A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

RÁNKI GYÖRGY

Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről

Horthysta politika a második világháborúban

Kossuth Könyvkiadó
1964

Bevezető

Abban a hatalmas, könyvtárnyi irodalomban, amely a második világháború politikai, gazdasági, diplomáciai és katonai eseményeivel foglalkozik, mind nagyobb helyet foglalnak el a mai magyar történetírásnak e kérdéseket tárgyaló tanulmányai, kötetei. Olyan nagyigényű vállalkozás mellett, mint a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában megjelenő „Iratok a magyar külpolitikához" című több kötetes dokumentumgyűjtemény — amelynek első kötetei már napvilágot láttak — számos, terjedelem tekintetében kisebb, de egy-egy fontos kérdést rendkívül igényesen feldolgozó tanulmány nyújtja a kor kritikai feldolgozását. A magyarországi események, a kül- és belpolitika átfogó tudományos feldolgozása sem várat sokáig magára; jó néhány munka már elkészült és sajtó alatt van, másokon most dolgoznak kutató történészeink, és várható, hogy kutatásaik eredményei néhány éven belül a nagyközönség előtt is ismertté válnak. Magyarország második világháborús szerepével azonban már korábban is foglalkozott néhány munka: a szaktörténészeket időben megelőzve, a második világháború alatti politikai életben szerepet játszott politikusok közül egyesek már kísérletet tettek arra, hogy megmagyarázzák az 1939—1944

közötti magyar politikát — és benne saját szerepüket. Ezeknek az emlékiratoknak zöme 1956 előtt jelent meg, amikor azonban — valamiféle helytelen struccpolitika következtében — sem a magyar sajtó, sem a történetírás nem szentelt figyelmet ezeknek a könyveknek. Ez annál nagyobb hiba volt, mert a nyugati közvéleményben ezek a „tájékoztatások" terjedtek el, és szakirodalmuk is mindmáig elsősorban ezekből a könyvekből merít adatokat és érveket, ha a második világháború magyar vonatkozásait érinti. Ma már, hosszú évekkel e könyvek megjelenése után, aligha lenne érdemes egyenként elemezni őket. Mégis, midőn a második világháború legfontosabb magyar vonatkozású eseményein kívánunk — e munkák állításaival polemizálva — végigtekinteni, hogy az olvasó számára érthető és világos legyen e könyvek megállapításainak értelme és célja, szükségesnek látszik rövid képet festeni egyenként is a visszaemlékezések értékéről, politikai mondanivalójáról.

A háború befejezése után viszonylag rövid idő telt el, midőn 1947-ben az egyik francia könyvkiadó „Guerre allemande, paix russe" címmel megjelentette Ullein-Reviczky Antal emlékiratait. Azokban az években, amikor a könyv napvilágot látott, az emberek emlékezetében még sokkal erősebben élt a világháború pusztítása — s ha valaki nem kívánt volna emlékezni rá, a romos városok, országrészek állandó mementóul szolgálhattak —, még sokkal frissebbek voltak a fasizmus okozta sebek, semhogy a nácizmust védelmező, akárcsak a német politika iránt megértést tanusító mű visszhangra találhatott volna. Ullein-Reviczky könyve tehát németellenes mű. Németellenes abban az értelemben, hogy a fasiszta Németország politikáját ítéli el elsősorban a második világháború pusztításaiért s a magyarországi eseményekért. A szerző személye és neve alkalmasnak tűnhetett ilyen munka elkészítésére. — A soproni asszimilálódott német családból származó jogász egész hivatali pályáját a magyar Külügyminisztérium szolgálatában töltötte. A külügyi ranglétrán fokról fokra emelkedve, 1939 februárjában Teleki Pál miniszterelnök a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjévé nevezi ki, s ezáltal tevőleges szerephez jut a magyar politikai életben, majd később, a miniszterelnökség sajtóosztályának élén, a politikai élet jelentős személyiségévé válik. Politikai beállítottsága s részben családi körülményei miatt — felesége angol származású — sohasem nyerte el Hitler bizalmát, sőt 1943-ban — amidőn a magyar politikában szaporodtak a Nyugat felé tapogatózás jelei — távoznia kellett a sajtóosztály éléről. Stockholmi követ lesz, s mint ilyen, egyike Kállay megbízottainak a nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalásokon. A német megszállás idején lemond pozíciójáról. Neve tehát posszíbilis Nyugaton, különösen azon körök előtt, amelyek a háború alatt is azonosították a szocializmus előretörését a fasiszta veszéllyel, a háború után pedig a szovjetellenes politika fő szószólóiként léptek fel. Ullein-Reviczky könyve már ebben a szellemben fogant, a németellenességet a szovjetellenességgel kötötte egybe; könyvének címe is ezt fejezi ki, s előszavában is a „két kolosszus" közé ékelt kis népek nehéz helyzetéről ír.

Hat év telt el Ullein-Reviczky könyvének megjelenése után, mikor „Ein Leben für Ungarn" címmel Horthy Miklós emlékiratai is napvilágot láttak. Ez a hat esztendő jelentős változásokat hozott a világban. 1953 a hidegháború tetőpontjának az éve, a szovjetellenes politika jórészt egységbe sorakoztatta már a német militarizmus erőit a nyugati

hatalmak reakciós köreivel, a szovjetellenesség lett a fő kérdés, s a német fasizmussal való kollaboráció már kezd bocsánatos bűnné válni. Elég, ha a könyv kiadásának helyére tekintünk: Bonn, a nyugatnémet állam fővárosa, a német imperialista és militarista politika jelenkori bástyája. Horthy memoárjában önmagát adja, s ez meghatározza könyvének színvonalát és szemléletét is. Bevezetőjében Horthy hangsúlyozza, hogy feljegyzések és dokumentumok hiányában, viszonylag előrehaladott korban s csökkenő emlékezőtehetséggel mily nehéz feladat az eseményeket híven visszaadni. Valóban, a csökkenő emlékezőtehetség Horthy egész munkáján érezhető, azonban sajátos módon csak egy értelemben: emlékezőtehetsége elsősorban a személyére nézve kompromittáló események tárgyalásánál fogyatkozik meg. Ha tehát azt nem is mondhatjuk Horthyról, hogy semmit nem felejtett, azt bízvást állíthatjuk, hogy semmit sem tanult. Könyvének szelleme, tevékenységének apoteózisa azt mutatja, hogy 1944 katasztrófájából sem tudott annyit okulni, hogy legalábbis néhány szempontból kritikai vizsgálat alá helyezze 25 esztendő magyar politikáját.

Elsősorban értékében, de bizonyos fokig szemléletében is erősen különbözik Horthy önéletrajzától Kertész István ugyancsak 1953-ban megjelent „Diplomacy in a Whirlpool" című munkája. Kertész István, a Külügyminisztérium tisztviselője, a magyar diplomáciai testületnek a német fasizmussal nem rokonszenvező csoportjához tartozott, és a felszabadulás utáni első években a demokratikus Magyarországon a Külügyminisztériumban jutott vezető beosztáshoz — mint a békeelőkészítő részleg vezetője —, majd Rómába nevezték ki követnek. A fordulat évében disszidált; jelenleg az Egyesült Államokban folytat tudományos

és politikai tevékenységet. Kertész a felszabadulás után politikailag a Kisgazdapárthoz állott közel; könyve — melynek csupán első része foglalkozik a második világháború időszakával — lényegében a polgári demokrácia kritikátlan dicséretéből áll. Ebből kiindulva viszont viszonylag kritikusabb a Horthy-korszak politikájával szemben. Kertész nem saját élményeit rögzítette, inkább tudományos feladatnak tekintette munkáját, melyet a Columbia Egyetem orosz intézete vezetőjének biztatására írt. Könyvében igyekszik az adatokat szakszerűen, tárgyi alapon feldolgozni. Nem kíván általános képet adni az ország háborús helyzetéről; stúdiumát a diplomáciatörténet keretébe igyekszik beleszorítani. Felfogásában, jóllehet érezhető a fasiszta Németországnak s a vele kollaboráló magyar politikának elítélése, elsősorban bizonyos nacionalista szemlélet érvényesülése folytán a problémák alábecsülése tapasztalható. Ennek a felfogásnak meghatározható funkciója is van Kertész könyvében. A munka talán sokkal inkább szovjetellenes, mint németellenes mű. Ennek következtében már a náci Németországgal kapcsolatos nehézségeket is igyekszik csökkenteni, s a magyar politika tevékenységére éppen a szovjetellenes aspektusból igyekszik mentő indítékokat találni. Mindennek ellenére Kertész könyvétől távol áll Horthy apologetikus felfogása, így könyvét a korszak kutatói, megjelenése idején, haszonnal forgathatták. Ma már a hazai levéltári anyag széles körű feltárása és feldolgozása után, nemcsak szemléletében, de tárgyilag is elavult.

Egy esztendővel később Kállay Miklós „Hungarian Premier. A personal account of a nation's struggle in the Second World War" címmel foglalta össze annak a két évnek történetét, amelyben ő állt a magyar kormány élén. Terjedel-

mes kötete értékesebb forrása a korszaknak, mint Horthy emlékiratai. Ha a volt kormányzó még egy évtized múltán is képtelen felfogni a magyar társadalom, a magyar politika problémáit, Kállay legalább részben felismerte ezeket, s megpróbál ezekre — jóllehet teljesen egyoldalú — magyarázatot adni. Kállay Miklós politikai nézetei Bethlen István konzervatív felfogásához állottak közel, így a fasiszta Németország iránti szimpátiája sohasem öltött Horthyéval azonos méreteket. A nagybirtokos osztály e tipikus képviselője sokkal inkább a kialakult társadalmi berendezkedés konzerválására törekedett, semhogy ne tartott volna a totális fasizmussal szükségszerűen együtt járó társadalmi mozgástól. Nagy-Magyarország visszaállításának dédelgetett álmát ugyanúgy képviselte, mint a Horthy fémjelezte nagybirtokos-nagytőkés rend számos más vezető képviselője, s ennek megvalósításában az imperialista-militarista Németország támogatását ő is elengedhetetlenül szükségesnek tartotta. Ugyanakkor felismerte azt a veszélyt, hogy a hitleri Németország úgy támogatója a magyar terjeszkedésnek, hogy végül is teljes elnyeléssel fenyegeti. Gyanította, hogy a náci Németország világuralomra törve erejét meghaladó célkitűzésekre vállalkozik, így vereségével — ha nem is totális vereségével — a magyar politikának is számolnia kell. Kállay a Nyugatnak írta könyvét, ezért azt elsősorban a háború időszakában kormányával szemben Nyugaton is felmerült két legfontosabb probléma megmagyarázásának szenteli. Egyrészt a magyar kormány, bármennyire is hangoztatta ezekben az években szovjetellenes politikáját, nem tudta elfogadhatóvá tenni a német fasizmus oldalán vívott háborúját; Kállay tehát — erősen kisebbítve a Magyarország által viselt háború értékét és jelentőségét — igyekszik az ország földrajzi helyzetén, politikai hagyományain, kommunistaellenességén keresztül bizonyítani ennek elkerülhetetlenségét. Másrészt szembeszáll azokkal a — második világháború idején Nyugaton is gyakran hangoztatott — nézetekkel, melyek szerint Magyarországon teljesen elavult, feudális maradványokkal áthatott reakciós társadalmi berendezkedés és politikai rendszer uralkodott. Nem volt nehéz felfedni, hogy a külpolitikai aspirációk mellett éppen e reakciós fasiszta vonásakkal velejéig áthatott rendszer is döntő tényező volt abban, hogy Magyarország a fasizmus és antifasizmus világméretű küzdelmében az előbbi oldalára állott. Kállay Miklós tehát — a magyar uralkodó osztályok szempontjából érthetően — a Horthy-rendszerről szeretné lefújni az ódonság porát, s szeretné megtisztítani a fasiszta brutalitások vérfoltjaitól, hogy azt a nyugati polgári demokráciák valamiféle konzervatív — a magyar viszonyoknak, a „magyar léleknek" jobban megfelelő — kiadásaként tüntethesse fel. Érvelése világos, ha a Horthy-rendszer teljesen távol állt a fasizmustól, ha társadalmi berendezkedése olyan közel állt a Nyugathoz, akkor semmi belső szükségszerűség nem vezette a német fasizmussal való szövetségben. Ebből következik: a német potenciál külső kényszere, Nyugatnak a magyar revíziós törekvésekkel szembeni értetlensége s az antibolsevizmus játszottak ebben döntő szerepet. S ha Nyugaton az antibolsevizmus 1954-ben elsődleges kormányelv, vajon helyes-e ezt a politikát 1942—1943-ra vonatkozóan egyértelműen kárhoztatni — teszi fel a kérdést a volt magyar miniszterelnök, csatlakozva azoknak a táborához, akik a második világháború antifasiszta koalíciójának helyességét igyekeznek a hidegháború szellemében kétségbevonni.

Kállay könyvével szinte egy időben a tengeren innen, Nyugat-Németországban újabb munka jelent meg a könyvüzletek kirakataiban Magyarország második világháborús szerepére vonatkozóan. Vitéz Adonyi Ferenc magyar királyi szolgálaton kívüli vezérőrnagy készítette, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége megbízásából „A magyar katona a második világháborúban" címmel. Adonyi Ferenc egyike volt a magyar tisztikar jellegzetes — s a második világháborús helyzet szempontjából nem mellékes: német származású — figuráinak. Kisgyermek korától katonai iskolában nevelkedve, egész életét a tisztikar zárt kasztján belül töltve, a ranglétrán fokozatosan emelkedve — primitív politikai műveltségét Gömbös idejében szerezve — a legmagasabb beosztást a német megszállás után érve el: egyike a német fasizmus megszállottjainak. A háborút a német fasizmus oldalán végigharcolta, Németországba menekült, ahol egy ideig fogságban volt, majd csendben meghúzódott, később pedig — a Kelet—Nyugat ellentét kiéleződésével — a nyugatnémet kormány nyílt vagy burkolt támogatását élvező magyar fasiszta katonai csoportok egyik vezetőjeként tevékenykedett. Ebben a minőségben ragad tollat, hogy megírja a német és magyar hadsereg együttműködésének katonai krónikáját. Szemben az e tárgykörben megjelent korábbi művekkel, melyek igyekeznek legalább magyarázni a német fasizmussal való együttműködést, Adonyi már nem sok mentegetni valót talál ebben. Munkája ugyanakkor már azt is sugallja, hogy a második világháborúban a magyar vezérkarnak s azoknak a politikai erőknek volt igazuk, akik a német fasizmus oldalán végig kitartottak a szovjetellenes harcban, s a politikai felelősség a nyugati hatalmakat terheli, melyek nem ismerték

fel e harcok jelentőségét s a Szovjetunió oldalára álltak, ahelyett, hogy a fasiszta Németországgal fogtak volna össze. Adonyi primitív kaszárnya-szemlélete azonban nem teszi lehetővé, hogy ezt a gondolatot akárcsak tudományos és politikai mázzal bevonva tudja előadni, így munkájából túlságos brutálisan tűnik elő a szűk látókörű fasiszta katonatiszt, aki az antibolsevizmus, a nacionalista frázisok hangoztatása mellett nem képes megérteni a modern politikai és társadalmi folyamatokat, bármennyire is igyekszik a Horthy-időkben kialakult irredenta nagymagyar szemléletet valamiféle új, NATO-sugallta nemzetek feletti eszmével vegyíteni. Adonyi könyvében mindenesetre annyi az új, hogy míg korábban vizsgálni próbálták, miért maradt Magyarország a fasiszta Németország utolsó csatlósa, Adonyi a bűnből erényt igyekszik kovácsolni, s ezt a szégyenletes szerepet a következetes szovjetellenes harc, a szövetségi hűség s a katonabecsület felemelő hőstetteként ünnepli. Adonyi is egyike azoknak, akiket Szekfű Gyula így jellemzett: „A logikát egyszerűen félretolva nem kell csodálnunk, ha végül is a »hősiességet« hozzák elő, mint hadseregünk kilátástalan további harcának legfőbb indokát."[1] A tények logikája helyett ő is a Goebbelséktől átvett és elmagyarosított hősies frázisokkal érvel, s evvel akarja igazolni azt a politikát és cselekvést, melyet egyéni, családi félelmek és remények irányítottak. Nem véletlen. Adonyi az elűzött magyar uralkodó osztályok azon legszélsőségesebb csoportjához tartozik, amely mindig a világ legagresszívebb imperialista erőinek támogatásával igyekezett céljait megvalósítani, s 1954-ben ezt az erőt a Német Szövetségi Köz-

[1] *Szekfű Gyula:* Forradalom után. Budapest é. n. 51. old.

társaság egyes köreinek erősödő militarizmusában már nem volt nehéz felismerni. Adonyi a német—magyar agresszív katonai együttműködést kívánja felmelegíteni, s ennek jegyében emlékezik meg a magyar hadseregről, mint a fasiszta Németország egyetlen hű szövetségeséről.

Munkánkban foglalkozni kívánunk még néhány kisebb tanulmánnyal is, amelyeket az emigráció tagjai készítettek, azonban úgy véljük, bevezetőnkben nem szükséges ezeket külön megemlíteni. Midőn a tárgyalás folyamán, eljutván a második világháború egy-egy kérdéséhez, e kisebb tanulmányok állításaival is foglalkozunk, alkalmunk lesz néhány szót ejteni az illető tanulmány készítőjéről is.

Ez a rövid áttekintése a jelentősebb emigrációs irodalomnak nem hagyhat kétséget afelől, hogy színvonalukban, értékükben s bizonyos fokig politikai felfogásukban is heterogén munkákról van szó. Amiben mégis közös nevezőre hozhatjuk ezeket a különböző értékű s bizonyos fokig különböző tendenciájú munkákat, az a téves, hamis beállítások tömege, a Horthy-rendszer külpolitikájának mentegetése, bűneinek, hibáinak hol kimagyarázása, hol egyszerű letagadása s végül — de nem utolsósorban — a mai Magyarország iránti ellenséges beállítottsága.

Ma már a magyar levéltári anyagok is, mindenekelőtt a magyar Külügyminisztérium feltárt iratai lehetővé teszik a magyar külpolitika fő vonalainak megrajzolását. E sorok írójának pedig a közelmúltban alkalma volt néhány hétig az egykori német Külügyminisztérium *Londonban található* iratanyagában kutatni. Több tízezerre tehető az ott őrzött, Magyarországra vonatkozó dokumentumok száma. Ott vannak a budapesti német követségnek a magyar kül- és belpolitikára vonatkozó jelentései, a német kémszolgálat

beszámolói, a nyilasokra vonatkozó iratok, a berlini magyar követség diplomáciai tevékenységét tükröző jelentések és végül a német megszállás időszakából Veesenmayernek, valamint az SS és a Gestapo legfelsőbb magyarországi parancsnokainak helyzetbeszámolói.

A magyar és a német Külügyminisztérium iratanyagánál aligha találhatunk döntőbb dokumentumokat Magyarország második világháború alatti politikájának megrajzolásához. Alapvető tényekre vonatkozó, letagadhatatlan bizonyítékok ezek; s ha szembeállítjuk őket az említett munkák egyes állításaival, önmagukban, szinte kommentár nélkül szolgáltatják a következtetést: mennyit ér s milyen célt szolgál a második világháborúra vonatkozó magyar emigrációs irodalom. Munkánk nem lép fel azzal az igénnyel, hogy Magyarország második világháborús szerepének összefoglalását nyújtsa; a második világháborúnak Magyarország számára legfontosabb állomásain és problémáin akarunk csak végighaladni. Az írásbeli dokumentumokat szólaltatjuk meg, melyeknek egy — elsősorban a német Külügyminisztériumból származó — része most kerül a nyilvánosság elé. Ezek az írások számos kérdés eddig ismeretlen részletét tisztázzák, illetve helyezik új megvilágításba. Ezekkel a dokumentumokkal szembe fogjuk helyezni az emigráns irodalom állításait, s e dokumentumok világánál fogjuk az állítások súlyát leméri, azokat adatokkal megcáfolni.

Ez a módszer egyúttal azonban alkalmat teremt arra, hogy — ha nem is adjuk az egész időszak összefoglaló szerves történeti feldolgozását — mégis megragadjuk a második világháború legfontosabb magyar vonatkozású mozzanatait, s így tudományos igényű áttekintést nyújtsunk az egész

időszakról. Könyvünk tehát felfogásában és módszerében különbözik az utóbbi időben megjelent néhány riportázsszerű munkától, melyek nem minden esetben értékelték megfelelően a szigorú tényeket, s ítéleteiket könnyebben, olykor felületesebben alkották. Úgy véljük, a történeti valóság feltárása jobban szolgálhatja az olvasóközönség helyes értékítéletének kialakulását, mint a sok esetben jogos, de a történelem bonyolultságát és buktatóit számításon kívül hagyó ítéletek.

A második világháború egyes fejezeteinek megrajzolásánál nagymértékben támaszkodni kívánunk a téma egész irodalmára, melynek döntő része — büszkén hozzátehetjük — ma már marxista irodalom. Ezt az irodalmat azonban kiegészítik saját új kutatásaink eredményei, számos kérdésben módosítják az eddigi felvázolt képet, újabb szempontokat, újabb anyagokat sorakoztatnak fel a problémák eldöntéséhez.

Nem akarjuk azt állítani, hogy — bizonyos fokig vitairat jellegű — munkánkat sine ira et studio készítettük. Senki sem ülhet le, hogy történeti munkát készítsen saját koráról — sőt, hozzátehetjük: bármely korról — anélkül, hogy a munkába ne dolgozná bele saját világnézetéből, tapasztalataiból, felfogásából leszűrt ítéleteit. A magyar uralkodó osztályok vezető politikusai a történelem tanúsága szerint önzően és könnyelműen politizáltak, s ezzel rossz szolgálatot tettek az országnak, a katasztrófa széléig juttatták a magyar népet. Levonták-e a történelmi tényekből a tanulságokat? Műveik bizonysága szerint: nem. Vitába szállni velük, állításaikat megcáfolni, az igazságot felderíteni elsőrendű történetírói kötelesség.

A geopolitikai helyzet

Volt-e szükségszerűség — akár földrajzi, akár történelmi — a magyar uralkodó osztályok politikájának alakulásában a két világháború között? Ez volt-e az egyetlen lehetséges külpolitika az adott időszakban? Vajon a magyar kormányok, az igazságtalan trianoni béke felszámolására törekedve, tettek-e valóban kísérletet a délkelet-európai problémák rendezésére; s az a szomszéd országok elutasító magatartásán szenvedett-e hajótörést, ezáltal is szinte taszítva a magyar politikát a fasiszta Németország felé? Igaz-e, hogy Magyarország, ellenséges államoktól körülvéve, szükségszerűen Németország oldalán kellett védelmet keressen, hogy a későbbiekben — a német hatalom elsődleges terjeszkedési szférájába tartozván — maga is áldozatul essen ennek a terjeszkedésnek. Mindezen kérdések megválaszolása nem csupán a történeti folyamat valamennyi összefüggésének feltárása szempontjából szükséges, hanem azért is, mert az események ilyen beállításával gyakran találkozhatunk az emigrációs irodalom hasábjain.

A 30-as évek problematikájával kell tehát fejtegetésünket kezdenünk, hiszen a német nácizmus politikájának egységes menetét 1938 nem osztotta ketté. Az anschluss, majd 1938 őszén a Szudéta-vidék bekebelezése — bár annak

idején sokan hitegették magukat evvel — nem befejezése, hanem kezdete volt a német terjeszkedésnek, bizonyítván, hogy a német imperializmus politikájában legfeljebb a jelszavak, de nem a célkitűzések voltak korlátozottak; hogy a német nácizmus 1933 utáni politikája szinte töretlenül vezetett a második világháborúhoz. De vajon van-e okunk a horthysta politikában a 30-as éveket elválasztani a háborútól? Vajon csak a háború, az európai német erőfölény késztette a magyar külpolitikát a nácizmus oldalára vagy ennek világosan felismerhető korábbi gyökerei vannak? Vajon lehet-e a magyar külpolitikában valamiféle egységes folyamatot érzékelni a 30-as évektől a második világháborúig?

A történelem mélyebb tanulmányozása esetén nem kétséges, hogy a modern magyar fejlődés kulcsát 1919-ben találhatjuk. A proletárdiktatúra leverése, a tőkés-nagybirtokos rend restaurálása konzervatív, feudális maradványoktól áthatott rendszerben, melyben a fasiszta módszerek s uralmi formák egyre szélesebb tért hódítottak, alapjában határozták meg a magyar politika fejlődését, így a külpolitikáét is, mely nem lehetett más, mint adekvát kifejezője a belső társadalmi rendnek. 1919 vérbefojtását a tőkések és nagybirtokosok uralma követte, s államhatalmuk — bármennyire hangoztatta is a magyar nép, a magyar nemzet érdekeit — saját érdekeiket képviselte, s ennek megfelelő külpolitikát folytatott. Ez a külpolitika sok esetben látszólag hangot adott viszonylag szélesebb tömegek elképzeléseinek, óhajainak; hangulatilag ügyesen használta ki a trianoni új határok által okozott nemzeti sérelmeket; valójában azonban sohasem mert önállóan cselekedni.

A marxista történészek már nem egy esetben leszögezték, de — tegyük hozzá — a Horthy-korszak politikusai

sem titkolták sohasem, hogy a szovjetellenességben s a revízióban lehet megjelölni a korszak magyar külpolitikájának fő célkitűzését. Mit jelentettek ezek a célkitűzések a magyar—német kapcsolatban? A Horthy-korszak első éveiben, midőn Németországban szociáldemokrata vezetésű vagy erősen szociáldemokrata befolyás alatt álló kormányok voltak hatalmon, még keveset. A magyar külpolitika az első évek csatározásai után látszólag le is vette a napirendről a revíziós küzdelmet, a győztes nagyhatalmak ellentéteit igyekezett kihasználni; a katonailag gyenge s a szélsőjobboldali magyar rezsimtől idegenkedő német kormányokkal elég laza kapcsolatokat tartott. (Természetesen a magyar szélsőjobboldal már a 20-as évek elején szoros kapcsolatokat épített ki Hitlerékkel.) De ahogy a 20-as évek csupán a kényszerű várakozás, az ideológiai előkészítés esztendei voltak a magyar politika revíziós célkitűzéseit illetően, melynek mélyén teljes erővel izzott a parázs, hogy majd kedvező széllel lángra lobbanhasson, úgy volt e külpolitika hordozói számára átmeneti a hivatalos német—magyar külpolitikai együttműködés szünetelése is. Mégannyi irrealitás mellett is volt a magyar külpolitikában annyi realitás, hogy felismerje: a magyar revíziós aspirációk a német imperializmusban találhatják meg hivatott támogatójukat a korabeli Európában. Bethlen ennek a felfogásnak adott hangot 1924-ben, midőn kijelentette a német ügyvivőnek: „Eljön a nap, erről meg van győződve, amikor ezt a barátságot ismét az egész világ előtt tettekkel bizonyítja, és ugyanúgy egymás mellett fognak élni, mint korábban”[2]

[2] Public Record Office, London. German Foreign Ministry (GFM) 2—6146. 1924. január 2-i követi jelentés.

1924-ben, midőn Magyarország a Népszövetség segítségével óhajtotta rendbehozni pénzügyeit, s az országban még katonai ellenőrző bizottság tevékenykedett, midőn Németországban, nem sokkal a ruhri kaland[3] után, a jóvátétel teljesítésének politikája, az ún. erfüllungspolitik élte virágkorát, minderre még aligha érkezett el az idő. Néhány évvel később azonban már — legalábbis ami a magyar kormányt illeti — megvolt a hajlandóság erre az együttműködésre, sőt, erre vonatkozó konkrét ajánlatukat több alkalommal megismételték. Bethlen István ugyanis már ekkor úgy vélte, hogy a versailles-i békerendszerrel elégedetlen hatalmaknak politikailag és katonailag tömörülniük kell, s a magyar külpolitika célkitűzéseit ebben a blokkban, ennek a csoportosulásnak a támogatásával kell megvalósítani. Horthy az akkori berlini követnek, Kányának 1928-ban kijelentette, tolmácsolja megfelelő német köröknek: „Egy mindenképpen bizonyos: ha Németországnak bármilyen időpontban szüksége lesz Magyarországra, úgy számíthat Magyarországra."[4]

A hivatalos magyar külpolitikában tehát a 20-as évek végén — még Hitler hatalomra jutása előtt — kialakult a revíziót célzó katonai blokk koncepciója. Szembesítsük ezekkel a tényekkel azokat a megjegyzéseket, melyekkel Horthy és Kállay a háború előtti magyar külpolitikát jellemezni kívánja.

Kállay szerint: „Teleki megpróbálta (1921-ben. – *R. Gy.*) például, hogy tárgyaljon a csehekkel, a kormányzó azután

[3] 1923. január 11-én, tekintettel arra, hogy a német állam nem teljesítette a jóvátételi kötelezettséget, francia csapatok megszállták a Ruhr-vidéket.

[4] GFM—2—6146. 1928. február 17-i jelentés.

megpróbált közeledni a szerbekhez, de mindkét kísérlet sikertelen volt. Hogyan állhatott volna jobban ellen Magyarország az új német befolyásnak, ha senki sem segített neki ebben?"[5]

Horthy szerint: „Minden jogunk megvolt rá, hogy változást kívánjunk abban az úgynevezett »új rendben«, melynek mi ártatlan áldozatai lettünk. Sokféle alkalom kínálkozott, hogy ellenfeleink nehézségeit kihasználjuk. Ettől azonban tartózkodtunk, és inkább arra törekedtünk, hogy a biztonság tényezői legyünk a dunai térségben, amelynek kulcsa Budapest... Ha a többi állam legalább annyi igyekezetet fordított volna a nagyhatalmak befolyásának kiegyensúlyozására, mint mi, és ha keresték volna velünk a megértést — talán sok minden másként történik."[6]

A történeti igényességgel fellépő Kertész ugyan óvatosabban veti fel a revízió kérdését; szempontjai Horthy átlátszóan apologetikus beállításánál jóval nagyobb figyelmet érdemelnek: „A két háború közti időszakban — írja — a trianoni szerződés revíziója majdnem elkerülhetetlen politikája maradt valamennyi magyar kormánynak. A magyar nép aligha tűrt volna olyan kormányt, mely nem tartotta volna szem előtt ezt a programot, mivel valamennyi társadalmi osztály meg volt győződve az új békeszerződés abszurditásáról és igazságtalanságáról."[7] Munkájában ugyan

[5] *Nikolas Kállay:* Hungarian Premier. A personal account of a nation's struggle in the Second World War. (Magyar miniszterelnök. Személyes beszámoló egy nemzet harcáról a második világháborúban.) New York 1954. 50. old.

[6] *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires 1953. 157. old. — Horthy német nyelvű emlékiratainak kiadása után néhány hónap múlva megjelent Dél-Amerikában a magyar fordítás, a továbbiakban ebből a kiadásból idézünk.

[7] *Stephan D. Kertész:* Diplomacy in a Whirlpool. Hungary between

a 30-as évek tárgyalásánál már foglalkozik a német veszély kérdésével; leírja, hogy a nácibarát elemek szerepe fokozódott a magyar politikai életben, utal Gömbösnek a totális módszerek iránti szimpátiájára, vagyis a lényeges és kevésbé lényeges elemeknek nem súlyuknak megfelelő felsorakoztatásával ő is igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha Magyarország részéről meglett volna a szándék — történtek volna kezdeményező lépések a Csehszlovákiával való németellenes együttműködésre. Ebből a célból írja le Auer Pál egykori kisgazdapolitikus beszélgetéseit Benešsel, Kroftával, Hodzsával, a csehszlovák külpolitika vezető személyiségeivel, melyekben Auer csehszlovák—magyar—osztrák uniót javasolt, amit a csehszlovák államférfiak — mint az Osztrák-Magyar Monarchia újabb kiadásának tervét — visszautasították.[8]

Miben lehet összefoglalni az emigrációs irodalom fő téziseit a 30-as évek politikájára nézve:[9]

a) a magyar külpolitika kereste a közeledést a szomszéd országokkal;

b) békés külpolitikát folytatván, nem használta ki a szomszéd államok nehézségeit;

c) Magyarország külpolitikája csakis a revízión alapulhatott;

d) a szomszéd államoktól visszautasítva, tekintettel arra, hogy a 30-as évek nemzetközi eseményei Németország hatalmát állandóan növelték, elkerülhetetlenné vált a német orientációjú külpolitika.

Nazi Germany and Sovjet-Russia. (Diplomácia az örvényben. Magyarország, náci Németország és Szovjet-Oroszország között.) Notre Dame (USA) 1953. 26. old.

[8] *Kertész:* Id. mű, 32. old.

[9] Valamennyi általunk tárgyalt munka külön fejezetet vagy külön részt szentel a korabeli magyar külpolitika általános ismertetésének.

Az érvek láncolata — melynek nem is titkolt célkitűzése a magyar külpolitika, ha nem is minden szempontból való helyességének, legalábbis az ország földrajzi és történeti helyzetéből származó elkerülhetetlenségének igazolása — nemcsak egészében mesterségesen konstruált, hanem egyes tényezői is fejtetőre állítottak.

A két világháború között eltelt időszak felszínes ismerete is elegendő lenne ahhoz, hogy Horthyék állításainak valótlanságát bizonyíthassuk. A történetírónak pedig, aki ismeri a magyar külpolitika korabeli dokumentumait, nem nehéz megcáfolni azt az állítást, amely szerint a magyar külpolitika kereste a közeledést a szomszéd országokkal.

Kállay mindenekelőtt Teleki 1921 tavaszi marienbadi tárgyalásait említi ebben az összefüggésben. Néhány alapvető tényről azonban ez alkalommal is megfeledkezik. Mindenekelőtt arról, hogy e tárgyalásokat a csehszlovák kormány éppen a német imperializmus ismételt megerősödése elleni védekezés céljából szorgalmazta. A szövetség és együttműködés kérdésében hajlandó volt a trianoni békeszerződés által kijelölt határok bizonyos fokú módosításáról is tárgyalni. A tárgyalásokat a magyar kormány szakította meg, mivel elképzeléseikben nem a trianoni békeszerződés igazságtalanságának módosítása, a magyarlakta területek vagy azok egy részének visszacsatolása állott, hanem Nagy-Magyarország visszaállítása, egész Szlovákia bekebelezése.[10] A magyar külpolitika tehát nem az ésszerű kompromisszumot

[10] Vö. Iratok az ellenforradalom történetéhez. II. köt. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon. 1921—1924. A bevezető tanulmányt írta: Nemes Dezső. Szikra 1956. 30—31. old.; Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. II. köt. Budapest 1946. 93. old.

kereste — nemhogy abból indult volna ki a tárgyalási készség—, hanem többnyire a szomszéd országok kompromisszumra törekvő politikai igyekezeteit — ezek sem voltak éppen túl gyakoriak — kudarcra kárhoztatta. Az ésszerű kompromisszum, a Duna-völgyi országok együttműködése helyett a kalandor vállalkozások tartoztak a magyar külpolitika módszerei közé; a magyar kormány nem a csehszlovák közeledést fogadta el, hanem a szélsőséges revansista nacionalista német körökkel tárgyalt, s már ekkor felvetette együttes német—magyar támadás lehetőségét Csehszlovákiával szemben, melynek díja természetesen az 1918 előtti határok visszaállítása lenne.[11]

Horthy 1926 augusztusi mohácsi beszédére — melyben többek között kijelentette, hogy hiszi és reméli, a szerbek és magyarok között „hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés" — gyakran történik hivatkozás. Talán itt találhatjuk meg a magyar külpolitikának azt a pontját, amikor — szakítva a korábbi gyakorlattal — ténylegesen komoly kísérletet tett a szomszéd államokhoz való közeledésre? A magyar Külügyminisztérium iratainak áttanulmányozása, Horthy mohácsi beszédének a korabeli magyar külpolitika egészébe történő helyezése után ismét ellenkező meggyőződésre kell jutnunk.

Történetileg az sem hiteles, hogy itt a kezdeményező szerep a magyar kormányt illetné. Belpolitikai és gazdasági okokból a jugoszláv kormány szeretett volna közeledést keresni Magyarországgal, hogy evvel a revansháború veszélyét csökkentse. A magyar kormány 1926 tavaszán jelezte, hogy hajlandó bizonyos tárgyalásokba bocsátkozni, amelyek legalább „valamilyen döntőbírósági egyezmény" megkötéséig mehetnének el. Horthy mohácsi beszéde a tárgyalások eme fázisához kapcsolódott. A magyar Külügyminisztérium ebben az időben már tervezeteket készített a jugoszláv—magyar egyezményre nézve.

[11] Iratok az ellenforradalom történetéhez. II. köt. 30. old.

A Bethlen-féle tervezet ismét tükrözte, hogy kormánya nem képes vagy nem akar reális kompromisszumot kötni a szomszéd országokkal. Az egyezményt úgy kívánta megszövegezni, hogy az az adott helyzetben Jugoszláviára egyoldalú kötelezettségeket rótt volna. A semlegességi és megnemtámadási kötelezettség harmadik állammal való konfliktus esetén ugyanis Jugoszlávia részéről a Romániával és Csehszlovákiával kötött kisantant-egyezmény[12] felrúgását jelentette, anélkül, hogy Magyarország részéről a területi igények feladásával a külpolitikai helyzetet biztonságosabbá tehette volna. Jóllehet a magyar külpolitika elképzelései elég nehézzé tették az érdemleges megegyezést, a jugoszláv kormány hajlandó lett volna elfogadni olyan kompromisszumot, amely nem sérti az addig fennállott egyezményeit. Előrehaladás azonban nem történt. Alig egy hónappal a két ország külügyminiszterének első hivatalos megbeszélése után közbeavatkozott Mussolini.

Az olasz külpolitika évek óta kísérletezett, hogy megvesse lábát a Duna völgyében. Eleinte elsősorban a kisantantállamokban igyekezett támaszt lelni, azonban próbálkozásai

[12] Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia 1920, illetve 1921-ben kötöttek kölcsönös egyezményeket, elsősorban esetleges magyar revíziós törekvések elleni védekezés céljából. Az eredetileg az antanthatalmakra, majd mindinkább Franciaországra támaszkodó szövetséget eleinte gúnyosan kisantantnak nevezte a magyar sajtó, később ez az elnevezés teljesen átment a köztudatba.

Franciaországgal szemben nem bizonyultak eredményesnek. 1926 tavaszán Olaszország Románia felé tesz még kísérletet befolyása megteremtésére; midőn látja, hogy ez nem jár a várt eredménnyel, fordulatot hajt végre, s a kisantanttal szemben álló Magyarországnak ajánlja támogatását.[13] Maga az olasz külügyminiszter jelenti be, hogy Mussolini fogja kézbe venni a jugoszláv—magyar közeledés ügyét, hátha hármas megállapodást lehetne létrehozni, amely elszakítaná Jugoszláviát a kisantanttól, s ez közvetlenül olasz vezetésű blokk kialakításának lehetne a kiindulópontja. „Örömmel állok Mussolini úr rendelkezésére" — hangzott Bethlen beleegyező válasza.

Tíz nap múlva, 1926. október 23-án azonban a jugoszláv—magyar közeledés közvetítése, esetleg hármas egyezmény létrehozása helyett kiderült a lényeg: Mussolini közölte a római magyar követtel: „messzemenő politikai szerződést kíván kötni" Magyarországgal. Ez a megállapodás — tette hozzá — „Magyarországnak nagyobb előnyöket biztosítana, mint egy Jugoszláviával kötendő szerződés".[14]

A magyar kormánynak most alkalma lett volna bebizonyítani Horthy által hangoztatott bölcsességét „a nagyhatalmi befolyások kiegyensúlyozásában". Ismeretes — s a magyar külpolitika céljait és eszközeit tekintve nem is meglepő —, hogy nem ezt tette. A Jugoszláviával folytatott tárgyalásokat lényegében elejtette, s hamarosan megkötötte az olasz—magyar barátsági egyezményt,[15] amelyet Jugoszlávia elleni titkos katonai konvenció egészített ki.[16] A magyar külpolitika a szomszéd országgal való megbékélés lehetőségét félre tette, mivel ez távoli perspektívában is csupán a trianoni szerződés bizonyos mértékű revízióját rejthette magában, s helyette a fasiszta Olaszország délkelet-európai vazallusának szerepére vállalkozott, abból a feltevésből kiindulva, hogy egy, Olaszország által indítandó háború támogatása révén ismét bekebelezheti majd az 1918-ig Magyarországhoz tartozó területeket. — Így nézett ki tehát a kormányzó Kállay által hangoztatott közeledése a szerbekhez.

Sem Kállay, sem Horthy nem ír arról, hogy a 30-as években történtek volna konkrét kísérletek a magyar külpolitika részéről a szomszéd országokkal való megegyezés kérdésében. Ilyenről csak Kertész István tesz említést, Auer Pál beszélgetéseire utalva. De vajon komoly történeti munka szerzője — Kertész pedig, úgy tűnik, erre a címre tart igényt — tulajdoníthat-e bona fide különösebb jelentőséget Auer megbeszéléseinek? Auer ebben az időben a magyar politikai élet teljesen jelentéktelen figurája, a Kisgazdapárt — nem vezető — tagja. Tárgyalásai — mégha esetleg a magyar Külügyminisztérium egyes illetékeseitől kapott volna is biztatást, ami, ismerve Kánya külügyminiszter politikai felfogását, aligha hihető — semmiféle hivatalos jelleggel nem bírtak, nem fejezték ki a hivatalos magyar külpolitikát, sőt, annak célkitűzéseivel egyenesen ellentétben voltak.

[13] Az olasz külpolitikára lásd *Di Nolfo:* Mussolini e la politica estera italiana (1919—1933). Padova 1960. 206—230. old.

[14] Lásd Iratok az ellenforradalom történetéhez. III. köt. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon. 1924—1926. A bevezető tanulmányt írta: Nemes Dezső. Kossuth Könyvkiadó 1959. 147—175. és 770—790. old.

[15] Az olasz—magyar egyezményt 1927. április 5-én írták alá Rómában.

[16] Kállay ezek után kijelenti könyvében, hogy Horthy mohácsi beszédére nem jött válasz. [*Kállay:* Id. mű, 5. old.] — Hasonlóan Horthy is megjegyzi: „Beszédemből azonban nem Belgrád, hanem Róma vonta le a gyakorlati következtetéseket." [*Horthy:* Id. mű, 154. old.]

Aligha hihetjük, hogy Kertész István ezt ne tudná, mint ahogy — nem kétséges — tisztában kell lennie azzal is, hogy a történetírónak a lényeges, adott helyzetben a külpolitikát leghívebben tükröző eseményeket kell megragadni, s nem lényegtelen magánkezdeményezéseket. Ha mégsem ezt tette, úgy véljük, nem a diplomáciatörténet metodológiájában való járatlanságából fakad, hanem abból, hogy — látszólagos tárgyilagossága ellenére — Kertésztől sem idegen a magyar külpolitika nacionalista szemléletű mentegetése. A hivatalos magyar külpolitikát a 30-as években nem a szomszéd országokkal való megbékélési törekvések, hanem azok állandó elutasítása jellemzi; nem egyszerűen a hatalmi viszonyok alakulása késztette a magyar politikát a német orientációra, hanem ez a magyar külpolitika lényegéből fakadt, s a 30-as évek elején, mikor a náci Németországnak még önmagában nem lett volna elégséges ereje, hogy behatoljon Délkelet-Európába, ehhez a magyar külpolitika nyújtott kezdeményező segítséget és hathatós támaszt. A magyar külpolitika bizonyos fokig a faltörő kos szerepét játszotta, a németek számára közvetlen támogatást nyújtott, megakadályozván bármiféle Duna-völgyi együttműködés kialakulását — amitől a német politika erősen tartott —, s az olasz—német külpolitika vetélkedésében éppen a 30-as évek első felében, mikor a náci Németország még Olaszországnál gyengébbnek érezte magát, inkább a német külpolitika kezére játszott.

A csehszlovák külpolitika a 30-as években, egyre inkább felismerve a német agresszió veszélyét, számos diplomáciai lépést tett, melyek — Franciaországgal és a Szovjetunióval kötött szerződéseit kiegészítendő — cseh—osztrák—magyar blokk szervezésére irányultak a fasiszta Németországgal szemben.[17] Ezek a kísérletek persze nem voltak mentesek minden ellentmondástól. A volt Osztrák—Magyar Monarchia három országának közeledésére tett javaslataival a csehszlovák külpolitika bizonyos mértékig a nyugati tervek közvetítője is volt, mely tervekben ez a közeledés nem szolgálta egyértelműen a fasiszta Németország terjeszkedése elleni védelmet. Mégis, az adott helyzetben a csehszlovák—osztrák—magyar közeledés keresztezte volna a németek délkelet-európai terveit. Ezek a kísérletek azonban csírájukban mind kudarcot vallottak, elsősorban a magyar kormány ellenállásán, mely a legmerevebben visszautasított bármiféle együttműködést Csehszlovákiával, s revíziós célkitűzései biztosítása céljából már ekkor a német imperializmus külpolitikájának legfontosabb délkelet-európai eszközévé vált.

A német Külügyminisztérium megelégedéssel állapítja meg, hogy a csehszlovák kezdeményezésekkel kapcsolatos német ellenlépések elsősorban Magyarországon értek el eredményeket. Magyarországon a Duna-völgye Németország nélkül történő újjárendezésének gondolata egyértelmű visszautasításra talált.[18]

Papen 1935 elején keltezett bécsi követi jelentése megállapítja, hogy a kisantant bármiféle együttműködési kísérlete Magyarország ellenállásán meghiúsul.[19] Bülow német

[17] Deutsches Zentralarchiv Potsdam. Auswärtiges Amt. Abteilung. (Abt.) II. 40835, 40912, 43014. — A csehszlovák kormány Franciaországgal kötött régebbi kölcsönös segélynyújtási szerződését 1935. május 16-án a Szovjetunióval kötött hasonló egyezménnyel egészítette ki. A Szovjetunió a szerződés értelmében csak akkor volt köteles a megtámadott Csehszlovákia segítségére sietni, ha Franciaország is teljesíti kötelezettségeit.

[18] Deutsches Zentralarchiv Potsdam. Auswärtiges Amt. Abt. II. 40835.

[19] Ugyanott, 40112.

külügyi államtitkár egyenesen felszólítja a magyar kormányt, hogy esetleges osztrák—cseh közeledés megakadályozására lépjen akcióba.[20]

A magyar külpolitikában nem is kellett csalatkozniuk. Kánya nem egy alkalommal hangsúlyozta, hogy nem hajlandók Csehszlovákiával megegyezni. Annál is kevésbé voltak erre hajlandók, mivel a német külpolitika, és személyesen Hitler, már 1933 óta hangsúlyozta, hogy a magyar revíziós törekvéseket elsősorban Csehszlovákia ellen kell koncentrálni, mivel e tekintetben teljes mértékű német támogatásra találhat. 1935—1936-tól kezdve pedig a magyar kormány magáévá tette ezt az elképzelést, így mi sem állt tőle távolabb, mint hogy azzal az országgal egyezzen meg — még ha a megegyezés révén esetleges területi engedményekkel is számolhatna —, amelynek teljes megsemmisítését a náci Németországgal való együttműködésben remélte. Ily módon, nemhogy ő próbált volna a Duna-völgye stabilizáló faktorává lenni, de abban a reményben, hogy a Duna-völgyi vezető szerepet — dédelgetett álmát — elérheti, minden olyan javaslatot, mely akárcsak ideiglenesen stabilizálhatta volna a Duna-völgy helyzetét — hol nyers erő és követelések hangsúlyozásával, hol diplomáciai és jogi formulák finomságai mögé rejtőzve —, elhárított, megbuktatott.[21]

Sokat hangoztatja az emigrációs irodalom a magyar külpolitika törekvéseit a növekvő német nyomásnak olasz befolyással való ellensúlyozására. Tagadhatatlan, 1936 után

[20] Ugyanott, 43013.

[21] Mindezen kérdéseket, a magyar Külügyminisztérium iratai alapján, részletesen elemzi *Ádám Magda* „Magyarország és a kisantant a második világháború előtti években (1936—1937)" című tanulmánya. Századok, 1962. 3—4. sz.

hol kisebb, hol nagyobb erővel érvényesült ez a törekvés a magyar politikában. A magyar politika ekkor már szerette volna, ha tengelyen belül olasz segítségre támaszkodva bizonyos egyensúly-helyzetet teremthetnének. Nem emlékeznek meg viszont arról az időszakról, mikor a magyar politika Olaszországgal szemben is a németek kezére játszott, mikor ők nyújtottak segédkezet ahhoz, hogy Németország ismét hatalmi tényező legyen Délkelet-Európában. Idézzük csak fel az 1933—1934-es éveket: Hitler még csak néhány hónap óta van hatalmon, külpolitikailag elszigetelten, belpolitikai nehézségekkel küszködik; az első külföldi államférfi, aki látogatást tesz nála s tárgyalásokat kezd vele: Gömbös Gyula magyar miniszterelnök.[22]

S az elkövetkező hónapokban a német térhódítástól tartva az olasz külpolitika megsokszorozza erőfeszítéseit, hogy Ausztria, Olaszország és Magyarország közti blokk kikovácsolásával megszilárdítsa befolyását a Duna-völgyben.[23] A római hármasegyezmény idején éppen a magyar államférfiak voltak azok, akiket csak egyetlen gondolat foglalkoztatott, hogyan lehetne az egyezmény esetleges németellenes élét elvenni, illetve tompítani. Horthy jelentette ki: „mindaddig, míg ő a helyén van, a magyar külpolitika tengelye, a baráti viszony Németországgal, változatlan marad".[24] Gömbös és Kánya hasonlóan ismételten

[22] Gömbös látogatására lásd *Kerekes Lajos:* Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933—1938. Akadémiai Kiadó 1963. 80—82. old.

[23] A kérdésre vonatkozóan lásd *Ránki György:* A római hármas egyezmény és a német külpolitika. Századok, 1961. 4—5. sz.

[24] Documents on German Foriegn Policy (Doc. on Germ. For. Pol.) 1918—1945. From the Archives of the German Foreign Ministry Series C. Volume II. 544. old.

hangsúlyozta: célkitűzésük Németországot bekapcsolni a római egyezménybe. Ők szögezték le: „A magyar kormány nézete az, miszerint a közép-európai problémák általános rendezése Németország részvétele nélkül nem valósítható meg”,[25] hangsúlyozva, hogy „Magyarország hivatva érzi magát arra, hogy a Kárpát-medencében saját politikát csináljon, a Dunától délre Olaszországra, a Dunától északra Németországra támaszkodva.”[26]

A program tehát világos. Úgy vélték, revíziós terveikhez nem elégséges Olaszország támogatása, szükségük van sokkal dinamikusabb német támogatásra. S ha saját terveikről volt szó, akkor szövetségesük — Olaszország — intő szava sem talált náluk meghallgatásra; keresték a náci Németországgal való együttműködés minden lehetőségét. Ez érthető is, hiszen Horthynál — a német követ benyomása szerint — „a Berlinnel való kapcsolat kimondottan elsőbbséget élvez a Rómához való kapcsolatokkal szemben”.[27]

Annak ellenére, hogy a hármasegyezmény keretében politikai szövetség fűzte őket Ausztriához, Hitler kegyét keresve már 1934-ben hajlandók lettek volna aktívan közreműködni az osztrák nácik hatalomra juttatásában. Alig két hónappal az osztrák—olasz—magyar hármasegyezmény aláírása után a magyar külpolitika már hajlandó lett volna az egyezményt aláíró egyik fél függetlenségét hátba támadni. Horthy, titkos üzenetet küldve a német külügyminiszternek hangsúlyozza, hogy a Habsburg-ház restaurációjától tart; ennek megakadályozására egyetlen eszköz alkalmas: „a német—osztrák konfliktus rendezése a német elképzelések szerint”; ilyen körülmények között erősen megfontolandó az a gondolat, vajon nem volna-e lehetséges Magyarország számára valamilyen formában elősegíteni ezt a megoldást.[28]

Íme, így kovácsolták azt a magyar—német szövetséget, mellyel úgy hozzáláncolták magukat a német fasizmushoz, hogy attól többé nem tudtak elszakadni.

Éppily kevéssé állja a történelmi kritikát az a beállítás, melyet Horthy úgy fogalmaz meg, hogy a magyar politika nem törekedett a szomszéd országok belső nehézségeinek kihasználására. Valóban, nem is a meglevő nehézségeket akarták kihasználni, sokkal inkább a magyar politika szeretett volna minél több nehézséget támasztani. Nem volt olyan eszköze a rombolásnak, a belső bomlasztásnak, mellyel a magyar külpolitika ne kísérletezett volna. A Külügyminisztérium irattára tele van a legkülönbözőbb kalandortervekkel, fegyveres felkelések szervezésével vagy zavargások előkészítésével, aminek ürügyén a magyar csapatok bevonulhattak volna az illető területre.

Ezeknek a kalandor terveknek első változatát Horthy már 1919-ben kidolgozta, illetve kidolgoztatta. Csehszlovákia bomlasztását a magyar ellenforradalmi haderő és a szlovák nacionalisták együttes akciójaként képzelték el. Úgy vélték, ebben támogatást nyernek a lengyel kormánytól. Ezért tűzték ki, hogy mind lengyel, mind magyar területen szlovák légiót szervezzenek. Ezek törtek volna be először csehszlovák területre; ezt követte volna a magyar reguláris csapatok támadása.[29]

[25] Ugyanott, C. II. 651. old.
[26] OL Küm. res. pol. 23. t. 103—1934.
[27] Doc. on Germ. For. Pol. C. II. 809. old.
[28] Ugyanott, C. II. 810. old.
[29] Lásd *Nemes Dezső:* Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921. Akadémiai Kiadó 1962. 307. old.

Lengyel—szlovák—magyar együttműködés a csehszlovák állam ellen továbbra is kedvenc vesszőparipája volt a magyar külpolitikának. Számos tervet, elképzelést dolgoztak ki, s ostromolták vele a lengyel kormányt. Külpolitikai agresszivitásuknál csak a külpolitikai realitások iránti érzék teljes hiánya volt nagyobb. Erre misem jellemzőbb, minthogy a Csehszlovákia ellen irányuló lengyel—magyar titkos katonai egyezmény tervét, egy nappal a hivatalos csehszlovák—lengyel egyezmény aláírása előtt kívánták Piłsudskihoz további tárgyalás céljából eljuttatni.[30]

Ha Csehszlovákia esetében a szlovák, Jugoszláviánál a horvát nacionalizmust szerette volna a magyar külpolitika revíziós tervei javára gyümölcsöztetni s a jugoszláv állam bomlasztására felhasználni. 1923 őszén a magyar kormány a horvát nacionalisták elé egyezményt terjesztett, melyben az önálló Horvátország kikiáltására ösztönzik a horvát parasztpártot, kilátásba helyezve a magyar politikai, katonai és gazdasági szövetséget.[31] S ha ugyan propoganda- és külpolitikai szempontból a jugoszláv kormány egyoldalúan állította be a marseille-i királygyilkosságot[32], a felelősséget kizárólag a magyar kormányra hárítva, az olasz s az újabb adatok tanúbizonysága szerint a német kormány szerepét negligálva, nem kétséges, hogy a magyar kormányt az ügyért súlyos felelősség terheli. A jankapusztai táborban kiképzett horvát terroristák a magyar állam és Külügyminisztérium teljes támogatását élvezték, s noha a gyilkosságra való közvetlen felbujtás nem bizonyítható, lehetőségét — ismerve a magyar politika tevékenységét — nem tartjuk kizártnak.[33] Mindenesetre tény, hogy a magyar kormány kapcsolatai a szlovák, horvát szélsőnacionalista, fasiszta pártokkal, különböző megállapodásai fegyveres támadások előkészítésére a szomszéd országok ellen, utasításai a szomszéd országokban működő s általuk pénzelt magyar pártokhoz aligha hagynak kétséget aziránt, hogy a magyar külpolitika ténylegesen milyen eszközöket vett igénybe a szomszéd országok ellen.

Jóllehet, a szomszéd országok közül Ausztria esetében volt a legkedvezőbb a külpolitikai kapcsolat, még az osztrák belpolitikai rend megváltoztatására is hajlandók voltak minden szélsőjobboldali mozgalmat támogatni. Bethlen 1928. április 2—6 között Milánóban Mussolinival folytatott titkos tárgyalásokat. Ezek során a magyar kormány, tekintettel arra, hogy az akkori osztrák kormány „céljai a mienkkel nem egészen kongruensek" és Csehszlovákiával szemben nem folytat eléggé ellenséges politikát, a fennálló rezsim erőszakos megdöntését javasolja. Mussolini és Bethlen megállapodtak, jelentős összegeket juttatnak a Heimwehrnek[34], hogy puccs segítségével átvegyék a hatalmat s a demokratikus jogokat felszámolva, autokratív — nyilván Olaszországra és Magyarországra támaszkodó — rezsimet hozzanak létre.[35] Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben az időben Ausztriában nem bal-

[30] OL Küm. pol. 1927—7/b—269.

[31] Lásd Iratok az ellenforradalom történetéhez. III. köt. 149. old.

[32] 1934. október 9-én horvát fasiszták, akiket az olasz s magyar kormány támogatott, Marseille-ben megölték Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert.

[33] *Nádori Pál* „Horthy-korszakbeli irredenta törekvések nemzetközi jogi vonatkozásai" című kandidátusi disszertációja gazdag anyagot tartalmaz a magyar kormánynak a horvát usztasákkal kapcsolatos tevékenységéről.

[34] A Heimwehr az osztrák jobboldal fegyveres fasiszta szervezete volt.

[35] Lásd *Kerekes Lajos:* Olaszország, Magyarország és a Heimwehrmozgalom. Történelmi Szemle, 1961. 2. sz.

oldali kormány, hanem keresztényszocialista kormány volt hatalmon, mely külpolitikailag is elég jó viszonyban állt Magyarországgal.

A 20-as években ezek a tervek — bizton állíthatjuk — még minden realitást nélkülöző elképzelések voltak, a bomlasztó tevékenység nem sokat ártott a szomszéd államoknak. A maguk belső ellentéteik, gazdasági nehézségeik ellenére is viszonylag könnyen urrá lettek ezeken az ügyeken, néhány ügynök leleplezésével. Komolyabbá váltak viszont a tervek a 30-as években, midőn Olaszország, még inkább Németország támogatása révén kezdtek reálissá válni, s a magyar Külügyminisztérium által pénzelt bomlasztó tevékenység inkább csak előőrseit jelentette a német és magyar hadseregnek, amely már készülődött, hogy adandó alkalommal elfoglalja, bekebelezze ezeket a területeket.

Ha lehet különbséget tenni az emigráns irodalom által felsorakoztatott érvek között, akkor — anélkül, hogy akárcsak megközelítőleg ismertettük volna a szomszéd országokkal kapcsolatos bomlasztó tervek összességét — arra a meggyőződésre kell jutnunk, talán éppen az ezzel kapcsolatos politika beállítása mond leginkább ellent a valóságnak, másítja meg a legszemérmetlenebbül a magyar külpolitika módszereit és célkitűzéseit. A valóságban tehát épp ellenkező kép tárul elénk a magyar külpolitikáról, mint azt az emigráns irodalom állítja. A magyar külpolitika nem kereste a közeledést a szomszéd országokhoz, ellenkezőleg, maga hárított el mindenféle közeledést; nem békés külpolitikát folytatott, hanem — természetesen a katonai lehetőségeik által korlátozottan ugyan — agresszív politikát. Így tehát nem a szomszéd országok politikája tette elkerülhetetlenné a magyar külpolitika német orientációját. Ellenkezőleg, a magyar külpolitika

önként kínálkozott fel a fasiszta Németország külpolitikai segítőjének, s játszott kezére a szomszéd országokkal szembeni politikában.

De mégha az emigráns irodalom állításai igazak lennének is, akkor is itt az ideje, hogy foglalkozzunk avval a nézettel, mely szerint Magyarország abban az időben csak revíziós külpolitikát folytathatott. Bármily bonyolult és nehéz kérdés ez — amelyet, úgy véljük, felületes ítélettel elintézni nem lehet —, azt hisszük, a Kertész által megkockáztatott állítást, mármint, hogy ellenkező politikát folytató kormányt a magyar nép többsége elsöpört volna, nyugodtan elvethetjük. A Horthy-korszak kormányai nem nagyon óhajtották figyelembe venni a magyar nép többségének véleményét. A szűk körű és nyílt választások rendszere, melyet 1922-től ismét bevezettek, biztosíték volt arra nézve, hogy ez a vélemény a politikai életben még kisebb hangot kapjon. Ebben az értelemben tehát talán pontosabb lenne az olyan megfogalmazás, hogy egy ilyen kormány a politikai életben szerepet játszó uralkodó osztályokkal került volna ellentétbe. Távolról sem kívánjuk ezzel azt állítani, hogy a revízió kérdése csak az uralkodó osztályok ügye lett volna. Úgy véljük, elérkezett az ideje, hogy e kérdés sematikus beállításával szembeszálljunk. A trianoni békeszerződés, mint igazságtalan, imperialista béke, a soknemzetiségű Magyarország történetileg megérlelődött szétesési folyamatát a tömegek szemében a győztes hatalmak Magyarországra kényszerített igazságtalan hatalmi intézkedésének tüntette fel. A trianoni béke igazságtalanságait, az uralkodó osztályok sajtója, oktatása stb. messzemenően megerősítette a dolgozó tömegek körében, s nem kétséges, erős revizionista hangulatot is kialakított. Ez újabb alkalmat adott az uralkodó osztályok számára, hogy az 1918

előtti Magyarország visszaállítására irányuló reakciós imperialista törekvéseiket összevegyítsék a tömegek körében élő ösztönös vagy mesterségesen erősített tiltakozással a trianoni béke területi igazságtalanságai ellen. Bizonyos értelemben volt nemzeti elkeseredés a trianoni béke miatt, de ez a nemzeti elkeseredés — mivel a Tanácsköztársaság leverése elvetélte a tényleges nemzeti felszabadulás lehetőségét az adott időpontban — teljesen reakciós vezetés alá került, s a magyar nagyhatalmi ábránd, a Duna-völgyi vezető szerep imperialista célkitűzésének agresszív eszközévé vált.

Vajon szükségszerű volt ez? Annyiban igen, hogy a Horthy-rendszerrel hatalomra jutott uralkodó osztályoknak erre volt szükségük. De ez nem jelenti, hogy demokratikus kormány, mely nem nagyhatalmi ábrándokat kerget, a trianoni béke után ne folytathatott volna más külpolitikát. A szomszéd országokkal való bizonyos megegyezés — még ha ott burzsoá nacionalista kormányok voltak is hatalmon — nem volt eleve kizárva, s egy ilyen megegyezés magában foglalhatta volna a határok bizonyos mértékű korrekcióját is, éppen a magyarlakta területek vonatkozásában. De a magyar kormány nem ezt akarta. Nem erre törekedett — belső lényegénél fogva. A feudális színezetű korlátoltság s a fasiszta erőszak annyira áthatotta a legreakciósabb uralmi rendszert megvalósító magyar uralkodó köröket, hogy külpolitikájuk sem lehetett más, csak a legagresszívebb. A kérdésfeltevést tehát megfordíthatjuk. Nem a lakosság többségének akarata érvényesült a magyar kormányok politikájában, hanem a magyar uralkodó osztályok kormánya igyekezett — nem minden eredmény nélkül — revíziós politikáját a tömegek célkitűzéseként feltüntetni, s ennek irányában megfelelő közhangulatot kialakítani. Erre minden eszköze megvolt. Ne felejtsük el, osztálytársadalomban az uralkodó osztály eszméi az uralkodó eszmék, s a revízió igénye a magyar uralkodó osztályok legfontosabb eszméje volt a két világháború között. Valóban, *Horthy* Magyarországa nem folytathatott csak revíziós külpolitikát; hangsúlyoznunk kell azonban: nem Magyarország mindenképpen, hanem Horthy-Magyarország. A Horthy-Magyarország ugyanis megtestesítette a nagybirtokos és nagytőkés osztályok konzervatív és fasiszta vonásokat egyesítő uralmi rendszerét, a külpolitika pedig a belpolitika adekvát kiegészítője. A magyarországi hatalmi rendszer megváltoztatása, akárcsak polgári demokrácia erejéig, rejthette magában egy más külpolitika lehetőségét.

Nem kétséges, a 20-as évek Németországában is erős nemzeti sérelmek adódtak, s a szélsőséges reakciós erők — szintén nem eredmény nélkül — igyekeztek a nacionalista hangulatot fokozni. De mindaddig, míg a szociáldemokrata és baloldali polgári pártok voltak kormányon — noha a legszélsőségesebb reakció szervezkedése ellen alig tettek valamit —, a nacionalista-revansista uszítás korántsem kapott olyan helyet a német társadalom életében, mint ugyanabban az az időben Magyarországon. A németországi munkásmozgalom ereje nyilván képes volt a tömegek figyelmét a társadalmi problémák felé fordítani, míg Magyarországon a levert munkásosztály maradék erejét kívánta a kormány a nacionalista uszítással is béklyóban tartani.

Ha úgy véljük, hogy a magyar külpolitika német orientációja nem a geopolitikai helyzet s a nemzetközi erőviszonyok egyszerű következménye, hanem a rekaciós magyar társadalmi rendszer bel- és külpolitikájának szükségszerű eredménye, így távolról sem reális azt mint valami végzetszerű

folyamatot bemutatni, amelynek nem is volt más lehetősége. Mint minden történelmi folyamatban a magyar külpolitika kialakításában is az erők és ellenerők harca érvényesült, szerepet játszottak benne belső és külső tényezők egyaránt. De az igazi ellenerők — s ez a Horthy-rendszer struktúrájából fakadt — ki voltak zárva a politikai életből, szavukat csak elfojtottan hallathatták, kitéve a rendszer üldöztetésének. Az antifasiszta front kikovácsolása, a baloldali erők szervezett politikai erővé válása Magyarországon nem sikerült. Nem sikerült többek között azért, mivel a hatalmon levők, félretéve belső ellentmondásaikat, nézeteltéréseiket, egységesen sorakoztatták fel az elnyomó apparátust egy ilyen — velük ellentétes — politikai erő ellen. Mert igaz ugyan, hogy egy antifasiszta népfront nagy támaszul szolgálhatott volna az uralkodó osztályok azon köreinek, melyek már szerettek volna megálljt kiálltani a magyar külpolitika lejtőn rohanó szekerének, de gondolatvilágukat sokkal inkább foglalkoztatta a népfront belpolitikai célkitűzése — a Horthy-rendszer felszámolása, demokratikus belső átalakulás —, semhogy akárcsak ideiglenes együttműködésre hajlandók lettek volna.

Maradt tehát a taktika. A kormány összetételében, illetve annak megváltoztatásában jelentkező próbálkozások, amelyek hol kissé eltávolodva, hol közeledve a német külpolitikához, attól sohasem elszakadva, avval sohasem szembefordulva, mindinkább elerőtlenedtek a harmadik birodalom halálos ölelésében. Az emigrációs irodalom ezt a kettőséget igyekszik határozott vonallá retusálni; tollaiknak sajátos festéke mögött ismét homályba tűnnek a magyar külpolitika német orientációs momentumai, s helyettük előtérbe kerülnek, részben a sajátos beállítás, még inkább a szerzők erőteljes hangsúlya nyomán azok a diplomáciai események, amelyek éppen a magyar külpolitikában jelentkező ellentendencia révén nem egy alkalommal előfordultak, s melyek a magyar és német külpolitika ellentéteit tükrözték.

Az 1938 nyári németországi Horthy-látogatás,[36] amelynek során a magyar külpolitika nem volt hajlandó feltétel nélkül vállalni a Csehszlovákia feldarabolásában Hitler által neki kiosztott szerepet, vezető helyet foglal el a Nyugaton megjelent magyar tárgyú munkákban. Horthy külön fejezetet szentel a kérdésnek „Ellentétek Hitlerrel" címmel. De nem véletlen, hogy Kertész könyve — 30 oldalon foglalva össze a két világháború közti politikát — 14 oldalt szentel a cseh kérdésnek.

Aki ezekből a munkákból ismerkedik meg a Csehszlovákia elleni magyar—német külpolitikai együttműködéssel, joggal szerezheti azt a benyomást, mintha Horthy 1938 augusztusi kieli tárgyalásai jelentették volna itt a kiindulópontot. Nem kívánjuk számon kérni a külpolitikai tárgyalások egész történetét. Horthy emlékezőtehetsége túlságosan véges, s Kertész —, aki forgatta az angol és német Külügyminisztérium idevonatkozó publikált anyagát — sem rendelkezhetett e kérdésről annyi történeti dokumentummal, mint a magyar marxista történetírás. Egy fontos látogatás és tárgyalás azonban — hacsak nem szándékosan — mégsem kerülhette el a figyelmüket. Nem kerülhette el azért, mivel az erről szóló dokumentum már évekkel korábban megjelent, s tartalmazza többek között a Kertész István által is használt „Documents on German Foreign Policy" című kötet.

[36] Horthy Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter kíséretében 1938 augusztusában tett hivatalos látogatást Hitlernél.

Ezt a látogatást Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter tette Hitlernél 1937 novemberében. Ezen a megbeszélésen a magyar politika vezetői elvi megállapodásra jutottak Hitlerrel Csehszlovákia megtámadására vonatkozóan. Hangsúlyozva, hogy nézetük teljesen megegyezik Hitlerével a magyar külpolitika fő célkitűzéseit illetően, elhatározták, hogy a két vezérkar elkészíti a Csehszlovákia elleni összehangolt katonai támadás tervét.[37]

Ennek a katonai együttműködésnek a konkretizálását célozta Keitelnek, a német vezérkar főnökének 1938 júniusi budapesti látogatása is. 1938 tavaszán azonban olyan események is történtek, amelyek a magyar uralkodó osztályok józanul gondolkodó tagjait bizonyos megfontolásra késztették.

1938. március 12-én, alig egy héttel a Csehszlovákia elleni fegyverkezést meghirdető győri program után, a német csapatok átlépték az osztrák határt, és Ausztriát bekebelezték a német birodalomba. A hitleri Németország Ausztria bekebelezésével megjelent Magyarország határán, és ezáltal nagymértékben megnövelte erejét és befolyását Délkelet-Európában, közvetlenül gyengítve Magyarország más irányú — Németországtól független — külpolitikai kapcsolatait. Gazdasági téren ugyancsak megerősödött a német befolyás, hiszen a korábban Ausztriával folytatott külkereskedelem, az osztrák finánctőke kezén levő magyarországi tőkeérdekeltségek az anschluss következtében mind Németország pozícióit erősítették Magyarországon. Jellemző, hogy a magyar

[37] A megbeszélésekre lásd OL Küm. res. pol. 1937—21—680. Idézi *Ádám Magda:* Magyarország és a kisantant. 549—550. old., valamint *Ránki György:* Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovákia elleni agresszió idején (1937—1939). Századok, 1959. 1. és 2—4. sz.

külkereskedelmi forgalom fele német kézbe került, ami tovább erősítette a német gazdasági befolyást. Az anschluss híre tehát érthetően nagy riadalmat keltett a magyar uralkodó osztályok körében. A magyar finánctőke — vezető csoportjaiban jórészt zsidó tőkésekkel — és a legnagyobb, zömében legitimista nagybirtok — mint az már 1938 előtt is világosan látható — viszolygott a német orientáció megerősödésétől, félt a német terjeszkedő törekvésektől s a magyar politika alárendelésétől Németország érdekeinek, mivel ez saját gazdasági és politikai törekvéseik háttérbe szorulásának veszélyét hordta magában. Éppen ezért ezek a körök a háború éveiben mindvégig és a háború előrehaladásával fokozódó mértékben a nyugati orientáció vagy legalább a hintapolitika hívei voltak. Ellentmondásos módon azonban mégsem beszélhetünk arról, hogy ez a nyugati orientáció valamiféle németellenes politikában öltött volna testet, sőt végső soron — különféle fenntartásokkal, hamis illúziókkal (olasz koncepció stb.) — a revizionista és szovjetellenes célok érdekében, akarva nem akarva, felemásan, de kiszolgálták a fasiszta Németországot.

Ugyanakkor az anschluss rendkívül megerősítette Magyarországon a németbarát elemeket. A felső állami bürokrácia, a vezérkar, az államapparátus és tisztikar dzsentri képviselői, az uralkodó osztályoknak ez a szélsőségesen reakciós csoportja, amely már a harmincas évek elejétől kezdve, Gömbös körül tömörülve, a német orientációban látta saját hatalmi törekvéseinek legjobb alátámasztását, ekkor különösen megerősödött politikailag. Az egyre erősödő német birodalom, amely most már Magyarország határához érkezett, az ő szemükben politikai elképzelésük győzelmének előszelét hozta. Ezek a rétegek minden fenntartás nélkül támogatták Hitlert

és politikáját, mivel számukra kizárólag a totális fasiszta politika győzelme tette lehetővé hatalomra jutásukat, a nagybirtok és nagytőke által — a gazdaságban és a politikában — birtokolt hatalmi pozíciók megszerzését. Éppen ezért nekik nem számított az sem, ha hatalomra jutásuk ára Magyarországnak teljes német függésbe kerülése lett volna. A németbarát politika előretörésében szerepet játszott, hogy 1938-ban igen erősen megnövekedett a zömében lumpenproletár és kispolgári elemekből verbuválódott nyilaskeresztes pártok és csoportok tevékenysége is, ami mintegy tömegbázisát képezte az uralkodó osztályok előbbiekben említett, szélsőségesen reakciós csoportjai politikájának.

Mindezt — a német orientációs politika előretörését — még tetézte, hogy maga Horthy Miklós, aki a mindenkori kormányok politikájának meghatározásában döntő szerepet játszott, személyében a németbarát politikával szimpatizált, és általában ezt az irányzatot támogatta. Így például az anschluss kérdésében Horthy már 1937 decemberében Hitlernek küldött levelében kifejtette, hogy nem létezik semmiféle magyar—osztrák vagy magyar—osztrák—cseh megegyezés egy esetleges német—osztrák konfliktus esetén, sőt biztosította Hitlert, hogy mindaddig, míg ő lesz Magyarország kormányzója, sohasem enged meg ilyen politikát. Már ebben a levelében elismeri, hogy Ausztriának Németországhoz kell tartoznia.[38] Csáky külügyminisztériumi kabinetfőnök útján 1938 februárjában megismételték, hogy szívesebben látnak szomszédként egy erős baráti német birodalmat, mint egy gyenge és bizonytalan Ausztriát.[39] 1937—

[38] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 203. old.
[39] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 241. old.

1938 fordulóján, az anschluss előkészítése idején, az ilyen jellegű biztosítékok természetesen fontosak voltak Németország számára. Érthető, hogy az anschluss bekövetkezése után Horthy az elsők között sietett biztosítani Hitlert feltétlen támogatásáról és barátságáról. Sztójay Döme berlini magyar követen keresztül már március 16-án szerencsekívánatokat tolmácsoltatott és a magyar kormány baráti magatartásáról biztosította, majd április 3-án rádióbeszédben hangoztatta, hogy: „Ausztriának Németországgal történt egyesülése ránk nézve nem jelent mást, csak azt, hogy egy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik régi jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal, azzal a Németországgal, amely mindig életre-halálra megbízható és szótartó szövetségese volt barátainak a történelem tanúsága szerint. Ennyi az egész, egyéb a mi szempontunkból nem történt." — Nem véletlen, hogy Hitler az anschlussról tartott beszédében a legnagyobb elismeréssel utalt a magyar nyilatkozatok „meleg helyeslésére".[40]

A németbarát politikai irányzat megerősödése a Darányi-kormány[41] egyre világosabban megmutatkozó jobbratolódásában is kifejezésre jutott. Ebben a vonatkozásban is világosan látható a kül- és belpolitika szoros egysége. A németbarátság erősödése az uralkodó osztályok legreakciósabb köreiben egyben a német mintájú fasiszta módszerek fokozott alkalmazását vonta maga után a belpolitikában. A Darányi-kormány 1938 tavaszán lép fel az első zsidótörvény javasla-

[40] Magyarország Évkönyve. 1938. 42—43. old.
[41] Darányi 1936 októberében vette át a kormányt, Gömbös halála után. Kezdetben Darányi és a németek között a kapcsolat nem volt oly szívélyes, mint elődjével.

tával, valamint az ugyancsak hírhedt sajtótörvénnyel.[42] „A Darányi-kormány politikájának végzetes hatásai — állapítja meg a Kommunista Párt lapja —, főleg a nemzeti függetlenségünket fenyegető veszély, csak az utolsó hónapokban bontakozott ki tisztán, mindenki számára láthatóan. Csak amikor Ausztria önnállóságát erőszakosan eltiporta a náci imperializmus, amikor ezt követően a nyilasok megsokszorozták erőfeszítéseiket, hogy hamarosan Ausztria sorsára juttassák Magyarországot is, amikor Darányi egyre nyíltabban helyezkedett náci-nyilas alapra, és két utolsó törvényjavaslata, a zsidó- és sajtójavaslat megmutatta, hogy már milyen mélyre csúsztunk...”[43]

Ugyanakkor azonban a Darányi-kormány utolsó időszakában megmutatkozó további jobbratolódás és fokozódó német orientáció megriasztott egyes nagytőkés és legitimista nagybirtokos csoportokat. Ők csak addig akarták támogatni a német orientációt, míg az megmarad a külpolitika vonalán, és nem vonja maga után a németek magyarországi térnyerését, a belpolitika német mintájú átalakítását. Bethlen István 1938 elején, kifejezve e csoportok véleményét, kifejtette: „... a németbarát politikának voltam szószólója külpolitikai téren, de egyet tisztán látok: ha nálunk a politikai élet gleichschaltolása következik be a szélsőjobboldali eszmék jegyében, akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk, és ebben az esetben a független magyar külpolitikának vége.”[44] Ha Bethlen István és az általa képviselt

[42] A sajtótörvény rendkívüli módon korlátozta a sajtótermékek megjelenési lehetőségét. Következményeként közel 400 liberális vagy baloldali lap szűnt meg.

[43] Dolgozók Lapja, 1938 június. *Friss István:* Együttes erővel.

[44] OL Országgyűlési Bizottság. XIX. köt. 341—342. old. 1938. február 9.

csoportok ilyen világosan felismerték a német veszélyt, felmerül a kérdés: miért nem szálltak szembe a német térnyerést elősegítő politikával, miért nem igyekeztek annak megváltoztatására. Minden kinyilatkoztatás ellenére ugyanis az uralkodó osztályok eme csoportjai *semmi* határozott lépést nem tettek a külpolitikai irány módosítására! Ennek oka elsősorban az volt, hogy saját külpolitikai célkitűzéseik homlokterében a revízió állt, márpedig a revíziót a fasiszta Németország nélkül nem lehetett volna elérni. Ha tehát fellépnek a német előretörés ellen, ez a revízióról való lemondással lett volna egyértelmű. Ez utóbbiról pedig szó sem lehetett, így inkább passzívan szemlélték a német befolyás állandó növekedését; engedményt engedmény után téve vonultak vissza. Nagymértékben hozzájárult ehhez a magatartáshoz a német fasizmus erősödése, a Magyarországra nehezedő fokozódó német nyomás, amely ügyesen vegyült a magyarországi németbarát, szélsőséges fasiszta elemek támogatásával. Ez szükségszerűen vezetett politikai háttérbe szorulásukhoz, a németbarát csoportok előtérbe kerüléséhez. Annál is inkább, mivel a finánctőke és a legitimista nagybirtok lényegében a 20-as években folytatott belpolitikát képviselte, s ezen nem is akartak változtatni. Ez a belpolitikai irány pedig egyáltalán nem volt alkalmas e csoportok népszerűsítésére és tömegbázis elnyerésére. A szélsőséges jobboldali csoportok ezzel szemben hangzatos „új” frázisokkal, féktelen demagógiával kétségtelenül eredményeket tudtak elérni a kisemberek bizonyos rétegeinek és csoportjainak megnyerésében. Ebben nagy szerepet játszott az antiszemita demagógia, melyet olykor a „zsidó tőke” elleni hangzatos támadás jelszavaiba burkoltak.

A Bethlen István által képviselt csoportok tehát nem akartak fellépni, nehogy veszélyeztessék a revízió „szent ügyét”,

a továbbiakban pedig egyre nehezebbé vált helyzetük politikai háttérbe szorulásuk folytán. Végül megpecsételte politikai magatartásukat, a német térnyerés előtt való behódolásukat, hogy a feltétlen németbarát csoportok nyilas-fasiszta tömegbázisával szemben a németellenes fellépés tömegbázisát csak a munkásosztályban, általában a baloldali tömegekben találhatták volna meg, viszont a magyar uralkodó osztályoknak ezek a rétegei népellenesség terén semmiben sem különböztek a németbarát köröktől; így azután a német előretöréssel és annak magyar szálláscsinálóival való szembefordulás egyetlen reális lehetősége fel sem merült náluk. Ehelyett csupán a túl egyértelműen németbarát Darányi-kormány megbuktatásával és régi bizalmi emberük, Imrédy Béla kormányra segítésével próbálták az eseményeket számukra kedvezőbb irányba terelni.

Imrédy Béla kormányra juttatásával — aki mint régi bankember a nagytőke bizalmát élvezte — a nagybirtok és a nagytőke azt akarta elérni, hogy a további jobbratolódást megállítsa. Ezért az Imrédy-kormány átveszi a Darányi-kormány fasiszta törvényjavaslatait[45] és megvalósítja azokat, de fellép a nagybirtok és nagytőke ellen irányuló nyilas demagógiával szemben. Imrédy személyét a nyugati orientációs körök ugyanakkor biztosítéknak hitték külpolitikai tekintetben is, mivel közismerten régi kapcsolatok fűzték a nyugati, főként az angol finánctőkéhez, amit a német befolyás bizonyos ellensúlyozására akartak felhasználni.

Imrédy természetesen nem vette le a napirendről a Csehszlovákia elleni agressziós terveket, csupán az erőviszonyokat ítélték meg ekkor kedvezőtleneknek az agresszió sikeres

[45] Zsidótörvény, sajtótörvény, fegyverkezés.

végrehajtásához. A magyar kormány több szempontból tartotta aggályosnak a helyzetet. Németországot nem találta elég erősnek, hogy — a nyugati hatalmak beavatkozása esetén — sikeresen hajtson végre katonai akciót: feltételezéseik szerint pedig a nyugati hatalmak nem áldozzák fel Csehszlovákiát a fasiszta agressziónak. Elképzelésük szerint tehát Magyarország, ha a németek oldalán megtámadja Csehszlovákiát — tekintetbe véve, hogy a német haderő zöme Nyugaton lenne lekötve —, jelentős csehszlovák katonai erővel találná magát szembe, sőt esetleg déli határain — a kisantant-szerződés értelmében — Jugoszlávia közbelépésével is számolhat. Ilyen politikai légkörben került sor a Horthy, Imrédy és Kánya vezette magyar kormányküldöttség 1938 augusztusi németországi látogatására. Hitler ekkor már döntött atekintetben, hogy a Csehszlovákia elleni agressziót 1938 őszén napirendre tűzi. Horthyék látogatásától konkrét megegyezést várt. Azonban Horthyékkal majdnem egy időben, váratlanul érkezett a hír Németországba, hogy a jugoszláviai Bledben Magyarország és a kisantant között bizonyos előzetes megegyezés jött létre, amelyben a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát[46], s hajlandónak mutatkozott bizonyos engedményekre a kisantant országaiban élő magyar kisebbségekkel kapcsolatban, Magyarország viszont a Kellog-paktum alapján[47] for-

[46] A trianoni békeszerződés Magyarország hadseregét meghatározott alacsony létszámra korlátozta. Bár a magyar kormány ténylegesen már régen túltette magát a korlátozásokon, szerette volna megszerezni a kisantant-államok hozzájárulását a korlátozások áthágásához, azaz a fegyverkezési egyenjogúsághoz.

[47] A Kellog—Briand-paktum kimondta, hogy az amerikai, illetve francia külügyminiszterről elnevezett szerződés aláírói az egymás között felmerülő ellentéteket kizárólag békés eszközökkel fogják rendezni.

málisan lemondott az erőszak alkalmazásáról a kisantant országaival szemben.

Ezek után a Csehszlovákia elleni tervek a bledi tárgyalásokról kiadott kommünikével a legszorosabb kapcsolatba kerültek. Augusztus 23-án Ribbentrop Imrédyvel és Kányával tárgyalt. A megbeszélés, a német Külügyminisztérium feljegyzése alapján, a következőképpen zajlott le.

Kánya igyekezett a bledi egyezményt mint teljesen jelentéktelen mozzanatot feltüntetni. A németek azonban igen felháborodottan tárgyaltak. „Ribbentrop kifejtette, hogy véleménye szerint az erőszak alkalmazásáról való lemondás, amit újabban proklamálni kívánnak, nem segíti elő a kívánt politikai eredményt, tudniillik, hogy megvédje Magyarországot Jugoszláviától, különösen egy cseh—magyar krízis esetére. Ellenkezőleg, Magyarország elzárta az utat az intervenció elől Csehszlovákiába, s erkölcsileg sokkal nehezebbé tette Jugoszlávia számára, hogy cseh szövetségesét cserben hagyja. A pártatlan olvasó azt fogja mondani, hogy Magyarország eltávolodik a német—cseh politikai köröktől és ténylegesen lemond a revízióról, mivel, aki nem segít, az üres kézzel távozik."

Kánya érvei ezellen nem voltak meggyőzőek.

„A csehszlovák kérdésre áttérve" Ribbentrop úr megkérdezte a magyarokat, hogyan cselekednek, ha a führer megvalósítja azt a határozatot, miszerint fegyveres erővel válaszol bármiféle új cseh provokációra. A magyarok két ponton akadékoskodtak. Jugoszláviának semlegesnek kell maradnia, ha Magyarország megindul észak felé és esetleg keletre. Egyébként is a magyar újrafelfegyverzés csak most indult, és egy vagy két évre van szükség a befejezéséhez.

Erre Ribbentrop úr megjegyezte a magyaroknak, hogy a jugoszlávok óvakodni fognak besétálni a tengelyhatalmak

harapófogójába. Románia szintén nem indul meg. Anglia és Franciaország hasonlóan nyugalomban marad. Anglia nem kockáztatja könnyen birodalma elvesztését, mivel helyesen ítéli meg a mi újonnan keletkezett erőnket. Azonban nem lehet semmiféle határozottat mondani előre a tervezett esemény pontos idejét illetően, mivel az a cseh provokációtól függ. Ribbentrop úr megismételte, hogy azoknak, akik revíziót akarnak, üstökön kell ragadniuk az alkalmat, és maguknak is aktívan ki kell venniük a részüket. A magyar válasz továbbra is a feltételeknél maradt."

„Közben Horthy sokkal határozottabb nyelven fejezte ki magát a führernek. Nem titkolta ugyan aggályát az angol magatartás miatt, mindamellett világossá tette Magyarország együttműködési szándékát. A magyar miniszterek továbbra is inkább szkeptikusok voltak és maradtak, mivel ők sokkal inkább felismerték azt a közvetlen veszélyt, mely Magyarország védtelen oldalait fenyegeti.

Imrédy úr délután folytatott megbeszélést a führerrel, s jelentősen megkönnyebbült, midőn a führer közölte vele, hogy ebben a különleges esetben ő semmit sem kér Magyarországtól . . ., aki azonban az asztalnál akar ülni, annak legalábbis segítenie kell a főzésnél."[48]

A magyar küldöttség ezen állásfoglalása mellett azonban nem sokáig tartott ki, hiszen távolról sem volt szándékában a revízióról lemondani, s ha ugyan a pillanatnyi katonai és politikai helyzetet nem is tartotta olyan kedvezőnek, mint Hitler, a fasiszta Németországgal való együttműködést továbbra is fenn akarta tartani. Kánya augusztus 25-i Ribben-

[48] Doc. on Germ. For. Pol. D. II. 609—611. old. — A feljegyzést a tárgyalásról Weizsäcker német külügyi államtitkár készítette.

troppal folytatott megbeszélésén már valamelyest módosította korábbi álláspontját. A beszélgetés — a német feljegyzés szerint — a következőképpen zajlott le:

„A birodalmi miniszter ma újabb megbeszélést tartott Kányával az utóbbi kérésére. A birodalmi miniszter utalt Kányának a cseh, francia és angol sajtó örömujjongására a bledi kommünikével kapcsolatban, és megismételte, hogy külföldön ezt az eseményt, különösen most, úgy tekintik, mint törést a német—magyar barátságban és lemondást Magyarország revíziós követeléseiről. Kánya úr felemlítette a jelenlegi helyzet már ismert aspektusait és azt a tényt, hogy az ún. előzetes tárgyalások Magyarország és a kisantant között eléggé kétes értékűek voltak. Kánya úr ismételten bizonyítani próbálta, hogy Magyarország túlzott követelései a csehszlovákiai kisebbségek védelme érdekében megakadályozhatják, hogy az egyezmény hatályba lépjen. De ha hatályba is lép, Kánya szerint a másik fél sohasem fogja betartani, és így Magyarország is felszabadul az erőszak alkalmazásáról való lemondás kötelezettsége alól. Kánya úr még pontosabb tájékoztatást vár Budapestről, az egyezmény szövegének pontos megfogalmazását illetően, és tájékoztatni fogja erről a birodalmi minisztert. A birodalmi miniszter és Kánya úr egyetértettek abban, hogy sok függ attól, miként kezeli a magyar sajtó a bledi kommünikét a következő héten.

Ami Magyarország katonai készültségét illeti német—cseh konfliktus esetén, Kánya úr néhány nappal ezelőtt azt mondta, hogy országának mintegy egy-kétéves periódusra van szüksége, hogy megfelelően kifejlessze Magyarország fegyveres erejét. A mai megbeszélés alatt Kánya úr korrigálta ezt a megjegyzését és kijelentette, hogy Magyarország katonai helyzete sokkal jobb. Országa a fegyverkezés szempontjából ez év október 1-től lesz abban a helyzetben, hogy részt vehet egy konfliktusban."[49]

A német kormány nem akarta a kérdést túlságosan kiélezni, már azért sem, mivel világosan látta, hogy a magyar uralkodó körök pillanatnyi habozása korántsem jelenti a Csehszlovákia megtámadása előli végleges elzárkózást. Ez a nézet dominál Weizsäcker augusztus 26-i körlevelében. Ebben Weizsäcker kifejti, hogy a bledi megegyezés kétségtelenül meglepetést okozott Németországban, s kellemetlen a német külpolitika számára, de — mint a magyar külügyminiszter is közölte—, van remény arra, hogy az egyezmény sohasem lép életbe. Így tehát, bármennyire nem volt kívánatos az egyezmény a jelenlegi helyzetben, utasítja a diplomáciai kart, hogy — a ajtóhoz hasonlóan — ne támadják az egyezmény miatt Magyarországot.[50]

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a német Külügyminisztérium feljegyzései, melyek nem az utókor számára készültek a dolgok megmagyarázása céljából, ne adnák híven vissza a tárgyalások menetét. Sokkal több okunk van viszont kételkedni Horthy állításaiban, annál is inkább, mivel az iratok ezeknek ellentmondanak. Horthy ugyanis — itt is — igyekszik kedvezőbb színben feltüntetni saját szerepét. Ha a német iratok arról vallanak, hogy a magyar miniszterek voltak a határozottak s Horthy kevésbé volt az — emlékiratai-

[49] Ez az irat a német Külügyminisztérium dokumentumai között nem került publikálásra, viszont a nürnbergi per anyagában szerepelt. — Vö. Nazi conspiracy and agression. Office of United States Chief of Counsel for prosecution of Axis criminality. Washington 1946. Volume V. 432—433. old.

[50] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 300. old.

ban, az idők távlatának homályos ködén át, saját magatartását állítja be rendkívül szilárdnak. Horthy már arról ír, hogy kijelentette Hitlernek: „. . .Ebben az akcióban Magyarország részvételéről nem lehet szó."[51] Kánya augusztus 25-i kijelentését pedig, amikor kilátásba helyezi, hogy a magyar hadsereget október 1-re mégis harcképes állapotba hozzák, csupán a németek haragját enyhítendő kijelentésként állítja be.

Kertész a német iratok alapján ismerteti a helyzetet, s ennek megfelelően ragaszkodik is a tényekhez; azon törekvésében viszont, hogy a német—magyar ellentét jelentőségét felnagyítsa, az ezt követő, szeptember eleji eseményeket hallgatja el, illetve tárgyalja egyoldalú beállításban.

„A magyar közönség — írja — lelkesedéssel fogadta a híreket, melyek szerint a kormány visszautasított egy Németországgal együttes vállalkozást Csehszlovákia ellen."[52]

Olyan apróságot már nem is említve, miszerint a közvélemény, mely néhány oldallal korábban még kényszerítette a kormányt a revíziós politikára, most mint annak ellenkezője szerepel, joggal felvetődik a kérdés: vajon a közönség egyáltalán tudott-e a tárgyalásról?

Imrédy interjúja, melyet Kertész idéz, s melyben a magyar semlegességet hangoztatta, ténylegesen megjelent az „Az Est"-ben, de a lapot azonnal elkobozták. Ami pedig a kormány más megnyilatkozásait illeti, mi sem állt távolabb tőle, minthogy ilyen nyilatkozatot tegyen. Ellenkezőleg, szeptember 1-én inkább a bledi egyezménytől szerettek volna visszatáncolni, jelentőségét csökkenteni. Hangsúlyozták, hogy a bledi egyezmény csak a kisebbségi egyezmény rendezése

[51] *Horthy:* Id. mű, 188. old.
[52] *Kertész:* Id. mű, 35. old.

után lép életbe, abban pedig nem sikerült még a csehekkel közös nevezőre jutni, márpedig — mint Kánya szeptember 1-én kijelentette — „Magyarország kitart követelései mellett Csehszlovákiával szemben, minden körülmények között."[53]

Ugyanezt hangoztatta szeptember 6-án Imrédy miniszterelnök is Kaposváron, Csehszlovákián belül pedig az Egyesült Magyar Párt[54] nyújtott támogatást a szudéta-németeknek.[55]

Mindezt abban foglalhatjuk össze, hogy a magyar kormány 1938 nyarán a katonai erőviszonyokat Németország és a maga javára kedvezőtlennek ítélte, ezért az adott pillanatban ténylegesen nem vállalt közvetlen kötelezettséget Csehszlovákia megtámadására. Ez tény, amit konstatálni kell, de az is tény, hogy Magyarország egész politikája a 30-as években éppen Csehszlovákia megtámadását készítette elő. Tény az is, hogy mihelyt világossá vált, hogy Csehszlovákia elleni fellépésük nem sodorja őket kínos külpolitikai és katonapolitikai helyzetbe, azonnal hajlandók voltak messzemenően együttműködni a náci Németországgal. Ez szeptember második felében kiderült.

Szeptember 12-én, Hitlernek a nácipárt kongresszusán elmondott beszédével kezdetét vette a Csehszlovákia elleni roham. Szeptember 14-én a magyar kormány is elhatározta, hogy bekapcsolódik az akcióba, annál is inkább, mivel tudomásukra jutott Chamberlain németországi utazása, mely a nyugati hatalmak tárgyalási készségére utalt. Sztójay szeptember 14-én közölte a német Külügyminisztériummal, hogy

[53] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 302. old.
[54] A szlovákiai magyarság Horthyék által irányított és pénzelt pártja.
[55] Documents on British Foreign Policy. (Doc. on Brit. For. Pol). London 1951. Series III. Volume II. 279. old.

a magyar kormány ugyanazokat a követeléseket támasztja Csehszlovákiával szemben, mint a szudéta-németek.[56] Sem Kertész, sem Horthy nem emlékezik meg erről a bejelentésről. Sajátos módon még a rendkívül alapos Kertész is csupán szeptember 16-ával keltezi a magyar külpolitika bekapcsolódását a szeptemberi krízisbe. Ez érthető. Mi történt ugyanis szeptember 16-án? Göring hivatta a berlini magyar követet, és — tarsolyában az előző napi Chamberlain—Hitler tárgyalások eredményével[57] — erélyesebb magyar akciókat követelt. A beállítás tehát világos: itt is a német kényszer, a német nyomás sodorta a „békés" magyar külpolitikát a Csehszlovákia elleni akcióba. Ezeket az akciókat azonban nem kellett túlságosan sürgetni; délelőtt tárgyalt Göring Sztójayval, s délután a követ már közölhette a magyar kormány intézkedéseit, többek között közel 100 000 katona behívását.[58]

Teljes volt-e ezek után a német—magyar együttműködés Csehszlovákia ellen? Távolról sem, de — elsősorban — Kertész (Horthy olyan vázlatosan adja elő ugyanis a történteket, hogy közlése meglehetősen kevés értékkel bír) itt is homályban hagyja az együttműködés hiányosságainak tényleges okát.

Szeptember 20-án, Hitler és Chamberlain berchtesgadeni, illetve godesbergi tárgyalásai közötti időben Imrédy és Kánya voltak Hitler vendégei. A magyar államférfiak sietve szerették volna rendezni az augusztusban elrontott üzletet, Hitler azonban borsos árat kért — ezt Kertész is leírja.[59] Hitler

[56] Chamberlain angol miniszterelnök Berchtesgadenbe repült, s Hitler megbékéltetésére komoly eredményeket helyezett kilátásba.

[57] Doc. on Germ. For. Pol. D. II. 132. old.

[58] Ugyanott, 813. old.

[59] *Kertész:* Id. mű, 37. old.

azt akarta, hogy a magyar kormány azonnal követeljen népszavazást az általa igényelt területeken, s ne garantáljon semmiféle, Csehszlovákia számára javasolt határt. Imrédy kijelentette: az első követelésnek már eleget tettek, a másodikkal teljesen egyetértenek. Miben nem tudtak tehát megegyezni? Kertész — ámbár utal arra, hogy Hitler ismét elégedetlen volt a magyar állásponttal — nem ad erre magyarázatot. A források elemzéséből eléggé kiderül ugyanis, hogy Hitler azt szerette volna, miközben ő tárgyal Chamberlainnel, magyar részről induljon katonai akció Csehszlovákia ellen. Ennek ürügyén Hitler abbahagyja a tárgyalásokat, beavatkozik a harcokba, s elképzelése szerint területi s nem etnikai alapon, vagyis Csehszlovákia teljes elfoglalásával rendezi a kérdést. Ez óriási kockázatot rejtett magában a magyar kormány számára, amit nem is mert vállalni. Ha ugyanis — miközben Hitler tárgyal — a magyar kormány katonai akciót kezd, úgy Magyarország mint nyílt agresszor lép fel, ez pedig túl egyértelműen elkötelezte volna őket a német kormány mellett, illetőleg túl egyértelműen szembeállította volna őket a nyugati hatalmakkal. Számolniuk kellett avval a lehetőséggel is, hogy Hitler mégis kénytelen lesz visszavonulni, s ebben a helyzetben Magyarország egyedül marad, teljes diplomáciai, politikai és esetleg katonai vereséget szenved. Ezért bizonyos mértékig felemás megoldással kísérleteztek; teljes mértékben megindították a Hitler által javasolt diplomáciai kampányt, katonai intézkedéseket is foganatosítottak, de reguláris katonaság elindítását nem merték vállalni, ehelyett ún. szabadcsapatok bevetése mellett döntöttek.

Álljunk meg egy pillanatra a szabadcsapatok kérdésénél. Horthy ugyanis 1938 szeptemberében csak arról tud, hogy a

magyarok helyzete rosszabbodott Csehszlovákiában, s egy gyanús — mint később kiderült: csehszlovák — repülőgép megsértette Magyarország légiterét.[60]

Horthy nyilván megfeledkezik arról, hogy személyes barátját, Kozma Miklóst, a Magyar Távirati Iroda és a Rádió igazgatóját, a szegedi ellenforradalom egyik katonai vezetőjét bízták meg a szabadcsapatok szervezésével. A szeptember utolsó napjaiban kezdődő akcióban zömében nyilas, egzisztencia nélküli, kalandor pesti csőcselék, valamint az ellenforradalom régi gárdája, vitézek stb. vettek részt. Feladatuk volt: rövid kiképzés után betörni Csehszlovákiába, vasutakat, hidakat robbantani, helyi harcokat provokálni, ami mintegy előzményét képezhetné a reguláris csapatok támadásának. A biztonság okáért Imrédy miniszterelnök hozzájárult, hogy a kormánytól teljesen független szabadcsapatok néhány üteget is ellopjanak a honvédségtől.[61]

A szabadcsapatok azonban amellett, hogy első akciójuk is késlekedett, semmiképp sem biztosították a Hitler által kívánt célt. Így Hitler „nem nevethetett Chamberlain arcába", ideiglenesen meg kellett elégednie Csehszlovákia egy részével, amelyet szeptember végén a müncheni egyezmény biztosított számára. Bármily nagy nemzetközi siker volt számára a müncheni egyezmény, bármennyire is Délkelet-Európa átengedését jelentette Németországnak, Hitler nem tudta elfeledni, hogy a magyar kormány nem az általa javasolt módon cselekedett. Pedig Imrédy — az óvatos, az angol szimpátiával számoló Imrédy — a müncheni egyezmény után teljesen a németekkel való együttműködésre kívánta politikáját alapozni. München tehát tényleg határkövet jelent a magyar politikában is. Kertész, aki a magyar külpolitika számára mindig talál mentséget, most megelégedéssel áll meg a müncheni egyezménynél, hogy a további magyar politika ódiumát a nyugati hatalmakra tolja át. Semmivel sem kívánjuk csökkenteni a nyugati hatalmak felelősségét a müncheni egyezményért s az utána kialakult helyzetért; az is tagadhatatlan, hogy München Magyarországon is a németbarát politikát erősítette; nyilván nem igaz viszont, hogy München előtt a németbarát politikusok is igyekeztek volna a magyar ügyet elválasztani a németekétől, s hogy csupán München kapcsolta volna a két ügyet egybe.[62]

[60] *Horthy:* Id. mű, 194. old.

[61] OL Kozma-iratok. 27. csomó. Ruszinszkói ügyek.

Kertész itt nemcsak a magyar külpolitika tényeit magyarázza hamisan, de Imrédy személyét is, hiszen 1938 őszéig Imrédy — mint már rámutattunk — nem tartozott a németbarát csoporthoz.

A müncheni egyezmény záradéka kimondotta, hogy a magyar területi követelések ügyében közvetlenül a két kormány tárgyaljon, s ha ez sikertelen, akkor a négy nagyhatalom döntése elé utalják az ügyet. Horthy szerint a tárgyalásokon[63] a magyar kormány rendkívül nagyvonalú javaslatokat tett, sőt az ellentétek áthidalása érdekében népszavazást javasolt.[64] Csupán csekély pontatlanságnak tekintsük-e, hogy Horthy elfeledte megjelölni: mire kértek népszavazást? A komáromi tárgyalásokon ugyanis a magyar kormány nem csupán az 1910-es népszámlálás adatai alapján magyar többségű területek azonnali átengedését követelte. Itt természetesen nem is

[62] *Kertész:* Id. mű, 38. old.

[63] A két kormány között 1938. október 9-én indultak a tárgyalások Komáromban.

[64] *Horthy:* Id. mű, 195. old.

kért népszavazást. A népszavazást Szlovákia és Ruthénia területének többi részén kívánták, abban a hiedelemben, hogy a szlovák lakosság esetleg, a ruszin lakosság bizonyára a Magyarországhoz való visszacsatolás mellett dönt. Kertész is csak arról ír, hogy a közvetlen tárgyalások azért szakadtak meg, mivel a csehszlovák fél, melyet a Tiso vezette szlovák kormány képviselt, nem volt hajlandó a magyarlakta területek átengedésére. Szót sem ejt arról, hogy a magyar külpolitika nem a magyarlakta területek visszacsatolására törekedett, hanem Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát is — az utóbbit mindenképpen — be akarta kebelezni. A népek önrendelkezési jogának hangoztatása számukra csak ideiglenes eszköz lehetett, csupán első lépés, hogy a nemzetiségi területek felett uralmukat ismét biztosítsák. Kozma Miklós, a szabadcsapat-akció vezetője, egy bizalmas beszédében a népek önrendelkezési jogáról így szólt:

„Ez az elv Magyarország szempontjából használható és járható utat jelentett addig, amíg a magyar kisebbségek a magyar testtől elszakítva élnek, vagyis amíg a magyarság idegen államokhoz tartozott. De nekünk, akik a Szent István-i gondolat elvében állunk, és akik nem vagyunk hajlandók feladni ezeréves szerepünket a Duna-medencében, és hivatva vagyunk és alkalmasak vagyunk idegen népek vezetésére is, ez az elv gyilkos volt, mert elhatárolta Magyarországot az Alföldnek a szélein ameddig a zárt magyar település terjedt, és ez az elv belőlünk nem tett volna többet, mint egy tíz vagy tizenegy milliós magyarságot, amely jórészben tiszta magyarság lett volna. Folytatása azonban a revíziónak nem lett volna, és így számunkra ennek az elvnek a végleges elfogadása öngyilkosság. Itt van politikai tévedése azoknak, akik erre az elvre beállnak. . .

Nem vagyunk hajlandók ennek a trianoni elvnek az alapjára helyezkedni. Akiket ilyen irányba befolyásoltak bármilyen oldalról is, azok nem magyar gondolat hordozói és azok nem magyar gondolatot szolgálnak. Nem magyar gondolat, bár lehet német gondolat, mert Németországnak mint nagyhatalomnak, akinek penetráló kedve van a Duna-völgyben és gazdasági érdeke is roppant erős, nem kis érdeket jelent, de nem lehet magyar gondolat, ha a Kárpátok és a Szent István-i elv jegyében gondolkodunk. — A szegedi gondolat a fajvédő gondolat volt, és ennek lényege az, hogy az adott helyzetben és később is a Kárpátok koszorúja fokozottan védi a magyar fajtát, de nem jelenti azt, hogy elzárja a magyar fajt. Ez a gondolat német befolyás alatt később fejlődött ki, és egyenes édestestvére annak a gondolatnak, amely megalkotta a trianoni Magyarországot, azzal a különbséggel, hogy hajlandó visszacsatolni azokat a magyar rétegeket, amelyek zárt egységben a határon kívülre kerültek. Ezzel a gondolattal átmenetileg operálhatunk, de későbbi lejáratban nem jelent semmit. Nekünk más céljaink vannak."[65]

Horthy nem is tesz említést a bécsi döntést megelőző további magyar külpolitikai lépésekről. Kertész tárgyalja viszont Darányi németországi látogatását, amelyre október 14-én sor kerül. Már az is különös, hogy fontos külpolitikai tárgyalásra nem a miniszterelnök, nem a külügyminiszter, hanem a képviselőház elnöke utazik el. A magyar politika felelősei ugyanis úgy vélték, hogy Darányi, aki 1937-es tárgyalásai során — ezeket, mint már utaltunk rá, az emigráns irodalom nem tartotta említésre méltónak — beleegyezett Csehszlovákia megtámadásába és így elnyerte Hitler bizalmát, képes lesz

[65] OL Kozma-iratok. 27. csomó. 1939. április 12.

helyreállítani a német—magyar együttműködést. Darányi számos ajánlatot tett a német támogatás megnyerése céljából. A tengelypolitika melletti kiállást, az antikomintern paktumhoz való csatlakozást, valamint a Népszövetségből való kilépést helyezte kilátásba. Ezen túlmenően Darányi beleegyezett még abba is, hogy Németországgal hosszabb — tíz éves tartamú — gazdasági szerződést kössenek.[66]

Miért volt e nemes ajánlat? Kertész nem ad rá választ, csupán megállapítja, hogy a látogatás nem hozott konkrét eredményt. Valóban, Darányi kérésének említése talán elcsúfította volna azt a Horthynál idilli, Kertésznél is erősen lakkozott képet, ahogyan a magyar külpolitika békés szándékait és módszereit lefestik. Darányi ugyanis bejelentette, hogy követeléseik érdekében másnap katonai támadást indítanak, s kérte Hitler támogatását a magyar kormány akciójához. Hitler elutasította a kérést, hangsúlyozván, hogy akkor kellett volna támadniuk, amikor ő követelte. Ekkor kísérelte meg Darányi Hitler elhatározását az előbb említett ajánlattal megváltoztatni. Miután Hitler erre nem volt hajlandó, sőt hangsúlyozta, hogy egész Szlovákiát nem kaphatják meg, hiszen a müncheni rendezés is kizárólag néprajzi alapon történt, Darányi megjelölte a térképen a magyar kormány által követelt minimális területet, s ehhez kérte a német kormány támogatását.

Még néhány hétig eltartott, míg a német—olasz döntőbíróság[67] Bécsben rendezte a csehszlovák—magyar vitát, és nagyjából a Darányi által megjelölt területeket Magyarországhoz csatolta. A bécsi döntés leírása az emigrációs irodalomban nem okoz különösebb problémát, sokkal inkább az azt követő hetek eseményei. Utaltunk már arra, hogy a magyar kormány nem elégedett meg a magyar lakosságú területsáv visszaszerzésével, hanem — ha Szlovákia bekebelezésére az idő még nem is látszott érettnek — Kárpát-Ukrajnára (Ruszinszko) feltétlenül igényt tartott, s ennyiben a bécsi döntés komoly csalódást keltett.

A hivatalos ünnepségek pompája, az óriási méreteket öltő sajtókampány — melynek során versenyt dicsőítették a náci Németországot és a fasiszta Olaszországot, Hitlert és Mussolinit — sem tudta elrejteni azt a tényt, hogy a magyar uralkodó osztályok elégedetlenek a bécsi döntés eredményével. Katonai előkészületeket tettek tehát a területi bekebelezés érdekében. A már említett szabadcsapatok kezdeményezték volna a támadást. Az elképzelés az volt, hogy 18-án benyomulnak a határmenti területekre, s mint Kozma Miklós naplójegyzetében szerepel: „19-ét átverekedjük, és segélykérésünkre 20-án hajnalban megindul a debreceni hadtest".[68]

A katonai előkészületekkel párhuzamosan folytak a diplomáciai előkészületek. A magyar kormányt most már nem érdekelte a nyugati hatalmak véleménye, csupán Hitlertől

[66] Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918—1945. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes. (Akten . . .) Baden-Baden 1951. IV. 68—72. old.

[67] Újabban *Lengyel Béla* volt tábornok jelentetett meg a kérdésről cikket. [Új Hungária, 1958. november 28]. A cikk nemcsak beállításában hamis, de ténybelileg is pontatlan. Így a komáromi tárgyalásokat magyar—szlovák tárgyalásnak állítja be, holott hivatalosan ez csehszlovák—magyar tárgyalás volt. Azt állítja, hogy a magyar kormány csak kényszerből egyezett bele a tengelyhatalmak döntőbíráskodásába, mivel azt a csehszlovák kormány kérte. Valójában Sztójay berlini magyar követ 1938. október 21-én pendíti meg a német Külügyminisztériumban a tengely döntőbíráskodásának lehetőségét. Ugyanaznap Villányi római magyar követ hasonló javaslatot tett Cianónak.

[68] OL Kozma-iratok. 27. csomó. Ruszinszkói ügyek.

tartott. A puhatolózó lépéseket ismét Darányi tette. Már november 4-én levelet írt Hitlernek, hogy az október 14-én tett ígéretét a magyar kormány készséggel beváltja.[69]

Hitler azonban úgy vélte, hogy a magyar kormány ezekkel az ígéretekkel még a bécsi döntésért adós, és ezzel a kárpátukrán akciót nem lehet nála megvásárolni. Ahogy halmozódtak a hírek a magyar kormány tervezett akciójáról, úgy váltak egyre erélyesebbé a német figyelmeztetések. Horthyék megriadtak. Először elhalasztották a tervezett támadást november 20-ra, illetve 21-re. A halasztás ideje alatt azonban a német kormány közölte az olaszokkal, hogy nem nézi jóindulatú semlegességgel a magyar akciót, hanem határozottan ellenzi azt. Ribbentrop kifejtette: „A führer azon az állásponton van, hogy Kárpát-Ukrajna magyar megszállása »blamázst« jelent a tengelyhatalmakra nézve, melyeknek döntőbíráskodását Magyarország három héttel ezelőtt feltétel nélkül elfogadta." Hamarosan megérkezett Budapestre mind a német, mind az olasz kormány démarche-a, amely többek között a következőket tartalmazta:

„A nemrég Bécsben, a magyar és csehszlovák kormány kérésére végrehajtott döntőbíráskodás a német és olasz kormány által a határokat Magyarország és Kárpát-Ukrajna között kijelölte. Magyarország aláírásával Bécsben ezt a határt az egész világ előtt mint végleges határt elismerte. Ha most Magyarország Csehszlovákia kárpát-ukrajnai részét fegyveresen megtámadja, úgy a magyar királyi kormány erkölcsileg súlyos helyzetbe kerül.

Egy ilyen eljárás továbbá azzal a következménnyel járhat, hogy a bécsi döntés a két döntőbírói hatalom tekintélyének

[69] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 327. old.

kárára értékét vesztheti. *A német kormány elvárhatja, hogy Magyarország betartja a döntést.*"[70]

Mit tehetett a magyar kormány? Ismét megpróbált különböző engedményekkel változást előidézni a német álláspontban. November 21-én jegyzéket nyújtott át Berlinben az alábbi szöveggel:

„A magyar külpolitika fő célkitűzése a Berlin—Róma tengely kialakulása óta mindig a tengellyel való együttműködés volt, a bécsi döntés meghozatala ezt az együttműködést még teljesebbé tette.

Ezen megfontolás alapján a magyar kormány szükségesnek látja, hogy a német birodalommal való kapcsolatainak erősítése céljából tárgyalásokat kezdjen a német kormánnyal mind politikai, mind gazdasági téren.

Ami a politikai kérdéseket illeti, a magyar kormány mindenekelőtt a bolsevizmus elleni közös harcra gondol. Magyarország volt talán az első állam, mely sohasem tért le a kommunizmus elleni harc vonaláról, s amelyik sohasem volt hajlandó bármiféle egyezményre vagy kompromisszumra a bolsevizmussal.

A tengelyhatalmak antibolsevista magatartása mindig megértést és helyeslést talált a magyar kormánynál, és ha a tengelyhatalmak ezt fontosnak tartják, mi hajlandók vagyunk előkészíteni a csatlakozást az antikomintern-paktumhoz.

A gazdasági téren is új lehetőségek vannak, s Magyarország, amely a múltban is külkereskedelmének jelentékeny részét a tengelyhatalmakkal bonyolította le, elő akarja készíteni a gazdasági kapcsolatok további növelését, valamint elmélyítését, és kész nagyobb stabilitást is adni ezeknek és

[70] Akten ... IV. 142—143. old.

fejleszteni a gyakorlatban a kölcsönös kiegészítések útján. Mi úgy gondoljuk, hogy ezen a módon közelebb juthatunk a tengelyhatalmakkal való kapcsolataink megerősítésének céljához, és ezáltal olyan helyzetet teremthetünk, amely alkalmas lesz mind a tengelyhatalmak, mind Magyarország érdekeinek szolgálatára."[71]

Ez azonban már nem segített. A magyar kormány, melynek önállóságát az emigráns irodalom nagy szavakkal hangoztatja, deferált. Nyilvánvalóan nem hajthatott végre fegyveres akciót Csehszlovákia ellen a náci Németország akarata ellenére. A már mozgósított csapatokat visszarendelték, amit annál könnyebben megtehettek, mert valójában a magyar közvélemény nem sokat tudott a Kárpát-Ukrajna ellen készülő fegyveres akcióról, mint ahogy nem tudott meg semmit a német démarche-ról sem. Ez az akció ekkor megmaradt a diplomácia titkai között, s csak a háború után napvilágra került német, illetve magyar levéltári iratok derítettek rá fényt. A magyar sajtó továbbra is a német—magyar barátságot hirdette, s hogy ezen a szoros szövetségen kisebb repedés keletkezett, arra csupán Kánya külügyminiszter nem sokkal később történő lemondásából lehetett következtetni.[72]

Mindenesetre a közvetlen támadás lehetősége nem állt többé fenn. Megkezdődött a leszerelés[73], és pár nappal később megalakult a második Imrédy-kormány. Csáky, az új külügyminiszter, megkezdte tevékenységét. Ez a tevékenység elsősorban arra irányult, hogy Magyarország még jobban beletagozódjék a fasiszta nagyhatalmak kül- és belpolitikai vonalába, s így Hitler teljesebb bizalmát élvezve, mégis végrehajthassa revíziós terveit, bekebelezhesse Kárpát-Ukrajnát.

A magyar politika eme epizódját Kertész egy mondattal elintézi, Horthy pedig nem is tartja említésre méltónak, és Ullein-Reviczky — aki 1938 őszétől veszi fel az események tárgyalásának fonalát — szintén elsiklik 1938 novemberének eseményei felett. De vajon miért e feledékenység?

Nyilvánvaló, hogy ez a tervezett katonai akció ellentmondott volna a magyar kormány békés szándékairól felállított tételeknek. A kísérlet Kárpát-Ukrajna erőszakos elfoglalására aligha igazolja azokat az állításokat, amelyek szerint a magyar kormány békés eszközökkel óhajtotta csupán a revíziót, s gyakorlatilag is bizonyítja, mit értettek Horthyék a népek önrendelkezési jogán. A fegyveres akció elmaradása viszont a német és magyar külpolitikai viszony igazi értékére vetett fényt, így érthető, hogy ennek tárgyalása nem látszott túlságosan hasznosnak az emigrációs irodalom számára. Annál is kevésbé, mivel éppen Kárpát-Ukrajna 1939 tavaszán történt bekebelezése révén igyekeznek elterjeszteni a magyar külpolitika önálló, a németekkel

[71] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 335—337. old. Ribbentrop november 21-i feljegyzése és a magyar jegyzék szövege.

[72] Kánya a németek számára nem volt elfogadható, ezért adta át tárcáját Csáky Istvánnak.

[73] Knox angol követ november 21-ről keltezett jelentése még Kárpát-Ukrajna megszerzésére irányuló agitációról számol be. [Vö. Doc. on Brit. For. Pol. III. 3. 236. old.] Másnap, 22-én viszont arról ír, hogy a magyar katonai vezetők közölték, nincs szándékukban Kárpát-Ukrajna elleni támadás, s megkezdik a leszerelést. „A német démarche — állapítja meg — úgylátszik azonnal hatással bírt, mivel pár nappal ezelőtt a magyar tisztek más módon beszéltek." [Ugyanott, 239. old.] Kennard varsói angol követ szerint a magyar külügyminiszter közölte 22-én a budapesti lengyel követtel, hogy egyelőre lemondanak a közös magyar—lengyel határ követeléséről. [Doc. on Brit. For Pol. III. 3. 242. old. Kennard november 24-i jelentése.]

szembenálló lépéséről szóló — a valóságnak ellentmondó — állításaikat.

Horthy emlékiratainak idevonatkozó néhány mondata mindenekelőtt leszögezi: „Berlinben kevés megértésre találtunk, mert a német politikusok és a vezérkar nem tartották kívánatosnak, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak közös határa legyen."[74] Majd így folytatja: „A kérdés megoldása égetővé vált, mikor Hitler bevonult Prágába, és Szlovákia kikiáltotta önállóságát. . . A kérdést nem terjeszthettük a müncheni egyezményt aláírt hatalmak döntése elé, hiszen ezt az okmányt Hitler eljárása azóta már széjjeltépte. Kormányunk tehát március 14-én, vagyis ugyanazon a napon, amikor Szlovákia függetlenségét kikiáltották, 12 órás ultimátumot intézett a pozsonyi kormányhoz, amely Kárpátalja kiürítését követelte. Ez meg is történt, és csapataink bevonultak. Berlin nem emelt kifogást. Ránk nézve fontos volt, hogy a lengyel—magyar közös határ megteremtésével megelőzzük a németek esetleges átkaroló szándékát."[75]

Nagyjából hasonló felfogásban ír Sulyok Dezső is „Magyar tragédia" című művében. Szerinte a magyar csapatok — Béldy Alajos tábornok parancsnoksága alatt — keresztezve Hitler erre vonatkozó terveit, megszállták Kárpát-Ukrajnát.[76] Ullein-Reviczky szerint a magyar kormány tudatta a németekkel, hogy az adott körülmények miatt előrenyomult „az ezeréves határokig". Véleménye szerint igen jól választották ki a pillanatot, mivel a németeket lefoglalta Csehország bekebelezése. A kárpát-ukrajnai akció megerősítette a

[74] Horthy: Id. mű, 209. old.

[75] *Horthy:* Id. mű, 198. old.

[76] *Sulyok Dezső:* A magyar tragédia. I. köt. A trianoni béke és következményei. 1954.

Teleki-kormány helyzetét itthon és a külföldön — kivéve Németországot.[77]

A kép tehát a következő: a magyar külpolitika a németektől függetlenül, sőt a németek ellenére, önálló akciót hajtott végre. Nem kétséges, a történelmi tények meghamisításának rendkívül fejlett és változatos módszerével állunk itt szemben. A legkézenfekvőbb tényeket elhallgatják vagy éppen velük ellenkezőt állítanak, sőt, az események időrendjét felbontva, korábbi álláspontokat későbbi időpontban rögzítenek.[78]

1938 novemberében tehát a németek még valóban ellenezték Kárpát-Ukrajna magyar megszállását. A német vezérkar és Külügyminisztérium álláspontja ebben az időben — mint azt egy 1938. október 7-i keltezésű irat leszögezi — a következő volt: „Határozottan elutasítandó az autonóm Ukrajna Magyarországhoz csatolása. . . A Wehrmacht főparancsnoksága katonai szempontból a közös lengyel—magyar határt szintén ellenzi."[79]

Ez volt tehát a német álláspont, s ezt a magyar kormány, ha fájó szívvel is, de akkor akceptálta. Elfogadta, de nem úgy, hogy lemond erről a területről, hanem azzal a hátsó gondolattal, hogy a németeknek nyújtott újabb kedvezmények révén később majd a náci Németország segítségével fog e terület birtokába jutni. Éppen ez a tényező az, amelyről az emigrációs irodalom szeret megfeledkezni, sőt, szeretné azt olvasóival is elfeledtetni.

[77] *Ullein-Reviczky Antal:* Guerre allemande paix russe. (Német háború, orosz béke.) Párizs 1947. 28. old.

[78] *Kertész* könyve e tekintetben eltér a többitől, amennyiben kisebb pontatlanságoktól eltekintve a valóságnak megfelelően tárgyalja Kárpát-Ukrajna elfoglalását.

[79] Akten . . . IV. 45. old.

A magyar kormány 1939. január 12-én kérte hivatalosan, hogy csatlakozhasson az antikomintern-paktumhoz. Pár nappal később Csáky István külügyminiszter látogatást tett Hitlernél és Ribbentropnál. A Nyugaton megjelent emigrációs munkák ezt a látogatást nem tartják említésre méltó eseménynek. Csáky ugyanis ez alkalommal bejelentette: „. . .Németország alapkövetelését száz százalékig teljesíteni fogják. Magyarország jól tudja, hogy Németország nélkül nem tehet semmit; egymagában sohasem birkózott volna meg ellenségeivel."

Hitler kijelentette, hogy most a jövőbe kell tekinteni, nagy sikereket csak a cselekvés kölcsönös összehangolásával lehet elérni. Németország mindenkinek megadja a maga részét. Most már a kérdés területi megoldására, azaz Csehszlovákia teljes felszámolására kell törekedni, melyben Magyarországnak részt kell vennie. Erre azonban március előtt nem lehet számítani. „Mindez sikerrel biztat, ha teljes az összjáték. Úgy kell dolgoznunk, mint egy futballcsapatnak, Lengyelország, Magyarország és Németország." Csáky mindent megígért, „őrült fegyverkezést, új honvédelmi törvényt", a Népszövetségből való kilépést. Így Hitler kétségtelenül elégedetten zárta le a megbeszélést.[80]

Csáky egyébként még aznap este Ribbentroppal is tárgyalt. Csáky itt ismételten hangsúlyozta, hogy látogatásának célja a német—magyar barátság szorosabbra fogása. Ezt célozza az antikomintern-paktumhoz való csatlakozás, a Népszövetségből történő kilépés, továbbá gazdasági szerződések kötése Németországgal. Ezekután Ribbentrop is megbocsátást

[80] A beszélgetés jegyzőkönyve magyarul is megjelent: A németek magyarországi politikája titkos német diplomáciai okmányokban. Szikra 1950. 73—82. old.

mutatott, és kijelentette, „hogy új lapot nyithatnak a német—magyar viszony történetében". Csupán arra figyelmeztette Csákyt, hogy ne kezdjenek egyéni akcióba Csehszlovákia ellen, s állítsák le a Kárpát-Ukrajnában működő magyar terrorista csoportokat. Kárpát-Ukrajna kérdését nem lehet izoláltan megoldani, s Németország számára nem közömbös, hol kezdődik lövöldözés Európában.[81]

A német Külügyminisztérium anyagában található feljegyzés a következőkben foglalta össze Csáky látogatásának eredményeit: Ribbentrop hajlandó új lapot nyitni a magyar—német kapcsolatok történetében. Ezért a magyarok elfogadják a németek álláspontját a gazdasági kérdésekben. A német álláspont rövid összefoglalása: „*Magyarország további iparosításának leállítása véleményünk szerint elengedhetetlen feltétele a két kormány által kitűzött céloknak.*" Teljesíti továbbá a magyar kormány a német Volksgruppe legfőbb kívánságait, így többek között engedélyezi a náci Volksbund működését.[82]

Ezzel szemben a magyar kormány — mint erről Weizsäcker német külügyi államtitkár 1939. január 29-i feljegyzése tanúskodik — két ígéretet kapott: egyrészt a németek feltételesen kilátásba helyezték hozzájárulásukat Kárpát-Ukrajna megszállásához, nem ismervén el Csehszlovákia határait, másrészt megígérték, hogy Hitler beszédeiben a jövőben az első helyen fogja említeni a kis országok között Magyarországot.[83]

A megbeszélések után a magyar kormány türelmetlenül várta, mikor függeszti fel végre Hitler a Kárpát-Ukrajna

[81] Doc. on Germ. For. Pol. D. V. 367. old. Feljegyzés Ribbentrop és Csáky 1939. január 16-i megbeszéléséről.

[82] GFM 2—73. 51742.

[83] Ugyanott. 51752.

megszállására vonatkozó német tilalmat. A magyar kormány berlini követe szinte hetenként érdeklődött, hogy „... mikor realizálhatják a változást a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos német álláspontban", azaz mikor indíthatják meg csapataikat. A német Külügyminisztérium vezetői ebben az időben több alkalommal, a diplomáciai érintkezésben szokatlan éles hangnemben intették le a magyar államférfiakat: várjanak türelemmel addig, amíg majd a németek elérkezettnek látják az időt a cselekvésre. Ribbentrop röviden azt mondotta Sztójay sürgetésére: „Ha Magyarországot érdeklő fejlemények adódnak, úgy majd időben informálom őt."[84]

A magyar kormány tehát a németeknek nyújtott engedményekkel 1939 elejére megszerezte a németek elvi hozzájárulását Kárpát-Ukrajna megszállásához. Ebben nyilván az is szerepet játszott, hogy a németek felismerték: stratégiai szempontok nem teszik szükségessé Kárpát-Ukrajna esetleges német megszállását. Az elvi hozzájárulást pedig 1939. március 12-én követte az engedély a gyakorlati *„lebonyolításra"*. Hitler később Hachának, Csehszlovákia akkori elnökének a következőképpen mondta el a történteket: *„A múlt vasárnap a kocka el lett vetve. Hívattam a magyar követet, s közöltem vele, hogy leveszem a kezem erről az országról."*[85] Ribbentrop pedig ugyanekkor különrepülőgépet bocsátott Sztójay rendelkezésére, hogy Budapestre siethessen és közölhesse a magyar kormánnyal: mihelyt lehetséges, foglalják el Kárpát-Ukrajnát.

Horthy másnap a budapesti német követtel tárgyalt. Ennek sürgetésére — bár csak egy hét múlva akart támadni —

[84] Akten ... IV. 196. old.
[85] Akten ... IV. 210. old.

ígéretet tett, hogy meggyorsítva a csapatok előkészületeit, előbbre hozza a támadás idejét. Ugyanezen a napon a következő szövegű köszönő táviratot intézte Hitlerhez:

„Excellenciás Uram!
Szívélyes köszönet!

Nem tudom elmondani, milyen boldog vagyok, mivel ez a forrásvidék Magyarország számára — nem szívesen használok nagy szavakat —, de ténylegesen életkérdés. Öthetes újoncaink ellenére a legnagyobb lelkesedéssel fogunk hozzá ehhez az ügyhöz. Az intézkedéseket már megtettük. Csütörtökön, folyó hó 16-án határincidens lesz, melyet szombaton követ a nagy támadás.

Én sohasem fogom elfelejteni a barátságnak eme bizonyítékát, és Excellenciád az én hálámra mindig sziklaszilárdan számíthat.

Baráti hűséggel
Horthy[86]

A magyar támadás azután, Csehszlovákia gyors feldarabolása folytán ugyan egy nappal későbben, de *a németekkel megbeszélt tervek alapján* március 15-én megindult, s — ellenállásra alig lelvén — másnap estére befejezést nyert.

Íme, így lehet a történelmi dokumentumok alapján rekonstruálni ezt a *németellenes lépést.*

Talán még egy mozzanat említést érdemel. Horthy március 25-én — mint a német Külügyminisztérium Londonban található anyagából kitűnik — üzenetet küldött Hitler-

[86] Akten ... IV. 210. old.

hez, melyben *hálája jeléül* — nyilván azért, mert Hitler engedélyezte a *németellenes* akció végrehajtását — felajánlotta az egyik legjobb magyar ezredet Hitlernek háziezredéül, hangoztatva, hogy ilyen nagy megtiszteltetés mindeddig csak Hindenburgnak és az olasz királynak jutott osztályrészül.[87]

Az emigrációs irodalom tehát:

a történeti események *megtévesztő csoportosításával* Hitler 1938 őszi álláspontját 1939 tavaszára transzponálja;

nem említi, hogy a magyar kormány kül- és belpolitikájának a német vágányra való átállításával és gazdasági áldozatokkal vásárolta meg Hitler engedélyét;

végül elhallgatja Hitler és Sztójay megbeszélését, Horthy táviratát, szóval mindazt, ami egyértelműen bizonyítja: Kárpát-Ukrajna megszállása, a németek *előzetes* és nem utólagos jóváhagyásával, *nem akaratuk ellenére* hanem *egyenesen felszólításukra*, nem ellenük, hanem velük történt meg.[88]

S most térjünk vissza fejtegetésünk kiindulópontjához. Azt igyekeztünk a történeti dokumentumok felsorakoztatásával bizonyítani, hogy a Horthy-rendszer belső természete s annak megfelelő revíziós külpolitikája hajtotta Magyarországot a náci Németország oldalára. Arra törekedtünk rámutatni, hogy a magyar külpolitika nem kereste a szomszéd

[87] GFM 2—73. 51804.

[88] *Adonyi* könyve nem foglalkozik a németek ez irányú állásfoglalásával. Könyvében a németekkel való együttműködésnek akárcsak formális elítélése is hiányzik; az irodalomban egyedülálló módon az eseményeket úgy állítja be, mintha a cseh csapatok és az ukrán nacionalista Szics-gárda támadtak volna március 14-én Magyarországra. [*Adonyi Ferenc.* A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt 1954. 82. old.]

országokkal való közeledést; nem az országtól elszakított magyarság érdekei védelmében, hanem Nagy-Magyarország visszaállítása reakciós és irreális álmától vezéreltetve tevékenykedett. Nem a geopolitikai helyzet sodorta Magyarországot végzetszerűen a fasiszta Németország oldalára, hanem az uralkodó osztályok rövidlátó politikája mozdította elő, hogy Németország — behatolva a Duna-medencébe — ezt a földrajzi helyzetet Magyarország ellen fordítsa.

S habár az emigrációs irodalom éppen Kárpát-Ukrajna elfoglalását kívánja németellenes tettnek beállítani, valójában ebben tükröződik a magyar külpolitika hibája és irrealitása. A Kommunista Párt már az első bécsi döntés előtt jelezte, hogy a magyar—német együttműködés Trianon revíziója ürügyén valójában annak elvesztéséhez vezethet, ami Trianon után megmaradt: a nemzeti függetlenség elvesztéséhez.

A magyar kormánykörök előtt természetesen ilyen megfontolások nem játszhattak szerepet, habár józanabb politikusok előtt talán világos lehetett volna a Hitlertől kapott ajándék kétes értéke. Még talán formálisan hivatkozhattak arra, hogy az első bécsi döntésnek volt bizonyos nemzetközi jogi színezete, másrészt etnikailag magyar területekre terjedt ki a döntés; mindezek az érvek nem vonatkozhattak Kárpát-Ukrajna bekebelezésére; a lakosság szinte kizárólag ukrán, tehát csak a történelmi múlt igazolhatta, vagyis az ezeréves ország feltámasztása, ami — nem kétséges — a XX. században semmiféle formában nem nyerhetett igazolást. S ha 1938 őszén a müncheni egyezményből származtatható bécsi döntés szentesítette a revíziót, úgy 1939 tavaszára ennek az egyezménynek a felrúgása, erőszakos megsértése történt, s ebben statisztált a magyar

kormány. A hitleri erőszak haszonélvezője lett tehát Horthy-Magyarország, s nem volt kétséges, hogy az adományozó bukásával adománylevelei is semmissekké fognak válni. S ha a nyugati külpolitika taktikai okokból nem nézte rossz szemmel, hogy a megszűnt Csehszlovákia egy része nem került német megszállás alá, sohasem volt hajlandó ezt a hódítást jogilag elismerni. Mire számíthatott e területtel kapcsolatban a magyar külpolitika? Csakis arra, hogy a németek támogatásával megtarthatja ezt a területet, de a németek csak addig nyújthattak támogatást, míg megfelelő erővel rendelkeztek a Duna-völgyi vezető szerepük érvényesítéséhez. Jóllehet a magyar politika magának szerette volna ezt a szerepet vindikálni, tetteivel mindinkább érdekeltté vált a náci Németország erősödésében, politikai uralmában, s minden esetleges ellenkező törekvéssel szemben sajátmaga láncolta magát mind szorosabban a német fasizmushoz. Ez tette elsősorban Magyarországot német csatlóssá, s nem geopolitikai helyzete.

Nem hadviselő állapot

Félév sem telt el Kárpát-Ukrajna megszállása, Csehszlovákia teljes felosztása után, s Magyarország két partnere Csehszlovákia felszámolásában: a fasiszta Németország s Lengyelország — fegyveresen álltak szemben egymással. A fasiszta Németország ez irányú támadása 1939 áprilisától egyre inkább várható volt. Az állásfoglalás, a háborúban való részvétel kérdése tehát mindinkább foglalkoztatta a magyar politikát, amelynek irányítója az év februárjától gróf Teleki Pál lett.

A túlhajszolt idegrendszerű, érzékeny, kissé enervált arisztokratát az emigrációs irodalom lapjain előszeretettel szerepeltetik mint a kis népek nemzeti küzdelmeinek bajnokát, a nyugati demokrácia Duna-völgyi harcosát. A magyar uralkodó osztályok — nagy számban még azok is, akik életében, a háború idején személyének és politikájának halálos ellenségei voltak — Teleki személyében kívánják megtalálni azt a politikust, akit a magyar politika apoteozisát szolgáló felfogásukban s ennek írásos megnyilatkozásaiban mint perdöntő tanút felvonultathatnak. Nyilván úgy vélték, Teleki játszhatja a megváltó szerepét, s halálával megtisztulnak a bűnösök. Teleki azonban azért sem töltheti be e bibliai szerepet, mivel — jóllehet emberileg jóval különb volt a kor más magyar politikusainál — társai politikai bűneiben is osztozott. Osztozott ezekben mindenekelőtt azért, mivel — bár nem tartjuk a nyugati polgári demokráciát a politikai élet abszolút mércéjének — Telekitől mi sem állt távolabb, mint hogy akár a polgári demokrácia szószólója, harcosa legyen. Mellőzve itt a politikai múltjába történő behatóbb visszatekintést — szerepét a fehérterror véres időszakában, az ellenforradalom titkos egyesületeiben, revizionista kampányaiban s a hírhedt frankhamisítási ügyben — elég utalnunk Teleki politikai szereplésére 1938-tól, midőn ismét visszatért az aktív politikai tevékenység közel másfél évtizede elhagyott területére.

Ha a magyar külpolitika egészét éppen a belpolitikából kívántuk levezetni, úgy Teleki külpolitikájára is éppen reakciós belpolitikája rakta rá béklyóit, s kárhoztatta végül is eredménytelenségre.

Művelt, erősen jobboldali beállítottságú, arisztokratikus világnézetű politikus volt. Talán éppen arisztokratikus világnézete, a nagybirtokos osztály vezető szerepébe vetett

törhetetlen hite tette számára idegenné a német fasizmus demagóg, tömegekkel játszó politikai módszereit, de éppen a nagybirtokos osztály, a történelmi arisztokrácia érdekeinek mindenek fölé helyezése tette ugyanakkor védtelenné a nácizmussal szemben, hiszen a nagybirtokot támadó, a társadalmi és gazdasági rendet demokratizálni kívánó baloldal még távolabb állt tőle; hatékony támaszt politikájához itt nem kívánt keresni, sőt, élen járt a baloldal üldözésében is. Kormányalakítása után, midőn lépéseket tesz a nyilaspártok ellen, egyidejűleg a munkásosztály legális tömegszervezeteinek, a szakszervezeteknek felszámolását is kormánya hivatalos programjába iktatja. Csáky külügyminiszter közölte a német követtel, hogy tervbe vették a nyilaspárt betiltása után a Szociáldemokrata Párt törvényen kívül helyezését. S ha ugyan erre nem került sor, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy alig pár héttel a nyilaspárt betiltása után az új néven ismét megalakult. A Teleki által kezdeményezett választásokon pedig — a polgári ellenzéki pártok, de még az uralkodó osztályok egyes csoportjai is óvták őt a választások megrendezésétől — német pénzen soha nem látott agitációt fejtettek ki.

Álljunk meg egy percre a német pénzeknél. Közvetlen előzményüket nyilván az az 1938. november 23-i látogatás képezte, midőn egy elegáns úr jelent meg a német Külügyminisztériumban. Bemutatkozás helyett átnyújtotta német nyelvű névjegyét:

Arpad von Dillmont

Der Bevollmächtigte für Wirtschaftssachen
mit dem Ausland der Vereinigten ungarischen
Nationalsozialistischen Partei

Telefon: 126—241 Budapest, V. Babay u. 15.

Arpad von Dillmont úr Carl Clodius követet, a gazdaságpolitikai osztály helyettes vezetőjét kereste, aki a német Külügyminisztériumban a délkelet-európai ügyek teljhatalmú ura volt. Clodius távollétében azonban megelégedett az osztály egy alacsonyabb beosztású előadójával, s azt tájékoztatta óhajairól. Dillmont úr felvázolta a német külügyi tisztviselőnek a magyar belpolitikai helyzetet, s tudomására hozta, hogy ő a gróf Pálffy Fidél vezette nemzetiszocialista csoport gazdasági megbízottja. Ez a csoport nemrég egyesült három másik nemzetiszocialista csoporttal, Festetich, Meskó és Salló embereivel, s remélik, hamarosan sikerül megegyezésre jutni Szálasi csoportjával is, s akkor ténylegesen nagy hatóerejű mozgalommá válnak majd.

A hosszas bevezetés után rátért jövetele céljára. De idézzük talán szó szerint a német Külügyminisztériumban készített feljegyzés szövegét: „Clodius tanácsos úrral vagy helyettesével szeretett volna beszélni gazdasági kérdésekről. Mindenekelőtt azt szeretné megtudni, vajon kitől kaphatna Németországban pénzt pártalapítás céljából, mivel pártja mind ez ideig csak hetilappal rendelkezik."

„A további beszélgetés folyamán Dillmont úr különösen kiemelte, hogy a Szálasi-párt is általa nem ismert német forrásokból jutott a »Magyarság« című pártlap megvételéhez szükséges pénzügyi eszközökhöz."[89]

Valószínű, hogy Dillmont úr sem járt el eredménytelenül. A németek addig is támogatták, pénzelték a különböző nyilas pártokat; a Festetich-párt például az anschluss után

[89] GFM 2—7196. — A Münchenben ma is megjelenő nyilas folyóirat, a „Cél" [1958 november], tagadta, hogy a németek pénzelték volna őket, s bizonyítékokat követelt. Úgy véljük, a fent idézett irat hozzájárulhat a bizonyításhoz.

Bécsben, a volt Kamarilla épületében kapott szobát a magyarországi propaganda szervezésére — mint ez a német feljegyzésekből kiderül.

1939 elején azonban minden eddigit meghaladó mértékben ömlött a pénz a náciktól. A választás ideje közeledett, s a nyilasok úgy vélték, hogy német pénz segítségével is jelentősen növelhetik szavazataik számát. A német Külügyminisztérium tehát Zürichben megkezdte a pengő felvásárlását, amit a nyilasok propagandájának támogatására fordítottak. Az erőszakolt pénzvásárlás következtében a pengő zürichi kurzusa emelkedett, így nem volt nehéz felfigyelni erre a jelenségre; mint ahogy nem kellett különösebb kombinációs készség ahhoz sem, hogy a nyilasok pénzforrásainak felduzzadását összefüggésbe hozzák a zürichi német pengővásárlásokkal. A Külügyminiszter s helyettese szóvá is tették az ügyet Erdmannsdorff német követnél, de természetesen nem sok eredménnyel. Egészében a német ügynökök 5—6 millió pengőt vásároltak fel s juttattak el a magyarországi nyilasokhoz. De emellett a Magyarországon működő német bankok is szívesen adtak kölcsönöket a „megszorult" nyilas képviselőjelöltek számára, a német cégek pedig nemcsak pénzügyi támogatást nyújtottak a nyilasoknak. A német „támogatásnak" — nem kétséges — jelentős szerepe volt abban, hogy az 1939-es választások után 50 nyilas képviselő foglalt helyet a parlament padsoraiban.

A nyilasok sikereiben azonban nagy szerepe volt a közigazgatásnak is, amely messzemenő segítséget nyújtott a nyilas jelölteknek. De — bármennyire is szemben állt a nyilasokkal — a miniszterelnök felelősségét sem lehet kétségbevonni. Ő adta ki a kormánypártnak a demokráciát, a liberalizmust és marxizmust egyaránt kárhoztató jelszavait, melyek szinte egységbe vonták a kormánypárt és a nyilasok képviselőjelöltjeit; ő engedte, hogy a kormánypárt jelöltjei között Imrédy szélsőjobboldali németbarát elemei nagy számban szerepelhessenek; s ő mutatott teljes elnézést az alsó közigazgatás nyilasbarát tevékenységével szemben. Mindezen reakciós belpolitika eredménye volt az 1939-es parlament, amelynek tekintélyes része teljesen a német vonalat kívánta követni, s magát a miniszterelnököt is a második világháború kritikus periódusában ilyen állásfoglalásra késztette.

Teleki egyébként két évtized alatt a mindenkori kormányok revíziós politikájának első számú szorgalmazója és sugalmazója volt. Jóllehet ma már az emigrációs irodalom arról beszél, hogy a magyar uralkodó körök csupán békés revízióra törekedtek — de, mint már korábban bizonyítottuk —, politikájuk egészében ezzel zárta el az utat a német fasizmustól való elhatárolódástól. Maguk is elég világosan tudták, hogy a magyar revízió csakis a versailles-i békerendszer egészének felrúgásával, azaz európai háború keretében történhet. Teleki ezt 1935-ben így fogalmazta meg: „A legtöbben csak magyar revíziót látnak, nem gondolnak arra, hogy a mi revíziónk csak egy általános európai revízió keretében jöhet létre. És ezért nyilvánvaló, hogy a revízió nemcsak magyar probléma... Nem a magyar helyzetet kell tehát nézni, hanem az európai helyzet alakulását. Igen káros a revíziót úgy felfogni és abban reménykedni, hogy Európa belátja a Magyarországon esett igazságtalanságokat."[90]

[90] Nemzeti Újság, 1935. december 24. Idézi *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája a második világháború első szakaszában. (Kézirat.) 15. old.

A fent jelzett belpolitikai elképzelések és a revízió mindenekfelettiségének gondolata kiindulópontját képezte tehát a Teleki-kormány tevékenységének, melyet 1939 nyarán kétségtelenül a háborútól való távolmaradás törekvése irányított. A háborútól való távolmaradás azonban nem a Németországgal való együttműködés megszakítását célozta. Teleki szerint Magyarország egyedül lehetséges politikája a tengelypolitika, de „a tengelyen belül is szükség van az egyensúlyra", s az egyensúlyt az „erős Magyarország" és az „erős Olaszország" teremtheti meg.

Teleki állásfoglalását a készülő háborúval kapcsolatban még két mozzanat határozta meg. Egyrészt, midőn egyre több jel mutatott arra, hogy a háború Németország és Lengyelország között veszi kezdetét, a magyar kormány kínos helyzetbe került. Lengyelországgal addig rendkívül szoros külpolitikai kapcsolatok alakultak ki, a közvéleményben is erős lengyel szimpátia uralkodott. Ezt semmibe venni nehéz lett volna, s nem is látszott célszerűnek. Végső soron Telekinél kétségtelenül a magyar uralkodó osztályok célkitűzései voltak elsődlegesek, ezek megvalósítása érdekében kívánt tengelybarát politikát folytatni, de a németbarát politika, a németekkel való együttműködés — terveiben — „nem emelhet akadályokat nemzeti céljaink megvalósítása elé."[91]

Ez a meggyőződés vezérelte Teleki tollát, midőn megírta 1939. július 27-i levelét Hitler kancellárhoz. A levél — melyben a magyar miniszterelnök leszögezte: „. . . egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengely politikájával fogja összhangba hozni", de hozzáfűzte,

[91] A németek magyarországi politikája titkos diplomáciai okmányokban. 89. old. — A kérdésre vonatkozóan lásd még *Kiss Aladár*: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. Budapest 1963.

„erkölcsi okokból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveleteket kezdjen Lengyelország ellen" — gyakran idézett dokumentuma a magyar külpolitikának. Jóllehet a németek nyomására augusztusban Csáky kérte Hitlert, tekintsék a leveleket meg nem írottaknak,[92] Teleki kitartott Magyarország semlegessége mellett a német—lengyel háborúban. A történeti körülmények vizsgálata azonban egyértelműen amellett szól, hogy az állásfoglalás tényleges jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk. Mindenekelőtt azért, mert a németek nem is követeltek Magyarországtól a lengyelek ellen hadba lépést, s még inkább lehetővé tette a távolmaradást Olaszország állásfoglalása. Ismeretes, hogy Mussolini is úgy döntött, hogy egyelőre nem csatlakozik Hitler háborújához. Ilyen körülmények között Telekinek nem volt tartanivalója német kényszertől, sőt, még nagyobb német nyomástól sem. A tényleges német kívánság tehát csupán arra korlátozódott, hogy a magyar kormány ne tegyen semlegességi nyilatkozatot, csupán nem hadviselőnek deklarálja magát. Ezt a magyar kormány szívesen magáévá tette, annál is inkább, mert teljesen egybevágott saját külpolitikai elképzeléseivel. Kétségbevonhatatlan tény, hogy a magyar kormány elzárkózott a Lengyelország elleni hadviseléstől, de még a tárgyalások első szakaszában felvetették, hogy közvetve hajlandók segítségére lenni Németországnak a háborúban; mégpedig úgy, hogy Lengyelország szövetségese, Románia megtámadására vállalkoznának. Berlin túlságosan átlátszónak tartotta e javaslatot, s miután az egyébként sem egyezett terveivel, visszautasította. Augusztus végén

[92] *Horthy:* Id. mű, 208. old. — Úgy állítja be Csáky salzburgi tárgyalásait, mintha a magyar kormány szilárdan kitartott volna a Teleki-levelekben képviselt álláspont mellett.

e terv ismét felötlött a magyar politika tényezőinél, akik természetesen a magyar uralkodó osztályok célkitűzéseit nem kívánták teljesen alárendelni a németeknek, de örömmel egyeztették volna.

Augusztus utolsó hetében, midőn a német csapatok felvonultak a lengyel határra, a magyar katonai egységek a román határ felé meneteltek. Néhány napos diplomáciai tapogatózás azonban kiderítette, hogy Németország nem tűri a Románia elleni támadást, így a magyar kormánynak a nem hadviselő állapotot ténylegesen kellett értelmeznie.[93]

Ez az epizód azonban a magyar emigrációs munkákban egyáltalán nem kerül kifejtésre, s Csáky külügyminiszter szeptember 7-i németországi látogatásával[94] kapcsolatban Horthy csak arról emlékezik meg, hogy Ribbentrop lengyel területeket ajánlott fel, melyeket Csáky visszautasított. Jóllehet ez tényleg megfelel a valóságnak, talán érdekes lett volna megemlékezni arról is, hogy itt fújták le végérvényesen a román kalandot, melyet a magyar kormány a második világháború kitörésével szeretett volna egybekötni.

Csáky attól tartott, hogy Ribbentrop már ezen a megbeszélésen engedélyt kér német csapatok átvonulására Lengyelország ellen, valójában azonban erre csak két nappal később, egy telefonbeszélgetés keretében került sor. Ribbentrop a Kassa—Velyte vasútvonal használatát kérte a visszavonuló lengyel csapatok hátbatámadásához. A magyar kormány, kikérve az olasz kormány véleményét, s annak helyeslő

[93] A kérdésre részletesen lásd *Juhász:* Id. mű.

[94] Az emigrációs irodalom általában összekeveri Csáky szeptember 7-i személyes tárgyalását, illetve az ott történteket a két nappal későbbi telefonbeszélgetéssel.

egyetértésével határozottan visszautasította a német kérést. Cianónak teljesen igaza volt, midőn naplójában megjegyezte: „. . . a visszautasítást a németek nem fogják elfelejteni . . . a magyaroknak ezért egyszer fizetniök kell”.[95]

A visszautasítás természetesen megfelelő teret kap mind Kertész, Ullein-Reviczky, mindpedig Horthy munkájában. Ezt önmagában természetesnek tarthatjuk, hiszen ezek a munkák a németeket kiszolgáló lépéseket igyekeznek kimagyarázni, tehát azokat a tényeket, melyekkel a német és a magyar kormány ténylegesen ellentétbe került, rendkívül erősen hangsúlyozzák. Tény, hogy azt a néhány gesztust, midőn a magyar kormány nem volt hajlandó teljesíteni a német követelést, még akkor is értékelni kell, ha tisztában vagyunk avval — s ezt Telekiék is tudták —, hogy, legalábbis az adott helyzetben, visszautasításuk nem járhat semmiféle következménnyel, s hogy ez a visszautasítás beleillett Teleki politikájába, amely nem kívánta a németek szolgai kiszolgálásával elhamarkodottan a fasiszta Németország oldalára állítani az országot.

Talán evvel tovább is mennénk a lengyel kérdéstől, ha az utóbbi idők kutatásai nem tártak volna fel erre vonatkozóan egy-két új dokumentumot. (Úgy véljük, hogy erről a dokumentumról Kertész és Ullein-Reviczky nem tudhattak, s Horthy sem bizonyosan.) A Külügyminisztérium iratai között található Csáky üzenete Cianóhoz, szeptember 6-i keltezéssel, tehát egy nappal a Ribbentrop—Csáky találkozó, s három nappal az említett telefon-kérés előtt. Csáky ebben bejelenti, hogy számolnak német átvonulási kéréssel, melyet hajlandók is lennének teljesíteni, abban

[95] Ciano naplója. Budapest é. n. 153. old. 1939. szeptember. 11.

az esetben, ha a német kormány viszonzásul beleegyeznék abba, hogy Magyarország hadműveleteket kezdjen Románia ellen. Az olasz kormány azonban leintette a magyar Külügyminisztert. „Az átvonulás kérdéseit — írta a római követ jelentésében Cianóval való tanácskozás után — Románia elleni közös akcióval együtt semmi esetre sem szabad összefüggésbe hozni, mivel utóbb említett vállalkozás igen veszélyes, tekintettel arra, hogy avval hadiállapotba kerülnénk a nyugati hatalmakkal."[96]

Íme, ismét ugyanabban a kérdésben fenekletett volna meg a magyar kormány külpolitikája: ismét a revízió kérdéséhez jutottunk el. A magyar kormány nem támadta meg régi szövetségesét, Lengyelországot, de ha a németek hajlandók lettek volna valamiféle revíziós engedményt kilátásba helyezni, úgy közvetlen segítséget nyújtott volna a támadáshoz. Átengedte volna területén a német csapatokat, ha revíziós törekvéseinek egy részét ezen az úton kielégítheti. A magyar külpolitika örökös körforgása — kísérlet kibontakozni a német fasizmus halálos öleléséből, majd a revíziótól vagy annak lehetőségétől elbódulva még jobban belezuhanni abba — ez alkalommal nem ismétlődött meg. De ez nem a magyar kormányon múlt.[97]

[96] OL Küm. Számjeltávirat. 1939. Bejövő. Róma. Idézi *Juhász:* Id. mű.

[97] Nem tudjuk megállapítani, hogy Csáky távirata Teleki előzetes beleegyezésével történt-e. Ha esetleg enélkül történt, akkor is mutatja, hogy a kormánykörök jelentős részében milyen elképzelések éltek, s tegyük hozzá: kritikus időkben általában ezek kerekedtek felül. Mutatja, hogy az emigrációs irodalom mennyire eltorzítva ábrázolja a magyar—német viszonyt a második világháború idején. Horthy hangzatos frázisa: „Inkább választottam volna a vérpadot, minthogy ilyen átvonuláshoz hozzájáruljak" — meglehetősen kétes értékűnek tűnik. [*Horthy:* Id. mű, 208. old.]

A „furcsa háború" időszakában a magyar uralkodó osztály ugyan sietve küldött hadianyagot a Szovjetunió ellen harcoló finneknek, s önkéntes egységek felállítása is folyamatban volt, de ami végig a magyar külpolitika figyelmének középpontjában állt, az kétségtelenül az erdélyi revízió volt.

Azok a diplomáciai és propaganda lépések, melyeket a magyar kormány 1939 végén mind a német—olasz, mind a nyugati kormányoknál tett, 1940 elején, úgy látszott, új fázisukhoz érkeztek. 1939 őszén a német kormány tiltakozása vette le a napirendről a Románia elleni magyar támadást, 1940 elején úgy tűnt, éppen a németek tűzik ezt napirendre.

Gyarapodtak a hírek, hogy Németország a román olajmezők biztosítására el akarja foglalni Romániát, a támadást pedig csakis Magyarországon keresztül lehet véghezvinni. Magyar politikai körök jó részében az öröm lett úrrá; előttük mi sem volt óhajtottabb, mint a revíziót Romániával szemben — német beleegyezéssel, sőt, esetleg német támogatással — véghezvinni. Április elején, jóllehet még német kérés nem érkezett, máris összeült a minisztertanács, hogy döntsön: német átvonulási kérés kapcsán milyen legyen a magyar álláspont. Telekiben inkább az aggodalom szólalt meg. Románia angol—francia garanciát élvezett, a németekkel együttes támadás a nyugati hatalmakkal való szakítást jelentené. A németek álláspontjának megváltoztatása neki már túl sok volt a jóból. Ő a román revíziót német jóváhagyással, de nem német támogatással szerette volna végrehajtani. Álláspontjával meglehetősen egyedül maradt. Csáky és Horthy egyértelműen az átvonulás mellett szóltak, sőt, Csáky úgy vélte, hogy szovjetellenes érvekre hivatkozva ehhez a nyugati hatalmak jóindulatú elnézését is meg lehet szerezni. Az esetleges együttes német—magyar támadást

antikomintern megmozdulásnak kell beállítani — hangzott a magyar külügyminiszter állásfoglalása.[98]

Megszületett a döntés, a vezérkar dolgozta ki javaslatait két eshetőségre: 1. közös német—magyar támadás Románia ellen, 2. a németek magyar területen átvonulva egyedül támadják meg Romániát. A két vezérkar meg is kezdte tárgyalásait, s annyi eredménye a tárgyalásoknak mindenképpen volt, hogy a magyar vezérkar — amely mindig a legszorosabb kooperációt kívánta a németekkel — most már javasolta, Magyarország lépjen be a háborúba a németek oldalán. „Magyarországnak már most Németország mellé kell állnia ebben a küzdelemben — írta Werth Henrik vezérkari főnök memorandumában. — Elérkezett az ideje annak, hogy a semlegességet feladjuk, és Németország oldalán beavatkozzunk a háborúba, és ezáltal megvalósíthassuk az elszakított területek visszacsatolását." A vezérkar szólamához a jobboldali politikai körök kórusa csatlakozott, egyaránt a háborúba való belépést, Németország fenntartás nélküli kiszolgálását követelte. Milotay István ezt elméletileg is megalapozta, a következőket írván: „Egy kis nemzet sokszor olyan helyzetbe kerülhet, hogy nem is nagyon válogathat sem a barátok, se a barátság feltételei között. Meg kell adnia magát a nálánál hatalmasabb fél barátságának, s minden árat meg kell ezért fizetnie."[99]

Teleki, ha addig nem is óhajtott elmenni, Hitlerhez írt levelében ismét felvetette, tartsanak háromhatalmi tárgyalásokat a Balkánon folytatandó politikát illetően. A koncepció Telekinél nem volt új, korábban is törekedett arra, hogy a

[98] A kérdést *Juhász Gyula* fejti ki idézett munkájában.
[99] Új Magyarság, 1940. április 21.

magyar külpolitika ne a németek csatlósa legyen, hanem a társ szerepét töltse be; ebben a reményben Teleki elvileg már beleegyezett a Románia elleni német—magyar közös támadásba. Hitler azonban már sokkal inkább a nyugati támadásra készült, semhogy terveibe illett volna a balkáni háború. Teleki ajánlata tehát határozott visszautasításra talált.[100] Teleki május 20-i levelében elfogadta Hitler döntését, hangoztatván: „. . . készek vagyunk arra, hogy elhalasszuk erőfeszítéseinket. . . addig az időpontig, amikor már nem zavarjuk a baráti nagyhatalmak érdekeit és a taktikai keresztülvitelét ezeknek az érdekeknek".[101] Teleki ugyan levelében visszatér kedvenc gondolatához, hogy a Románia elleni támadást hajlandók lennének saját erőikből is végrehajtani, de ezt, érezhetően a nyugati német győzelmek impressziója alatt, nem erőltette.

A romániai revízió tehát ismét halasztást szenvedett. Minderről azonban az emigráns irodalom hasábjain csak Kertésznél olvashatunk. Könyvében azonban ő is csak Teleki álláspontját idézi, pontosabban azt, hogy az olasz kormány véleményét kéri, s felveti, ha megtagadnák a német átvonulást, számíthatnak-e olasz segítségre, amire az olasz válasz természetesen negatív volt. A magyar elképzeléseket azonban Teleki e néhány megnyilatkozása nem mutatja a maga teljességében; az ő óvatosabb politikája újabb és újabb engedményekre kényszerült azon politikusokkal szemben, akik a németeknek való teljes behódolás révén is biztosítani akarták a revíziót.

Az erdélyi revízió kérdése így is csak néhány hétre került le a napirendről. Június végén a Szovjetunió követelte Romániá-

[100] OL Küm. res. pol. 1940—23—405.
[101] Doc. on Germ. For. Pol. IX. 262—263. old.

tól az intervenciós háború idején elrabolt területek visszaadását, amit a román kormány teljesített. A hír izgalomba hozta a magyar kormányköröket, s elérkezettnek látták a cselekvés idejét. Önállóan azonban nem merték a kérdést feszegetni; ismét Berlinhez fordultak. Most már azonban, tartva attól, hogy Berlin ismét egyszerűen leinti őket, katonai intézkedéseket is foganatosítottak, remélve, hogy ez nyomást gyakorol a német politikára. Ezzel egy időben — látván, hogy a német kormány romániai olajellátását féltve továbbra sem támogatja a magyar támadást, sőt tiltakozik ellene — ismét engedményeket helyeztek kilátásba. Csáky hangoztatta, tekintettel arra, hogy a német kormány számára legfontosabb gazdasági szükségleteinek zavartalan kielégítése, a magyar kormány biztosítaná a háború idejére Németország gabonaellátását, még magasabb mértékben, mint addig történt, „... mert a csapatok nagyrészt idegen területen lennének élelmezve, mi pedig hajlandók volnánk a derékszíjat még szűkebbre szorítani, hogy a német birodalomnak minél több felesleget juttathassunk".[102] Emellett Csáky a német csapatok szabad átvonulását is kilátásba helyezte.

A németeket mindez nem ingatta meg, hosszú ideig válasz nélkül hagyták a magyar kérést, majd július 1-én, értesülve a mozgósításról, erélyes hangú ultimátumban tiltakoztak ellene, hangoztatva, hogy „... a magyar kormány kizárólag saját felelősségére cselekszik. A birodalmi kormány úgy véli, figyelmeztetnie kell a magyar kormányt arra, hogy bár egy ilyen háború kezdete áttekinthető, de nem úgy további alakulása, s mindazon következmények sem, amelyek az adott balkáni helyzetben egy ilyen háborúból Magyarországra hárulnának. A birodalmi kormány... Magyarországnak az esetleges nehézségekben vagy bonyodalmakban, amelyek egy ilyen eljárásból reá hárulnának, nem szándékozik semmiféle katonai segítséget sem nyújtani".[103]

A magyar kormány a jegyzék második részében található, revíziót támogató megjegyzést hangsúlyozván, még néhány napig kardcsörtető politikát folytatott, melynek a németek július 4-i jegyzéke vetett véget. Ez minden kétértelműséget kizárva leszögezte: nemcsak semlegesek nem lennének ebben a háborúban, ha a magyar kormánykörök megpróbálták így értelmezni a korábbi német jegyzéket. „Amit a birodalmi kormány kifejezésre akart és akar juttatni, az az, hogy nemcsak nem ad katonai segítséget Magyarországnak, hanem mindazokban a következményekben, amelyek Magyarország ilyen erőszakos eljárásából származhatnának, Magyarország magára lesz hagyatva."[104] A magyar kormány ismét meghátrált, annyit azonban elért, hogy a németek belátták: az erdélyi revízió kérdését nem halaszthatják ad infinitum, ezért július 10-ére meghívták Telekit és Csákyt Münchenbe, ahol Hitler, Ribbentrop és Ciano jelenlétében fogadták őket. A tárgyalások azonban nem változtattak a német állásponton: Magyarország nem támadhatja meg Romániát; sőt, a magyar kormány másik javaslatát is elutasították, nevezetesen azt, hogy a tengelyhatalmak közvetítsenek Románia és Magyarország között. Tényleges eredmény csupán az volt, hogy Hitler vállalta, felszólítja a román királyt, kezdjenek tárgyalásokat Magyarországgal.

[102] OL Küm pol. 1940. 27/7.; Doc. on Germ. For. Pol. X. 55. old.

[103] Ugyanott, X. 85—86. old.

[104] Doc. on Germ. For. Pol. X. 117—118. old.

Horthy, Ullein-Reviczky, sőt Kertész sem emlékezik meg a magyar—román vitával kapcsolatos eseményekről, amelyek világosan mutatják, hogy Teleki is képtelen volt bármiféle önálló külpolitikai akcióra, s tevékenysége végül mindig a németek által jóváhagyott lépésekre korlátozódott. Ullein megemlékezik a turnu-severin-i tárgyalásokról is,[105] Kertész és Horthy viszont csak a bécsi döntés előzményeit tárgyalja. A döntés eredményei ismeretesek, s befolyását sem érdemes ez alkalommal különösen részletesen elemeznünk. Teleki minden vonakodása ellenére végül is elfogadta, hogy alávetik magukat a német döntőbíráskodásnak.

A döntőbíráskodás Erdély mintegy felét Magyarországnak juttatta. Ciano naplójában feljegyezte, hogy a politikusok „. . .örömükben képtelenek uralkodni magukon."[106]

Német támogatással tehát ismét sikerült a revíziós követelések egy részét megvalósítani, de a németek nem haboztak az ajándékért a számlát benyújtani. Első tételét azon melegében még Bécsben prezentálták. A magyar külügyminiszternek nemcsak a bécsi döntést, de egy magyar—német kisebbségi egyezményt is alá kellett írnia. Az egyezmény első paragrafusa így hangzott: „Az m. kir. kormány biztosítja a német népcsoporthoz tartozó személyeknek azt a lehetőséget, hogy német népiségüket korlátozás nélkül megőrizhessék. . . A népcsoportba az tartozik, aki magát a németséghez tartozónak vallja, s akiket a Volksbund der Deutschen in Ungarn vezetősége népi németnek (volksdeutsch) elismer."[107] Ily módon a Volksbund lényegében pártmonopóliumot

[105] Turnu-Severinben pár napig közvetlen tárgyalások folytak a román és a magyar kormány között.

[106] Ciano naplója. 280. old. 1940. augusztus 30.

[107] Doc. on Germ. For. Pol. X. 584. old.

kapott, tehát — tekintettel arra, hogy Magyarországon nem volt egypártrendszer — olyan jogokat, amilyeneket egyetlen párt sem élvezett az országban. A megállapodás többi pontja is a náci agitáció, propaganda s különleges előjogok biztosítását szolgálta. A számlának erről a részéről Ullein mellett — aki részletesebben beszél róla — Horthy is szót ejt, a németeknek a taktika és a politikai pszichológia hiányát veti szemükre, mivel ezt az egyezményt közvetlenül egybekapcsolták a bécsi döntéssel.[108] A taktika hiánya talán inkább a magyar politikára volt jellemző, arra a politikára, amely revíziós éhségében minden vonakodása dacára ismét besétált a német politika utcájába. Ezt azonban akkor látnánk világosan, ha Horthy szót ejtene a német számla többi részéről is. Az emigrációs irodalom azonban erről nem szól.

Sztójay követ szemptember 10-i jelentése szerint pedig ez a számla elég borsos tételeket tartalmazott:

„a) Először is sziklaszilárdan kell megállanunk helyünket Németország mellett.

b) A bécsi döntéssel való megelégedést és hálanyilatkozatokat nem szabad csorbítani, kritikát nem gyakorolni.

c) A délkeleti békét nem szabad veszélyeztetni.

d) Németországot támogatni kell nyersanyagokkal, élelmiszerekkel, éspedig az egyezményen fölül, még áldozathozatal árán is. Sőt látható áldozatokat kellene hozni, és bizonyos korlátozásokat bevezetni (liszt- vagy kenyérjegyet). Erről különben Nickl követtel is folytattam beszélgetést, aki osztotta a nézetet. E tekintetben meg kell előzni Romániát, mely bizonyára mindenáron meg fogja kísérelni a tengelyhatalmakat a maga részére megnyerni.

[108] *Horthy:* Id. mű, 212. old.

e) A német kisebbségek tekintetében vállalt kötelezettségeket teljes mérvben és mielőbb végre kell hajtani, s ezek vezetőivel lehetőleg a legjobb viszonyt teremteni.

Egyszóval biztosítani kellene azt, hogy minden zavaró momentum megszűnjön. De teljes tudatában kell lennünk annak is, hogy a reformok terén és a zsidókérdésben radikális lépések feltétlenül szükségesek, ha megértést vagy benső-séges viszony kialakulását úgy Berlinben, mint Rómában el akarnánk érni."

A számla további részének első tétele a nyilaspárt vezetőjének, Szálasi Ferencnek — akit még 1938 nyarán Imrédy becsukatott — szabadlábra helyezése volt. Ezt követte szeptember 29-én a 3400-as törvényerejű rendelet felfüggesztése.[109] Így a köztisztviselők ismét jogot kaptak a nyilaspárthoz való csatlakozásra. Hamarosan megalakult a kormánypárt jobbszárnyának egyes képviselőiből az új fasiszta párt, a Magyar Megújhodás Pártja, követelve bel- és külpolitikában egyaránt a német fasiszta eszmék és módszerek teljes átvételét. Teleki más belpolitikai engedményeket is tett, megígérte a harmadik zsidótörvény beterjesztését, amely „szigorúbb, egyszerűbb és kijátszás mentesebb" lesz. Hamarosan engedtek az újabb német gazdasági követeléseknek is, ami oda konkludált, hogy Magyarország ipari és mezőgazdasági termelését még inkább Németország szükségleteihez igazítsák. Az október 10-én aláírt Jurcsek—Moritz-féle mezőgazdasági szerződés ezt kívánta szerződésileg rögzíteni.

[109] A 3400-as törvényerejű rendeletetet még az első Imrédy-kormány idején, 1938 nyarán bocsátották ki, avval a céllal, hogy megakadályozzák köztisztviselőknek a nyilaspárthoz csatlakozását.

S végül, de nem utolsósorban, a magyar kormány hozzájárult, hogy a Romániát megszálló német ún. tancsapatok[110] átvonulhassanak Magyarországon, s a magyar vasutakat a jövőben is használhassák német katonai szállításokra.[111]

Mindezen tények — hangsúlyozzuk — nem nyernek említést egyik munkában sem, de valamennyi megemlékezik a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról, többé-kevésbé összekapcsolva azt a második bécsi döntéssel. A kapcsolat kétségtelenül fennáll, de sokkal összetettebben, mint azt az emigrációs irodalom állítja. A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás egyik sorsdöntő lépése volt a magyar külpolitikának, érdemes és szükséges tehát részletesen foglalkoznunk vele, annál is inkább, mivel egyike azon kérdéseknek, amelyeket a magyar külpolitika mentegetése érdekében az emigrációs irodalom teljesen hamisan tárgyal.

1940. szeptember 27-én a három fasiszta nagyhatalom, Németország, Olaszország és Japán képviselői Berlinben aláírták a háromhatalmi egyezményt. A fasiszta nagyhatalmak egyezménye, a világuralom megszerzésére törekedve, az adott helyzetben — a Szovjetunió még nem volt hadviselő — kimondottan a nyugati hatalmak ellen irányult.

A háromhatalmi egyezmény értékelése nem sok vitát váltott ki a történészek között. Célja, agresszív jellege felől senkinek sem lehet kétsége. Csupán Horthy az, aki a követ-

[110] Romániát 1940 októberében szállták meg a német csapatok. Formailag a román kormány kérte a német kormányt, hogy vezényeljen Romániába tancsapatokként bizonyos egységeket.

[111] Horthy úgy állítja be, mintha Mussolini javaslatára egyeztek volna bele ebbe a német kívánságba; valójában itt az 1940 áprilisi eseményeket keveri össze az októberben történtekkel.

kező módon akarja megtéveszteni olvasóit a háromhatalmi egyezményt illetően: idézve az egyezmény harmadik paragrafusát, mely szerint az aláírók kötelezik magukat: „minden politikai, gazdasági és katonai eszközzel kölcsönösen támogatják abban az esetben, ha valamelyik szerződő felet olyan hatalom támadná meg, amely a folyamatban levő háborúban (vagy a kínai—japán összeütközésben) mindaddig nem vett részt" — Horthy szükségesnek tartja leszögezni: „Az egyezmény saját szóhasználata szerint, főként »a világbéke, mint végcél« előmozdítására irányult, abból a célból keletkezett; amint a hivatalos magyarázat hangsúlyozta: a háború további kiterjedését meggátolja."[112]

A szerződés „békés" jellegének hangsúlyozásával Horthy nyilván azt kísérli meg, hogy az egyezményhez való magyar csatlakozás[113] tényét a magyar külpolitikának általa hangoztatott „békés" céljaival összhangba hozza. Horthy, s hozzá hasonlóan Ullein-Reviczky úgy állítja be, mintha Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez Németország követelésére történt volna. Kertész ezzel szemben azt az állítást kockáztatja meg, hogy az ország függetlensége biztosításának egy módját látták benne. Ez utóbbi álláspont abszurditása, félrevezető jellege annyira nyilvánvaló, hogy nem is érdemes részletesen foglalkozni vele. Ami Horthy és Ullein-Reviczky álláspontját illeti: Sztójay jelentései, Teleki és Csáky beszéde, valamint Ciano naplója egyértelműen bizonyítja, hogy Magyarország minden kérés nélkül, saját jószántából ajánlotta fel csatlakozását.

[112] *Horthy:* Id. mű, 213. old.
[113] *Horthy:* Id. mű, 212. old. — Horthy gúnyosan „meghívásról" beszél. *Ullein-Reviczky* [Id. mű, 67. old.] a csatlakozást — a Volksgruppe mellett — a második szolgálatnak nevezi a bécsi döntésért.

Ennek, mint sok más, végzetesnek bizonyuló lépésnek a gondolata Sztójaytól, az akkori berlini követtől indult el, pontosabban: ő közvetítette. Hallván Ribbentrop pohárköszöntőjét, amelyben a német külügyminiszter kijelentette, hogy mindenkit szívesen látnak, aki csatlakozni kíván az egyezményhez, és aki csatlakozik, az „részt fog venni a gazdasági és politikai átszervezésben" — azonnal táviratozott Csákynak a csatlakozás érdekében. Fő érve az volt, hogy Magyarország ezzel jelentős szerephez juthatna a háború utáni területi újjárendezésben.

Sztójay szeptember 27-én szóbelileg érdeklődött a csatlakozás feltételei iránt. Közben Csáky a kérdést a minisztertanács elé terjesztette. A kérdés nem kis vitát váltott ki a magyar kormánykörökben. A legtöbben tudatában voltak annak, hogy ezzel a lépéssel végleg elkötelezik magukat a tengelyhatalmak mellett; azt is tudták, hogy az egyezmény lényegében „katonai szövetség", tehát a csatlakozás háborúba sodorhatja őket a nyugati hatalmak ellen. Ezzel szemben állt az, hogyha a németek megnyerik a háborút, akkor — úgy vélték — a békekonferencián majd benyújthatják területi igényüket. S ez a szempont volt számukra a döntő. Magyarország tehát nem várta meg, hogy felszólítsák a csatlakozásra: *önként* s *elsőként* sietett felajánlani csatlakozását — akkor, amikor a német diplomácia még nem is döntött afelől, kívánja-e egyáltalán Magyarország csatlakozását. Ez hamarosan ki is derült.

Sztójay szeptember 28-án ismét a német Külügyminisztériumban járt érdeklődni a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás lehetőségéről. Weizsäcker német külügyi államtitkár azonban lehűtötte az izgatott magyar követet, bejelentvén, hogy tévesen értelmezték Ribbentrop beszédét,

mivel más államok csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez mindeddig nem jött szóba.[114] Magyarországnak egyelőre nem maradt más, mint — Teleki szavaival: — „a lelki approbáció, a lelki csatlakozás".[115] Miután a magyar kormány engedélyezte a német csapatok átvonulását, a német kormány álláspontja megváltozott. Ribbentrop 1940. október 9-én közölte a berlini magyar követtel: Hitler meggondolta magát, s lehetővé teszi baráti államok csatlakozását a paktumhoz, Magyarországnak azonban biztosították azt a dicsőséget, hogy elsőként csatlakozhasson az egyezményhez. S valóban, november 20-án már ott díszelgett az egyezményen a magyar külügyminiszter aláírása.

Miért ez a nagy sietség? Hazaérkezte után Csáky ezt világosan kifejtette: a cél az volt, „hogy elsők legyünk a délkelet-európai államok között, akik aláírják a szerződést; a kormány elveinek megfelelően primus inter pares szerepét betölteni, és nem megvárni, hogy más államok megelőzzenek bennünket".

A szovjetellenesség és a revíziós törekvések így vezették Magyarországot egyre beljebb, az agresszív háborús politika ingoványába; a Duna-völgyi nagyhatalmi szerep, a délkelet-európai vezetés ábrándja így süllyesztette Magyarországot a tengelyhatalmak „első csatlósává".

Igaz, ez a csatlós-szerep még nem volt a legmélyebb pont. A magyar kormány még visszautasította, hogy aláírja a titkos német—magyar sajtóegyezményt, amellyel a magyar sajtót teljesen a németek irányítása alá helyezte volna. De az a szempont, amely a háromhatalmi egyezményhez való

[114] *C. A. Macartney:* October Fifteenth a history of modern Hungary, 1929—1945. I. köt. Edinburgh 1956. 438. old.
[115] Teleki szavait idézi *Juhász:* Id. mű.

csatlakozáshoz vezette a magyar kormányt, mindig biztosíték volt a németek kezében, hogy megfelelő nyomással kiegészítve — ha nagyon szükséges — Magyarországot még szorosabb vazallusukká tehetik. Ezt a szempontot Csáky így foglalta össze: „Életbe vágó érdekünk, hogy Közép-Európa és a Balkán politikai és gazdasági kérdéseinek rendezése ne nélkülünk történjen meg. Ehhez a lehetőséget a paktumhoz való csatlakozásunk adja meg."[116]

Az utolsó önálló akció

Ullein-Reviczky könyvében a jugoszláv—magyar örökbarátsági egyezményt az utolsó önálló magyar diplomáciai akciónak nevezi.[117] Horthy és Kertész lényegesen kevesebbet foglalkozik a kérdéssel, de mindketten szintén a külpolitikai akció önállóságát, németellenes élét igyekeznek kihangsúlyozni. Érdekes módon marxista történetírásunk is — mindmáig — hajlott a jugoszláv—magyar megegyezés ilyen értelmű tárgyalására. A német Külügyminisztérium idevonatkozó iratainak megismerése, a kérdéssel kapcsolatos magyar diplomáciai anyag feltárása lényegesen módosít a korábbi képen, s bemutatja a szerződés kulisszatitkait és — ami a leglényegesebb — a németek ezzel kapcsolatos állásfoglalását.[118]

[116] *Juhász:* Id. mű.
[117] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 73. old.
[118] Már 1959-ben, „Magyarország belépése a második világháborúba" című tanulmányomban jeleztem, hogy a németek nem ellenezték a szerződést. A német iratok alapján a „Magyar Nemzet"-ben megjelent cikksorozatomban határozottan utaltam az eddigi álláspont egyoldalúságára;

1940 késő őszén, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után, amelyet — mint láttuk — a magyar külpolitika közel két hónappal a tényleges aláírás előtt már eldöntött, előtérbe került a jugoszláv—magyar kapcsolatok kérdése. Tekintettel arra, hogy 1938—1939-ben Csehszlovákiával, 1940-ben Romániával szemben sikerült revíziós törekvéseiket végrehajtani, a magyar uralkodó osztályok jelentős csoportjai úgy vélték, most Jugoszláviától kell e követeléseket behajtani. Ezek a csoportok, amelyekhez mindenekelőtt a németbarát vezérkar tartozott, örömmel üdvözöltek volna egy Jugoszlávia ellen irányuló közös német—magyar katonai akciót. Halder német vezérkari főnök levele Werth Henrikhez, a magyar vezérkar vezetőjéhez, éppen ezt a lehetőséget csillantotta meg, s természetesen igen pozitív visszhangra talált.[119] Az uralkodó osztályok más csoportjai felismerték, hogy a német imperializmus az önálló magyar imperialista törekvések ellensége is, s ezért hajlandók voltak ideiglenesen a jugoszláv területi revízió kérdését ad acta tenni, hogy saját pozíciójukat, ha nem is Németország ellen, de Németország mellett erősítsék. Ezek a csoportok Teleki miniszterelnök személyében hatékony képviselővel bírtak, annál is inkább, mivel Teleki a Jugoszláviával való megegyezésben kudarcot vallott, és széttört külpolitikai koncepcióját, illetve legalább annak maradványait kívánta összetákolni. Teleki, jóllehet a nyugati fronton aratott német sikerek mély benyomást keltettek benne, még mindig nem volt meggyőződve, hogy a

Juhász Gyula többször idézett munkája, a magyar iratokra alapozva, részletesen fejti ki a helyes álláspontot.

[119] Halder levelét lásd Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire Internationale. (Procès ... Nuremberg 1947. XII. 336. old.

háború német győzelemmel végződik. Elképzeléseit a következőkben összegezte: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Minden áron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges veresége esetén vagy még Németország nem is egészen teljes veresége esetén, hogy a háború végén Európa ebben a keleti részében kaotikus állapotok állanak be, amelyek legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak járni, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozták."[120]

Ettől a gondolattól vezéreltetve kereste még mindig Teleki azokat a lehetőségeket, melyekkel a németeknek általa tett súlyos engedményeket valamelyest ellensúlyozhatja, s a környező — még független — országokkal való kapcsolat révén erősítheti a külpolitikai helyzetet.

Ebben az időben azonban már, tekintettel arra, hogy az ország nyugati, északi s keleti határain német, illetve megszállt országok (Szlovákia, Románia) csapatai álltak, s tekintettel arra, hogy a Szovjetuniónak Magyarország felé tett gesztusai ellenére a Szovjetunióval való kapcsolatok erősítése nem jöhetett számításba a magyar külpolitikában, Jugoszlávia lehetett az a kis rés, melyen át, ha nem is lehetett kibújni a

[120] OL Küm. res. pol. 1941—11—485. Idézi *Zsigmond László:* Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához. 1929—1945. Szikra 1953. 94. old.

a német fasizmus halálos öleléséből, lélegzetvételhez lehetett jutni.

Októberben tesznek tehát bizonyos diplomáciai lépéseket Jugoszlávia felé, bár az esetleges megegyezést még bizonyos területi engedményekhez kötötték. Jugoszlávia azonban, attól tartva, hogy egy ilyen engedmény az olasz és bolgár követeléseket is felszínre hozza, ilyen alapon nem volt hajlandó megegyezni.[121] A tárgyalások tehát holtpontra jutottak, midőn Olaszország sikertelen támadása Görögország ellen[122] megváltoztatta a balkáni helyzetet. Hitler, számolva avval, hogy tavasszal megszorult szövetségese segítségére siet a görög frontokon, tisztázni akarta Jugoszlávia álláspontját. Míg a német hadvezetés a Görögország elleni támadást a délszláv állam elleni hadjárattal kívánta egybekötni, Hitler hajlott afelé, hogy diplomáciai úton kényszeríti Jugoszláviát Németország táborába. A tervnek Olaszországot is megnyerve, Magyarország is meghatározott feladatot kapott Jugoszlávia megnyerésének diplomáciai feladatában. A jugoszláv—magyar közeledés tehát már nem keresztezte a német terveket, sőt, egyenesen beleillett azokba. November 20-án, a háromhatalmi egyezmény aláírásakor tehát a náci vezetők egyenesen biztatták a magyar államférfiakat, teremtsenek jó viszonyt Jugoszláviával.[123]

Csáky másnap már ebben a szellemben ad utasítást a belgrádi követnek, újítsák fel a magyar—jugoszláv tárgyalásokat anélkül, hogy a területi követelésekről szót ejtenének. Nem kétséges, Telekit szubjektíve még mindig korábbi céljai, a német nyomás bizonyos fokú ellensúlyozása is vezette a tárgyalások megindításában, ez azonban nem változtat azon az objektív tényen, hogy az érdemleges tárgyalások Hitler javaslatára, Hitler balkáni terveinek szerves részeként indultak meg, s hogy a Jugoszláviával kötendő egyezmény ilyenformán nem szolgálhatta Magyarország külpolitikai izolációjának megszüntetését, hanem az agresszív háromhatalmi egyezmény csápjává vált a délszláv állam bekebelezésére. Ezek után nem kétséges, hogy Kállay Miklós könyvének állítása, mely szerint „Németország akciónkat barátságtalan lépésnek tekintette"[124] a történelmi tények meghamisítása.

A tárgyalások gyorsan haladtak előre, s hamarosan megszületett a megállapodás: Csáky külügyminiszter december elején Belgrádba utazik, s látogatása során aláírják a jugoszláv—magyar barátsági egyezményt. Mielőtt azonban a magyar külpolitika megtette volna „utolsó önálló akcióját", Csáky hívatta Erdmannsdorff budapesti német követet, s közölte vele, hamarosan Belgrádba utazik jugoszláv—magyar egyezmény aláírása céljából, s egyben átnyújtotta neki az egyezmény tervezetét, hangsúlyozva, hogy szívesen veszi a német kormány esetleges észrevételeit az egyezmény szövegével kapcsolatban.[125] Négy nappal később megérkezett Ribbentrop válasza: „... az egyezménytervezet mindent tartalmaz, ami az adott ügyre vonatkozik. Ezért nekünk semmiféle kiegészítő javaslatunk nincs."[126]

[121] OL Küm. res.pol. 1940—16—754. Idézi *Juhász:* Id. mű.

[122] Olaszország 1940. október 28-án támadta meg Görögországot. A támadás hamarosan elakadt, az olasz csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek, s a görög egységek benyomultak az olasz megszállás alatt álló Albániába.

[123] Doc. on Germ. For. Pol. XI. 632. old.

[124] *Kállay:* Id. mű, 62. old.

[125] GFM 2—73. 52916. Erdmannsdorff 1940. december 5-i jelentése.

[126] Doc. on Germ. For. Pol. XI. 824. old.

Az egyezmény tehát német elképzeléseknek megfelelően s német jóváhagyással született meg, bár néhány héttel később — mivel Jugoszlávia közeledése a tengelyhatalmakhoz nem a Hitler által várt ütemben haladt előre — bizonyos tartózkodás mutatkozott az egyezménnyel kapcsolatban a német külpolitikában.[127]

1940 decemberében s 1941 januárjában Hitlert a Marita- — Görögország elleni — és még inkább a Barbarossa- — a Szovjetunió elleni — terv előkészületei foglalták le elsősorban. A Marita-terv végrehajtásában nagy szerep hárult a magyar vasúti hálózatra is, amelyet 1940 december végén annyira igénybe vettek a Romániába, illetve Bulgáriába[128] — innen kívánták Görögországot megtámadni — szállítandó német katonai egységek, hogy nagyarányú vasúti korlátozásokat kellett eszközölni.[129]

1941 februárjában ratifikálta a magyar parlament a Jugoszláviával kötött örökbarátsági szerződést, s néhány héttel a szerződés megkötése után a magyar hadsereg részt vett a Jugoszlávia ellen intézett fegyveres támadásban. Mindezt igen nehéz szépítgetni. Az emigrációs irodalom minden apologetikus szándéka ellenére is kénytelen elismerni, hogy a nemzetközi jog sárba tiprásának meglehetősen kirívó esetével állunk szemben. Ennek az ellenkezőjét valóban aligha lehet állítani. De az események egyes, fontos elemeinek tudatos mellőzésével, lényeges mozzanatok elhallgatásával ez az irodalom mégis kedvezőbb fényt igyekszik vetni a magyar kormány tevékenységére, szerepére Jugoszlávia megtámadásában. Teleki Pál

[127] A kérdést kitűnően elemzi: *Juhász:* Id. mű.

[128] Bulgáriába, a fasiszta bolgár kormány felkérésére, 1941. március 1-én vonultak be a német csapatok.

[129] GFM 2—73. Erdmannsdorff 1940. december 27-i jelentése.

személyét s öngyilkosságát igyekeznek kiemelni, úgy állítva be a dolgokat, mintha Teleki egyértelműen szembe fordult volna Jugoszlávia megtámadásával. Nem esik szó Horthy szerepéről sem, s a felelősséget — természetesen nem minden alap nélkül — a németbarát vezérkarra, mindenekelőtt Werth Henrik vezérkari főnökre akarják áthárítani.

Horthy, akinek különösen nagy szerepe volt a Jugoszlávia elleni akció eldöntésében, elsősorban az események időrendjének összezavarása útján igyekszik saját szerepét elhallgatni, saját felelősségét csökkenteni. Könyvében elmondja, hogy 1941. március 27-én, a németbarát jugoszláv kormány megdöntése után, Sztójayt Hitler — a szokásos különrepülőgéppel — Pestre küldte, kérve a német csapatok átvonulásának engedélyezését és magyar csapatok részvételét a támadásban. Ellenszolgáltatásként kilátásba helyezte Jugoszlávia 1918 előtt Magyarországhoz tartozott valamennyi területének átengedését.

Horthy előadása szerint Hitler üzenete után összeült a koronatanács. Rendkívül nehéz volt a helyzet — hangsúlyozza —, mivel sem ő maga, sem Teleki nem hitt a német győzelemben. Teleki esetleges német megszállással is számolt, s mikor „tudomására jutott, hogy vezérkarunk főnöke, Werth, a kormány háta mögött már megegyezett a német vezérkarral az átvonulás technikai részleteiről, ehhez még az a tény is járult, hogy London hadüzenettel fenyegetett meg bennünket, inkább önként megvált életétől, semhogy jobb megoldás hiányában, meggyőződése ellenére igent kelljen mondania". Ezek után így folytatja: „Teleki halálával Magyarországon véget ért a nem hadviselő állapot. Hozzánk is elért a háború."[130]

[130] *Horthy:* Id. mű, 217—218. old.

A németek már átvonultak az országon, amikor — állítása szerint — Horthy választ adott Hitlernek. Valóban megfelel a tényeknek, hogy az átvonuló német csapatok április 4-én érték el Budapestet, mint ahogy az is tény, hogy Horthy ekkor levelet intézett Hitlerhez. Több dologról azonban Horthy ez alkalommal is megfeledkezik, így mindenekelőtt arról, hogy Hitler március 27-i levelére ő már március 28-án válaszolt.

Sajátos módon megfeledkezik erről a levélről Kertész István is, aki pedig Horthynál alaposabban próbálja az eseményeket figyelemmel kísérni.[131] Ő is csak a német és magyar vezérkar együttműködését, a magyar vezérkar szerepét emeli ki, anélkül, hogy a politikai tényezők, mindenekelőtt Horthy szerepéről szót ejtene. Ullein-Reviczky, jóllehet az emigrációs irodalomban a legrészletesebben ő foglalkozik a kérdéssel, szintén nem tesz említést Horthy leveléről,[132] s bár hangsúlyozza, hogy Teleki is szükségesnek látott bizonyos fokú részvételt a támadásban, ő is a két vezérkar közötti megegyezést emeli ki, mint döntő mozzanatot. Arra a kérdésre azonban, hogy a két vezérkar között miként kezdődtek a tárgyalások, adós marad a válasszal. Ez a válasz ugyanis éppen Horthy március 28-i levelében található. Próbáljunk fényt deríteni a kormány, Horthy és Teleki állásfoglalására a jugoszláv események kapcsán.

1941 márciusában erősödött a német nyomás Jugoszláviára. Hamarosan napirendre került volna ugyanis a Görögország elleni hadművelet, a Marita-terv, s addig Jugoszlávia álláspontját végleg tisztázni kellett. Március közepére nyilvánvalóvá lett: a belgrádi kormány enged, csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez. A magyar külpolitika alapjában örömmel üdvözölte ezt, bár revíziós törekvéseiről most sem feledkezett meg. Bárdossy, Csáky István halála után az új külügyminiszter, hangsúlyozta Hitlernél és Ribbentropnál tett bemutatkozó látogatása során, hogy területi követeléseiket továbbra is fenntartják. Ennek megfelelően kifejezetten kérte a német vezetőket, hogy a délszláv állammal való megegyezések ne tartalmazzák a jugoszláv határok garanciáját.[133] Kérését a német kormány lényegében akceptálta, annál is inkább, mivel egészében pillanatnyilag meg voltak elégedve a magyar külpolitika irányításával. Woermann, a német Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, ezt a tényt 1941. március 20-án kelt feljegyzésében a következőképp rögzíti: „Magyarország a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás óta igen értékes segélynyújtással bizonyította Németországgal szemben a tengelyhez való pozitív beállítottságát."[134]

1941. március 25-én írta alá a jugoszláv kormány Bécsben csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Cvetković miniszterelnök jól ítélte meg helyzetét, midőn a szerződés aláírása után átutazva Budapesten egy tervei iránt érdeklődő újságírónak kijelentette: nem biztos, hogy mire hazaérkezik, még mindig miniszter lesz.[135] Másnap a szerződés ellen tiltakozó néptömegek, valamint a jugoszláv burzsoázia és tisztikar, melynek jelentősebb része inkább a nyugati orientáció híve volt, megdöntötték a németbarát kormányt.

[131] *Kertész:* Id. mű, 53. old.
[132] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 95—96. old.

[133] GFM 2—73. 1941. március 21-i feljegyzés.
[134] Ugyanott, március 20-i feljegyzés.
[135] *Macartney:* Id. mű, I. köt. 475. old.

A jugoszláv fordulat híre annál is inkább felbőszítette Hitlert, mivel ez nemcsak balkáni terveit keresztezte, de a Szovjetunió elleni támadást is. Hitler tehát már március 27-én megbeszélést tartott a hadsereg vezetőivel, amelynek során megszületett az elhatározás: Jugoszlávia katonai lerohanása. A katonai akció végrehajtásában Hitler azonnal számba vette az olasz és magyar katonai támogatást is. Mint mondotta: „A Jugoszlávia elleni háború igen népszerű lesz Olaszországban, Magyarországon és Bulgáriában: ezeknek az országoknak területi engedményeket kell kilátásba helyezni: az Adriai-tengerpartot Olaszországnak, a Bánátot Magyarországnak és Macedóniát Bulgáriának."[136]

Másnap Hitler Mussolinihoz intézett levelében utal is arra, miért tartotta feltétlenül szükségesnek a magyar haderő bekapcsolását a Jugoszlávia elleni hadjáratba. Éppen a Szovjetunió elleni háború mielőbbi megindítása érdekében szerette volna ugyanis a balkáni hadjáratok gyors befejezését. „Magyarország és Bulgária segítsége nélkül pedig — írja levelében — a hadműveletek nem fejlődhetnek olyan gyorsan Duce, mint az a körülmények között szükséges lehet."[137]

Hitler még március 27-én magához kérette Sztójay Döme berlini magyar követet; átnyújtva neki Horthyhoz intézett levelét, kérte, hogy a rendelkezésére bocsátott különrepülőgépen még aznap továbbítsa azt Budapestre. Hitler a levélben arra kért választ Horthytól, vajon a magyar—jugoszláv megegyezést úgy kell-e tekinteni, mint a magyar területi követelésekről való lemondást. Ha nem, akkor kéri Horthyt, hogy magyar csapatok is vegyenek részt a Jugoszlávia elleni

[136] Nazy conspiracy and agression. IV. 267. old.
[137] Ugyanott, IV. 475. old.

akcióban, s tegye lehetővé, hogy a német csapatok Magyarország területén is felvonulhassanak Jugoszlávia ellen.[138]

Horthy másnap küldte el válaszát Hitlernek, s a válasz beleegyező volt.

„Én magamat Németországgal szemben teljesen lekötelezve érzem — hangzott a levél. — A magyar nemzet a múltban mindig a német birodalom oldalán állott, és így ma is szilárd elhatározása — a sorsközösségünk tudatában —, hogy ezt a politikai vonalat követi, és erejének megfelelően változatlan hűséggel kitart a német birodalom mellett.

Azok a területi igények, amelyekre nagyméltóságod üzenetében célozni szíves volt, fennállanak és teljesítésre várnak . . ." [138a]

A levélből tehát kiderül, hogy Horthy azonnal beleegyezett Jugoszlávia megtámadásába. Az sem lehet kétséges, hogy szava döntően esett a latba a pozitív válasz irányában.

Kevésbé tisztázott viszont a választ megelőző tanácskozásokon Teleki szerepe. A miniszterelnök, mikor Hitler levele megérkezett Budapestre, az ország távoli részén — Szatmáron — időzött. Innen sietett az azonnal összehívott koronatanácsba. A koronatanács ülésével, melyről — Hóman feljegyzésén kívül — hiteles magyar dokumentum nem maradt fenn, a budapesti német követ két jelentése is foglalkozik.

Az első jelentés utal a követnek a Budapesten tartózkodó Sztójayval március 28-án folytatott beszélgetésére, amelynek során Sztójay örömmel közölte, hogy a miniszterelnök

[138] Belügyminisztérium (Bm) irattára. Háborús bűnösök anyaga. V. 135341. Sztójay-per anyaga. Sztójay 1941. április 6-i jelentése.
[138a] A levelet közölte *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Budapest 1945. 61-62. old.

nem támasztott akadályt a jugoszláv ügyben egyetlen fórumon sem. (A kérdéssel kapcsolatban nyilván Horthynál volt szűkebb körű megbeszélés, s csak ezután került sor a minisztertanács, illetve a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésére.)[139] Két nappal későbbi jelentésében, Bárdossy tájékoztatása alapján, a német követ ismét megerősíti, hogy a március 28-i sorsdöntő tanácskozáson Horthy igenlő válaszához Teleki is hozzájárult.[140]

Vitathatatlan tehát, hogy a döntés Horthytól és Telekitől származott; így hamis Kertész beállítása, amely a vezérkarra akarja áthárítani a felelősséget az egész ügyben. De még a vezérkarra vonatkozó beállításban is — ha azt el is fogadnánk — van torzítás. Kertész hangsúlyozza ugyanis, hogy a vezérkar a kormány előzetes felhatalmazása nélkül egyezett meg a német vezérkarral. Kétségtelen tény viszont, hogy Horthy előzetesen hozzájárult ezekhez a tárgyalásokhoz. Hadd idézzünk ismét március 28-i leveléből:

„Nagyméltóságod szíves volt Sztójay követnek kilátásba helyezni azt, hogy a haderő főparancsnoksága a magyar hadvezetőséggel fel fogja venni az érintkezést. Ez elé az érintkezés elé őszinte örömmel tekintek."

A levél mindenesetre arra utal, hogy a vezérkar a kormány tudtával tárgyalt, ha azt fel is lehet tételezni, hogy a támadásban részt vevő csapatok számának s a magyar csapatok szerepének végleges meghatározására nem volt felhatalmazásuk.

Horthy beleegyező válasza, amelyet Sztójay még 28-án átnyújtott Hitlernek, igen nagy örömet okozott a fasiszta vezetők körében. „Hitler, Frick, Rosenberg — írja Sztójay egyik jelentésében — úgy nyilatkoztak, ez az üzenet a német—magyar barátság teljes helyreállítását jelenti, ha a múltban voltak is véleménykülönbségek, most ezek megszűntek, s Magyarország »nagy jövő« elé tekint."[141] Hitler ismét a revízió lehetőségére utalt, amikor „. . . hangoztatta... meggyőződését, hogy visszaszerezzük legértékesebb területeinket, aminek ő szintén örülni fog".[142]

A németek még aznap kidolgozták a katonai tervet, amely szerint a német erők egy része Délnyugat-Dunántúlon keresztül támad Jugoszlávia ellen, a magyar hadsereg pedig, német erősítéssel, a Duna két partján vonuljon Belgrád ellen.[143]

Még aznap Budapestre küldték Paulus tábornokot azzal a megbízatással, egyezzen meg a magyar vezérkarral a német csapatok magyarországi átvonulása, valamint a magyar csapatoknak a Jugoszlávia elleni hadműveletekben való részvétele kérdésében.[144] Paulus azonban előbb Bécsbe utazott. 28-án viszont megérkezett Budapestre Kinzel tábornok, a német vezérkar keleti osztályának vezetője, Halder Werthez intézett levelével, amelyben öt hadtest részvételét kéri a Jugoszlávia elleni hadműveletekhez.[145]

Horthy gyors, lelkesedő válasza Jugoszlávia megtámadását illetően korántsem jelentette azt, hogy a magyar kormánykörökben teljes egyetértés uralkodott a kérdésben. Teleki miniszterelnök, s vele a magyar uralkodó osztályok egy része

[139] GFM 2—73. 53175. Erdmannsdorff 1941. április 3-i jelentés.
[140] Ugyanott, 53186. Erdmannsdorff 1941. április 5-i jelentése.

[141] Bm. irattára. V. 135341. Sztójay-per anyaga. Sztójay 1941. április 6-i jelentése.
[142] Ugyanott, Sztójay 1941. március 29-i számjeltávirata.
[143] Nazy conspirazy and agression. I. 275. old.
[144] Procès . . . VII. 246. old.
[145] Ugyanott, 337—338. old.

úgy látta, hogy Jugoszlávia megtámadása — a nemrég kötött örökbarátsági szerződés felrúgásán kívül — véget vet a „két vas tűzben tartása" politikájának, s egyértelmű a fasiszta Németország háborújához való csatlakozással, amelynek ódiumát a háború befejezése után — melyet Teleki nyugati győzelemmel képzelt el — vállalni kell.

Ez nyomta rá bélyegét a március 28-án megtartott minisztertanácsi ülésre. Bárdossy külügyminiszter számolt be a jugoszláv eseményekről, a németbarát kormány bukását az angol—amerikai befolyás és a kommunista propaganda eredményének tulajdonítva. Rögtön bejelentette: „számítani lehet egy szétesési processzusra". Közölte továbbá, hogy „a német kormány a közeljövőben nagy elhatározások előtt fog állani". Ismertette Hitler levelét és Horthy válaszát.[146] A minisztertanácsban már Teleki ingadozó álláspontja következtében is vita alakult ki, melyben ugyan a németeket kiszolgáló politika kerekedett felül, leszögezve, hogy a háromhatalmi egyezmény érvénye erősebb, mint a jugoszláv—magyar örökbarátsági szerződés, mégis a vita eredményeként a magyar támadást bizonyos formai feltételek alapján helyezték csak kilátásba: ha Jugoszlávia mint állam szétesik s önálló horvát állam alakul, vagy ha Jugoszláviában a magyar lakosságot sértő akciók kezdődnek, vagy pedig ha a katonai akciók folytán a magyarlakta területeken vacuum adódna elő.[147]

Március 30-án a magyar kormány a tervezett akció hatásának kipuhatolása céljából üzenetet küldött Londonba és

[146] OL Mt. jkv. 1941. március 28.

[147] Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman Bálint feljegyzése.

Washingtonba. Az angol kormány korábbi álláspontja ismeretes volt előttük. Eden külügyminiszter már akkor, midőn a magyar kormány Románia megszállása céljából átengedte területén a német csapatokat — mint Barcza követ jelentéséből kitűnik — leszögezte: „. . .amennyiben 1. Magyarország eltűrné, hogy területén idegen haderők oly állam ellen vonuljanak át, amely Angliával szövetséges viszonyban vagy barátságban van, azt az angol kormány már határozottan ellene irányuló barátságtalan cselekedetnek volna kénytelen tekinteni. Ezért ebben az esetben a velünk való diplomáciai kapcsolatát sajnálatára meg kellene szakítania. 2. Ha pedig Magyarország ezen haderők tartózkodását területén és az ott levő katonai berendezések használatát is megengedné, sőt katonailag csatlakozva megtámadna egy Angliával szövetséges államot, úgy ez casus belli volna".[148]

Az angol kormány a jugoszláv—magyar közeledést is fenntartással fogadta, felismervén, hogy a közeledés két tendenciát rejt magában. A magyar követnek Churchill kifejtette: „majd csak idővel fog eldőlni, hogy ez tulajdonképpen mit jelent, és mennyit ér". „Ha — mondotta Eden — Magyarország azért közeledett Jugoszláviához, hogy ezzel egy, a függetlenségéhez ragaszkodó blokk alapját rakja le, úgy ennek Anglia őszintén örvendene; ha azonban azért, hogy ezáltal Jugoszláviát a németek mirajtunk keresztül a maguk hatalmi csoportjába tereljék és felhasználják, úgy ez már egészen más megítélés alá esne."[149]

[148] OL Küm. Szentiványi-kézirat. 460—461. old.

[149] Ugyanott, 581. old.

Mindezt tudva, Teleki[150] az üzenetben arról igyekezett meggyőzni az angol és az amerikai kormányt, hogyha a tengely megtámadja Jugoszláviát, úgy a magyar kormány kénytelen a magyar lakosság védelme céljából egyes területeket megszállni. Hangoztatták továbbá, hogy az új jugoszláv kormány politikája miatt a jugoszláv—magyar szerződést többé nem tekintik magukra nézve kötelezőnek.

Ugyanaznap érkezett Budapestre a német vezérkar megbízásából Paulus tábornok. Werthtel és Lászlóval, a vezérkar helyettes vezetőjével folytatott tárgyalások simán lezajlottak, s a megegyezés hamarosan megszületett.[151]

Az egyezmény szerint Magyarország mozgósítja a kért öt hadtestet. Ebből kettő tartalékban maradt volna, az I., az V., valamint a gyorshadtest azonnal beavatkozott volna a harcokba a Duna—Tisza közén, valamint a Tisza bal partján előrenyomulva.

A vezérkar április 1-ére tűzte ki az ígért katonai egységek mozgósítását.[152] Tekintettel arra, hogy mozgósítást csak Horthy és a kormány együttesen rendelhetett el, április 1-én összeült a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács.[153]

150 Kállay azt állítja könyvében [62. old.], hogy Teleki Mussolinitó kért segítséget arra az esetre, ha visszautasítaná német csapatok Jugoszlávia elleni átvonulását, amire Mussolini nemleges választ adott. Kállay állítása nem felel meg a tényeknek; ugyanakkor elhallgatja, hogy a németek nem csupán csapatok átengedését, hanem közös hadműveleteket követeltek. Beállításából úgy tűnik, mintha Teleki az átvonuláson is töprengett volna, holott erről szó sem volt; az átvonuláshoz minden további nélkül hozzájárult, s csupán a közös támadással kapcsolatban voltak aggályai.

151 Procès . . . VII. 264. old.

152 Ugyanott, VII. 338. old.; Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman feljegyzése.

153 Tagjai voltak: a kormányzó, a miniszterek s néhány katonai vezető, elsősorban a vezérkari főnök.

Itt Werth bejelentette a németekkel a „kapott felhatalmazás alapján" kötött megegyezést. A megbeszélésen Bartha honvédelmi miniszter, Hóman kultuszminiszter és Reményi-Schneller pénzügyminiszter — ismert németbarát politikusok — az agresszióban való feltétlen részvétel mellett foglaltak állást, s támogatták a Werth által előterjesztett egyezményt.[154] Teleki viszont arra törekedett, hogy néhány formai intézkedéssel leplezze az agresszióban való részvétel gyalázatát. Ezért azt javasolta, hogy a magyar egységek ne kapcsolódjanak be közvetlenül a német támadásba, hanem csak pár nappal a német támadás után induljanak el. Javasolta továbbá, hogy a magyar alakulatok ne kerüljenek az OKW parancsnoksága alá, hanem Horthy önállóan rendelkezzen felettük. Végül újra megerősítette a 30-i minisztertanácsi határozatot, amely a magyar támadást a három feltétel — az önálló jugoszláv állam megszűnése, a magyar uralkodó osztályok által igényelt területeken vacuum keletkezése, magyar lakosság üldözése — egyikének bekövetkeztével kapcsolta össze.[155]

Ezek a kisebb módosítások azonban nem változtattak a katonai mozgósítás tervén, amely az eredeti javaslat szerint lett jóváhagyva.[156]

Április 2-án két esemény történt. Az első alapjában nem okozott különösebb zavart a magyar uralkodó osztályok

154 A Bárdossy-per. Budapest 1945. 46. old. Náray tábornok, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jegyzőkönyvvezetőjének vallomása.

155 A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésére vonatkozólag lásd A Bárdossy-per. 6. old.; Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman feljegyzése.

156 Ugyanott.

körében. Arról volt szó csupán, hogy az átvonuló német csapatok vezérkari főnöksége megérkezett Budapestre.[157]

Volt azonban egy másik, sokkal fontosabb esemény is. Utaltunk már a magyar kormány március 30-i, a nyugati hatalmakhoz küldött üzenetére, amelyben a magyar lakosság védelmével próbálták megindokolni a Jugoszlávia ellen készülő támadásokat. Teleki reménykedett, hogy az angolok megértő magatartást tanúsítanak. Április 2-án megérkezett azonban Barcza londoni magyar követ jelentése. Ez leszögezte, hogy az angol kormány, amennyiben a Jugoszláviára támadó német csapatok Magyarországon átvonulnak, megszakítja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatot. Ha pedig magyar csapatok is részt vesznek — bármiféle ürügy alapján — a támadásban, úgy Anglia hadat üzen Magyarországnak, s a háború után mint legyőzött ellenséget fogják az országot kezelni.[158]

Telekit, akinek fő politikai elképzelése mindig a két vas tűzben tartása volt, a hír rendkívül elkeserítette. Az uralkodó körök jelentős része, Horthy és a vezérkar a támadás mellett volt, sőt ennek megtagadását, ami nyílt németellenes lépés lett volna, Teleki sem merte megkockáztatni.

Az engedmények politikája véget ért. Két lehetőség maradt: vagy nyíltan szembefordulni a németekkel a népre és a haladó erőkre támaszkodva, vagy kiszolgálni a németeket,

[157] *Ulrich von Hassel:* Vom anderen Deutschland. Zürich—Freiberg 1946. 157. old.

[158] Az angol kormány üzenetére vonatkozólag lásd A Bárdossy-per. 8. old.; Bm. irattára. V. 55184. Imrédy-per anyaga. Bárczy István feljegyzése. — Meg kell jegyezni, hogy az angol kormány sem ekkor, sem a Szovjetunió elleni agresszióban való részvételkor nem üzent hadat. Ezt csak a Szovjetunió ismételt követelésére tette meg 1941 decemberében.

tovább menni a feltétlen németbarát politika útján, amely pedig a két vas tűzben tartása politikájának csődjét jelentené, és — Teleki számára ez többé-kevésbé világos volt — katasztrófába sodorná az országot. Az elsőt nem merte megtenni, hiszen a németekkel szembefordulni csak akkor lehetett volna, ha egészében szakítanak a Horthy-rendszer reakciós politikájával, melynek egészében ő is egyik értelmi szerzője s gyakorlati végrehajtója volt. A másikat nem akarta megtenni, csupán arra törekedett, ha magát a katasztrófát nem is, de azt, hogy a katasztrófa az ő nevéhez fűződjék megakadályozza — április 2-ről 3-ra virradó éjszaka öngyilkos lett. Búcsúlevelében világosan megmondta: „Szószegők lettünk — gyávaságból . . . A gazemberek oldalára álltunk . . . Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok."[159] Teleki tehát véget vetett életének, s ezzel *erkölcsi* szempontból nevét mentesítette az elkövetkező idők gyalázatától. Politikailag azonban Teleki tette távolról sem ilyen egyértelmű. Vajon halála több volt-e egy — kétségkívül megrázó — emberi gesztusnál, több volt-e annak az embernek a gesztusánál, aki a szakadék felé rohanó szekér gyeplőjét a lovak közé veti? Gyakorolt-e valamilyen hatást az ország politikai életére? Nyugodtan mondhatjuk: szinte semmit. Búcsúlevelében Teleki maga is vádolta saját politikáját, s nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy öngyilkossága nem egy helyesebb politika, hanem a náci Németországnak való teljes behódolás számára teszi szabaddá az utat; öngyilkossága nem akadályozza meg Jugoszlávia megtámadását, sőt, megkönnyíti

[159] Magyarország és a második világháború. Összeállította és bevezető tanulmányokat írta: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos. Kossuth Könyvkiadó 1961. 325. old.

a politikai élet azon vezetőinek tevékenységét, akik ezt szorgalmazzák. Teleki öngyilkossága tehát politikailag semmit sem segített a helyzeten, ellenkezőleg, siettette a dráma kifejlődését.[160] Teleki halálát követő napon Horthy a németbarát Bárdossy Lászlót nevezte ki miniszterelnöknek.

Teleki halála után megkezdődött a Jugoszlávia elleni támadás következő szakasza. Horthy kiadta a mozgósítási parancsot, amelyet a minisztertanács még korábban — Teleki elnökletével — jóváhagyott.

Horthy könyvében azonban minderről nem esik szó. Szerinte a német felvonulás már javában tartott, „mielőtt mi még Hitler követelésére hivatalosan válaszoltunk volna". Ez a kijelentés ismét nem csupán a március 28-i levél fölött siklik el, de elhallgatja április 4-én írt levelét is, amelyet Teleki halála után Bartha hadügyminiszterrel küldött

[160] 1961 áprilisában, Teleki halálának huszadik évfordulóján az emigráció sajtója számos cikkben emlékezett meg Teleki Pálról. Nem feladatunk ez alkalommal Teleki Pál politikai szerepének, világnézetének értékelésével vitába szállnunk, csupán néhány, az öngyilkossággal kapcsolatos hamisítást kívánunk szóvátenni. *Bissinger Vera grófnő*, Teleki sógornője, azt állítja, hogy Hitler március 21-én telefonbeszélgetést folytatott Telekivel Jugoszlávia megtámadása ügyében. Teleki ezt visszautasította, s ugyanígy cselekedett a minisztertanácson is. Ezután jelentést tett Horthynak, aki közölte, hogy Werth, beleegyezése nélkül, már megegyezett a német vezérkarral, és így kész helyzet elé állította Telekit. [Új Hungária, 1961. április 7.] Az általunk felsorakoztatott s korabeli dokumentumokkal igazolt tények mutatják, hogy egyetlen állítás sem felel meg a valóságnak. — De a komolyabb újságírói igénnyel fellépő *Sebestyén György* [Bécsi Magyar Híradó, 1961. április 28.] szintén néhány hamisítással kívánja Teleki politikai pályáját szebbé tenni. Így azt állítja, hogy Teleki Hitler balkáni akciójának támogatása helyett vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval — jóllehet erre még 1939 őszén került sor. Szerinte a német csapatok Teleki beleegyezése nélkül vonultak át Magyarországon.

Hitlerhez. Ebben a levélben, amelyről a többi munka sem tesz — Ullein-Reviczkytől eltekintve — említést, utalva miniszterelnöke öngyilkosságára, arra kérte Hitlert, járuljon hozzá az együttműködés bizonyos módosításához, mivel „a magyar beavatkozás Jugoszláviával fennálló barátsági szerződés következtében csak az esetben volna lehetséges, ha egy casus belli constatáltatnék". Horthy tehát itt lényegében az április 1-i Honvédelmi Tanács által Teleki javaslatára kidolgozott feltételekre utal, midőn casus bellinek tekinti, ha a jugoszlávok megtámadnák a magyar csapatokat, „illetőleg, ha sikerülne ilyen konfliktust kiprovokálni", vagy ha a horvátok kimondanák Horvátország függetlenségét.[161] Mindez szükséges — írta Horthy a látszat megóvására — „das Gesicht wahren". Kérte továbbá, hogy a magyar csapatok ne kerüljenek német vezetés alá, hanem maradjanak Horthy közvetlen parancsnoksága alatt.[162]

Helytelen lenne azonban ebből a levélből arra következtetni, hogy Horthy nem akart volna készségesen részt venni Jugoszlávia feldarabolásában. Csupán alibit akart biztosítani — Nyugat felé — az örökbarátsági szerződés megszegésére. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Bartha és Sztójay a levél átadását követően máris javaslatot tettek a náci vezetőknek, milyen módon lehetne a magyar támadás ürügyeként szolgálandó önálló horvát állam kikiáltását keresztülvinni. Sztójay szerint: amennyiben Maček, a horvát parasztpárt vezére nem vállalná a németek által

[161] Bm. irattára. V. 195341. Sztójay-per anyaga. Sztójay április 6-i jelentése.

[162] Ugyanott, és *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. 1939—1945. Budapest é. n. 65. old.

neki szánt szerepet, érdeklődjenek az usztasa-vezetőknél,[163] Paveličnél vagy Perčevićnél.[164]

Hitlernek nem volt különösebb kifogása az új magyar javaslattal szemben. Hangoztatta ugyan, hogy — nézete szerint — a casus belli máris fennáll, de jóváhagyta, hogy a magyar csapatok Horthy vezetésével tevékenykedjenek, s Hitler csak tanácsokat ad. Kérte viszont, hogy a magyar csapatok támadása ne húzódjon el sokáig. Befejezésül ismét a magyar revíziót helyezte kilátásba; a Bánátot és Bácskát Magyarországnak ígérte, sőt arról is beszélt, hogy esetleg a tengerhez is kaphatnak kijáratot.[165]

Bartha Keitellel és Paulusszal is tárgyalt a katonai együttműködés részleteiről, majd másnap, április 5-én visszatért Budapestre.

Az elkövetkező napok a politikai eseményekben nem hoztak semmiféle lényeges változást. Kisebb huzavona folyt a magyar egységek hadműveleti feladatai körül. A Werhmacht április 3-án kelt 26. számú utasítása ugyanis azt javasolta, hogy a román csapatokat Temesvártól keletre összpontosítsák, nehogy zavarja a német és magyar csapatok bánáti hadműveleteit,[166] a román uralkodó körök azonban szintén igényt tartottak erre a jugoszláv területre, és semmiképp sem egyeztek bele, hogy a konc a magyarokat illesse. Antonescu április 5-én közölte a német követtel, hogy a megegyezés

[163] Usztasának nevezték a horvát fasiszta szervezetet, melynek vezetői 1941-ig Olasz- és Németországban, illetve Magyarországon éltek.

[164] GFM 2—73. 53182. Weizsäcker 1941. április 4-i feljegyzése.

[165] Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman Bálint feljegyzése.

[166] *Andreas Hilgruber:* Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Wiesbaden 1954. 124. old.

értelmében a román csapatok ugyan nem vesznek részt a Jugoszlávia elleni harcokban[167] — viszont nem egyeznek bele a magyar csapatoknak a Tiszától keletre történő bevetésébe, s abban az esetben, ha a magyar csapatok ezt megteszik, fegyveresen fellép ellenük.[168]

A németek Antonescu érveit elfogadták. Himer tábornok, az OKW magyarországi összekötője még 5-én értesítette a magyar vezérkart, hogy a Tiszától keletre mégsem alkalmaznak magyar csapatokat. A Wehrmacht hadműveleti osztálya számára készített április 6-i utasítás a balkáni hadjáratot három stádiumra osztotta. A magyar támadást — elfogadva Horthy kérését, hogy csak pár nappal később kapcsolódnak be a hadjáratba — a második stádiumba sorolták, április 14-i kezdettel, a Gradiska—Novisad vonalon.[169]

A hátralevő események leírása nem sok helyet foglal el az emigrációs irodalomban. Kertész mindössze néhány sorban a magyar hadba lépés közvetlen leírására szorítkozik. Horthy sem tartja a kérdést bővebb tárgyalásra méltónak, mindenesetre nem mulasztja el felmelegíteni az ottani magyar lakosság ellen elkövetett szerb támadások meséjét. Teszi ezt annak ellenére, hogy Teleki búcsúlevelében maga is leszögezi, hogy ebből egy szó sem igaz, s ez csupán a magyar, illetve a német vezérkar által koholt vád volt, abból a célból, hogy a támadás esetleges ürügyéül szolgáljon. Adonyi is mindössze néhány sorban írja le az általa hősinek

[167] Hitler nem akarta, hogy a Szovjetunió ellen felvonuló román csapatok hadrendjét megbontsák.

[168] *Hilgruber:* Id. mű, 125. old.

[169] Trials of War Criminals. The High Command Case. (Trials . . .) Volume X. 924. old.

ítélt harcokat, szokásos frázisokkal a csetnikek orvtámadásáról s a közrend helyreállításáról.[170]

Ebben a kérdésben viszonylag tárgyilagosabb Ullein-Reviczky, aki — mint a következőkben még idézzük — szóvá teszi a katonai közigazgatás által elkövetett atrocitásokat.

De térjünk vissza a német—magyar tárgyalások ismertetésére, hogy ismét megbizonyosodjunk róla, milyen mozzanatokat hallgatnak el a nyugaton megjelent munkák.

A német hadsereg támadása az első tervezetben jelölt időpontnál korábban, április 6-án indult. A magyar sajtó gyalázkodó hangon, különböző rémhírek keltésével igyekezett a hangulatot előkészíteni a Jugoszlávia elleni magyar támadásra.[171] Bárdossy pedig a parlamenti pártok vezetőit hívta össze, hogy támogatásukat kérje a támadásra vonatkozóan. A szélsőjobboldali pártok természetesen helyeselték az akciót, a Szociáldemokrata Párt és a polgári demokratikus pártok képviselői viszont tiltakoztak ellene.[172] Tiltakozásuk azonban megmaradt a parlamenti tárgyalások kulisszáin belül.

A hangulati előkészítés 8-án és 9-én hágott tetőpontjára. 7-én ugyanis néhány — feltehetően jugoszláv — repülőgép bombákat dobott három magyar helységre. A sajtófőnökség utasította a lapokat, hogy a „híreket feltűnő helyen, szembeszökő főcímekkel hozni és vastag nyomással szedni" szíveskedjenek. A jugoszláv kormányról már csak mint szerb puccsistákról emlékeztek meg. S letagadva a magyar mozgó-

[170] *Adonyi:* Id. mű, 24. old.
[171] *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Budapest 1945. 332. old.
[172] Bm. irattára. V.¶55184. Imrédy-per anyaga. Rassay Károly 1945. szeptember 19-i vallomása.

sítás, valamint a magyar területről támadó német egységek tényét, igyekeztek saját korrekt magatartásukat kiemelni.[173] 7-én az angol kormány megszakította a diplomáciai viszonyt Magyarországgal, hangoztatván: „ha egy ország már nem ura akaratának, és függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt barátsági szerződéseket, amelyeket azután megszeg".[174]

A magyar kormányköröket azonban ez már nem zavarta. Az előkészületek gyorsított ütemben folytak, sőt, Horthy ígéretet tett Hitlernek, hogy — tekintettel a német csapatoknak a tervezettnél gyorsabb előnyomulására — a magyar támadást néhány nappal előbbre hozzák, mégpedig 12-ére.[175]

Ribbentrop is sürgette a magyar támadást. Sztójaynak kijelentette, fájlalja ugyan Teleki halálát, de „Tények és bombázások hatása alatt aggályai eloszlottak volna: a Jugoszlávia elleni fellépés morális volta kétséget kizárólag igazolt . . . , oly előnyös, hogy minden aggály alaptalan".[176]

Április 10-én elérkezett a várva várt pillanat. Zágrábban, melyet a német csapatok már elfoglaltak, az esti órákban Kvaternik német ügynök Horvátországot „önálló és független" államnak kiáltotta ki. A hírt Bartók zágrábi magyar konzul még aznap este megtáviratozta Budapestre.[177] Horthy és Bárdossy csak erre vártak. Hiszen az „önálló" horvát állam kikiáltásában — történjék bárki által és bármilyen módon — vélték megtalálni gyalázatos tettükhöz a

[173] *Saly:* Id. mű, 333—334. old.
[174] A Bárdossy-per. 60. old.
[175] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 9. old.
[176] Bm. irattára. V. 135341. Sztójay-per anyaga. Sztójay április 11-i számjeltávirata.
[177] A Bárdossy-per. 61. old.

fügefalevelet, hivatkozván a velük örökbarátsági szerződést kötött jugoszláv állam felbomlására.

Este fél 11-kor már együtt ült a minisztertanács, amelyen Werth vezérkari főnök is részt vett. Bárdossy bejelentette: „A késő esti órákban értesültünk arról, hogy Horvátországban, tehát horvát területen, egy komoly csoport, amelynek élén Kvaternik tábornok áll, kikiáltotta az önálló Horvátországot." A horvát események — folytatta — „lehetővé teszik, hogy olyan módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, amikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt, s ennek folytán teljes akciószabadságunkat visszanyertük."

Ezek után Werth közölte, hogy másnap megkezdődnek a katonai hadműveletek, majd Horthynak a nemzethez intézendő — korábban megfogalmazott — kiáltványát ismertették. A kiáltvány mindenekelőtt elítélte a március 26-i jugoszláv fordulatot, majd így folytatta: „Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel határainkon, s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét és határunkon betöréseket kíséreltek meg, ami ellen kormányom hiába tiltakozott." Üdvözli a független horvát államot, amelynek „megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni, és alkotó elemeire bomlott". Ezzel indokolja, hogy parancsot adott az 1918-ban elszakított területek visszafoglalására.[178] Ahány mondat, annyi hazugság. A források egyértelműen bizonyítják, hogy Horthy már március 28-án beleegyezett Jugoszlávia megtámadásába, már április 3-án mozgósította hadseregének egy részét erre a támadásra,

[178] OL Mt. jkv. 1941. április 10.

s a horvát bábkormány kikiáltása csak az előre elkészített ürügy szerepét töltötte be az akcióban.

A minisztertanács tagjai azonban a kiáltványt egyhangúlag elfogadták, s 11-én hajnalban a magyar csapatok átlépték a jugoszláv határt.

Horthy is megemlékezik könyvében erről a proklamációról,[179] de sajátos módon nem azt írja meg, ami benne foglaltatott, hanem azt, ami nem volt benne. Horthy ugyanis azt említi, hogy proklamációjában nem beszélt arról, hogy ha nem teljesítik a németek kívánságát, német megszállás várt volna az országra. Ez az érv azonban nem csupán Horthy könyvében jelenik meg, érdemes tehát vele részletesebben foglalkoznunk.

Utaltunk már arra, hogy Hitler terveit a jugoszláv fordulat azért keresztezte, mivel a Szovjetunió elleni hadjáratra készülve, a balkáni hadjárat keresztülhúzhatta volna számításait. Ezért törekedett arra, hogy a hadjáratot minél előbb befejezzék, s ehhez szükségesnek látta a magyar csapatok segítségét is. Ilyen körülmények között aligha tételezhető fel, hogy esetleges visszautasítás az ország elleni katonai akciót váltott volna ki. Hiszen ez viszonylag komoly katonai erővel rendelkező magyar—jugoszláv—görög katonai blokkot alakíthatott volna ki, amelynek leküzdése mindenesetre jó néhány hetett vett volna igénybe, s teljesen keresztezte volna a Szovjetunió elleni háború megindításának a tervét: a felvonult erőket át kellett volna csoportosítani, s Hitler haditerve szerint a hadműveleteket a Szovjetunió ellen kora nyáron kellett kezdeni, hogy az általa elképzelt eredményes befejezést még a tél beállta előtt biztosítani lehessen.

[179] *Horthy:* Id. mű, 221. old.

Mindezek alapján katonailag kizártnak tarthatjuk, hogy Hitler katonai akciót kezdett volna Magyarország ellen. Egy azonban nem kétséges: jóindulatát a magyar uralkodó körök végleg elvesztették volna, revíziós törekvéseik támogatására többé nem számíthattak volna nála.

A megszállás lehetőségének felvetését tehát ismét az utólagos mentegetőzések sorába utalhatjuk, mely azonban sem akkor, sem később nem adhat felmentést a magyar külpolitika álnokságára.

A felháborító gazság híre nagy visszatetszést keltett a népek körében. A szovjet kormány álláspontját Visinszkij helyettes külügyi népbiztos fejtette ki Kristóffy követnek. A szovjet kormány nevében kijelentette: „A szovjet kormány nem helyeselheti a magyar kormány elhatározását és azt, hogy a magyar csapatok bevonultak Jugoszlávia területére. A szovjet kormányra különösen az tesz rossz benyomást — folytatta —, hogy Magyarország ugyanazt a Jugoszláviát támadja meg katonailag, amellyel négy hónappal ezelőtt örökbarátsági szerződést kötött."[180]

A támadó magyar egységek, a sajtó bombasztikus jelentései ellenére, viszonylag jelentéktelen ellenállásba ütköztek, és gyorsan nyomultak előre. A jugoszláv csapatok ugyanis a Baranya-háromszöget egyáltalán nem védték,[181] a Bácskában is jelentéktelen erőket hagytak csupán. Ezek is hamarosan visszavonultak, attól tartva, hogy a keletről és nyugatról előrenyomuló német csapatok elvágják őket hadseregük zömétől. Így azután négy nap alatt, 14-én estig a magyar egységek megszállták a Baranya-háromszöget és az egész

[180] OL Mt. jkv. 1941. április 13.

[181] „Rassegna d'Ungheria" 1941 guigno, 227. old. La campagne militare per la Reoccupazione dell Ungheria Meridionala.

Bácskát. A Horthy-hadsereg így is mintegy 2300 civilt, köztük asszonyokat és gyerekeket gyilkolt meg alig pár nap alatt.

„Bárdossynak nem volt elegendő intelligenciája, hogy megértse, sokkal helyesebb lenne a hadjáratot a legkisebb erőfeszítéssel végrehajtott katonai sétának bemutatni — írja Ullein-Reviczky —, mindenekelőtt a csendőrséget használva fel, a legkisebb zajt csapni, s Werth tábornok, aki Teleki személyét sem respektálta különösebben, még kevésbé volt tekintettel Bárdossyra. Négy hadtestet indított el jugoszláv egységek által kiürített területekre, s olyan katonai hőstettekről tettek közzé nagyhangú kommünikéket, amelyek sohasem léteztek.

Közben más »hőstetteket« jelentettek a kormánynak — folytatja Ullein-Reviczky —, amelyek nem szerepeltek a vezérkari főnök kommünikéiben. A katonák ugyanis, akik először tevékenykedtek kormányellenőrzés nélkül, elhatározták, hogy rendet teremtenek a felügyeletük alá helyezett területeken, s mint első intézkedést elhatározták, megtisztítják a Bácskát a régi szerb dobrovoljatznak nevezett harcosoktól, akiket az első világháború után a jugoszláv kormány betelepített a régi lakosság kárára. Nem szükséges mondanunk, hogy ez a tisztogató hadművelet — ami sohasem történik erőszak, igazságtalanság, visszaélés nélkül — hogyan zajlott le."[182] Ténylegesen — bár a németek is tiltakoztak ellene — több mint másfélezer embert dobtak át a határon három napi élelemmel.[183]

Ullein-Reviczky szerint „Bárdossy tett egy gyenge kísérletet a kormányzónál e haszontalan s fölösleges üldözések

[182] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 98. old.

[183] GFM 2—93. 103612. 1941. május 3-i feljegyzés.

megállítására, de a kormányzó — kinek Werth már előadta az ügyről saját verzióját — megerősítette, hogy a civil hatóságoknak nincs beavatkozásra joguk visszafoglalt területek ügyeibe, s így Bárdossy nem is tiltakozott többé."[184]

A gyors előrenyomulás ellenére a katonai hadműveletek kérdésében komplikációk támadtak. Werkmeister német ügyvivő ugyanis közölte 12-én Horthyval Hitler kívánságát, hogy az 1. és a 2. motorizált dandár lépje át a Duna vonalát, s folytassa akcióját Szerbiában.

Horthy ugyan látta, hogy ilyen akció kihúzná addigi indokai alól a talajt — melyek szerint csupán a magyar lakosság biztonsága érdekében avatkozott a harcba —, ennek ellenére nem utasította vissza a kérést; Bárdossy is támogatta nézetét, utalva arra, hogy a kérést az esetleges gyors jugoszláv kapituláció amúgy is feleslegessé teheti. Keresztes-Fischer és Bánffy amellett volt, hogy utasítsák vissza a német kérést. Bárdossy azonban a német—magyar viszony háborítatlansága érdekében keresztülvitte az egyöntetű állásfoglalást.[185] A magyar egységek egy része így át is kelt a Dráván, de a további hadműveletekben való részvételt a jugoszláv kapituláció már fölöslegessé tette.[186] Ezzel a Jugoszlávia elleni támadás katonai része véget is ért. A magyar reakciós uralkodó osztályok Csehszlovákia után újabb szomszédjuk szétdarabolásában asszisztáltak tevékenyen a hitleri Németország mellett. Már csak egy kérdés tisztázása volt hátra: az árulás jutalmáé.

Ismeretes, hogy Horthyék azt remélték, galád tettük jutalmaként valamennyi általuk követelt területet meg-

[184] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 98—99. old.
[185] OL Mt. jkv. 1941. április 13.
[186] A Bárdossy-per. 8. old.

kapják. Tévedésükre azonban hamarosan rá kellett döbbenniük. Hitler ugyanis április 12-én közölte Sztójayval, hogy állja korábbi ígéretét, de a Bánát kérdésében a románok miatt néhány hónapig várni kell.[187] A Wehrmachtnak adott április 12-i utasításában leszögezi: „A Dráva és a magyar határ közötti, valamint a Duna—Tisza közi terület visszakerül Magyarországhoz. A Tiszától keletre eső terület német protektorátus alá kerül."[188]

Április 12-én a magyar kormány alkudozásokba kezdett. Arra kérte a németeket, hogy legalább a Bánát megszállását a Krenyeva-Kikinda vonalig engedélyezzék. Az április 13-i, majd az április 15-i minisztertanácsi ülésen a magyar kormány foglalkozott a kérdéssel; egyesek (elsősorban Keresztes-Fischer a mérsékelt angol orientáció híve) tiltakozást javasoltak Hitlernél.[189] Hitler azonban ezt is visszautasította, hangsúlyozva, hogy legalábbis a háború végéig ez a terület közvetlen német megszállás alatt marad. Bárdossy ugyan megemlítette, hogy ez nem felel meg Hitler korábbi ígéretének, de ugyanakkor kijelentette, hogy egyelőre tudomásul veszi a döntést, amelyet Hitler április 19-én Sztójayval, majd 24-én Horthyval is közölt.[190]

Még egy területi probléma merült fel, a Muraköz kérdése. A magyar csapatok ugyanis mind a Mura-vidéket, mind a Muraközt megszállták, de az utóbbi területre a horvátok is igényt tartottak. A magyar kormány csak bizonyos koncessziók fejében volt hajlandó a területet átengedni, majd — midőn a horvátok ennek teljesítését megtagadták —

[187] Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman feljegyzése.
[188] Procès . . . VII. 246. old.
[189] OL Mt. jkv. 1941. április 13—15.
[190] GFM 2—73.

katonai közigazgatást vezettek be a területen, amelyet egészen a háború végéig fenntartottak.[191]

Az árulás jutalma tehát sokkal kisebb volt, mint várták. Nem kis keserűséget okozott ez a magyar kormányköröknek. Következtetésük azonban nem az volt, hogy a lehető módon elhatárolódjanak Hitlertől, hanem éppen ellenkezőleg: még készségesebben kell a náci Németországot kiszolgálni, hogy a következő alkalommal többet kapjanak.

Hadüzenet a Szovjetuniónak

Magyar kormánykörökben már 1941 késő tavaszán nyílt titok volt, hogy a közeljövőben német támadás várható a Szovjetunió ellen.

Paulus tábornok a nürnbergi per elé terjesztett vallomásában beszámolt arról, hogy 1940 szeptemberében László ezredessel, a magyar vezérkar egyik vezetőjével Zossenben a német vezérkar vezetői nyíltan közölték ennek a támadásnak a lehetőségét.[192] 1940 novemberében Günther Krappe német katonai attasé átnyújtotta Werthnek Halder — a jugoszláv támadással kapcsolatban már közölt — levelét,[193] amelyben figyelmezteti a Szovjetunió elleni „preventív" háború közeledtére. 1940 decemberében Halder Homlok Sándor berlini magyar katonai attasé előtt utalt Hitlernek a Szovjetunió elleni terveire, avval, hogy ezeket hozza Werth Henrik tudomására.[194] 1941 januárjában pedig, midőn Bartha

[191] OL Mt. jkv. 1941. április 13., április 21., július 1.
[192] Procès . . . VII. 263. old.
[193] Ugyanott, 336. old.
[194] *Erich Kordt:* Wahn und Wirklichkeit. Stuttgart 1948. 307. old.

Károly honvédelmi miniszter Németországban járt, nemcsak a német fasiszta katonai vezetőkkel, de Hitlerrel folytatott megbeszéléséből is következtethetett arra, hogy 1941 nyarára német támadás várható a Szovjetunió ellen.[195] Végül, de nem utolsósorban: midőn a Jugoszlávia elleni támadás katonai részleteinek megbeszélése céljából 1941. március 30-án Pesten járt, Paulus is figyelmeztette erre a magyar katonai vezetőket.[196] Természetes, hogy ezek, a magyar katonai vezetők számára tett közlések nem maradtak titokban a magyar politikai vezetők előtt sem. Egyébként Hitler, midőn 1941 márciusában fogadta Bárdossyt mint külügyminisztert, szintén beszélt a szovjet—német háború lehetőségéről.[197]

A magyar kormány azonban nem volt pontosan beavatva a fasiszta Németország terveibe. Sőt, a Barbarossa-terv különféle változatai csak a román és a finn hadsereg részvételével számoltak a szovjetellenes háborúban, a magyar haderővel nem.

Halder naplójának 1940. december 5-i bejegyzése a Szovjetunió elleni háború előkészületeiről a következőképpen hangzik: „Partnerek finnek, románok. Magyarország nem."[198] Hitler álláspontja ebben a kérdésben nem változott a tavasz folyamán. Az április 30-i megbeszélésen, amikor a Szovjetunió elleni támadás napjául június 22-ét jelölték meg, továbbra is csak Románia és Finnország együttműködéséről esik szó. Megállapodnak továbbá abban, hogy Magyarországgal csak május utolsó harmadában kezdenek tárgyalá-

[195] Procès . . . VII. 337.; *Nagy:* Id. mű, 59—61. old.
[196] Procès . . . VII. 264. old.
[197] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 17. old.
[198] Trials . . . V. 946. old.

sokat, s csupán defenzív intézkedéseket kérnek tőlük a Kárpátok vonalán.[199]

A nürnbergi per publikált anyagában még három alkalommal esik szó a Barbarossa-terv előkészítése kapcsán Magyarországról. Mindhárom dokumentum arról tanúskodik, hogy a fasiszta Németország továbbra sem igényelte Magyarország részvételét a szovjetellenes háborúban, sőt a háború lehetőségéről hivatalos diplomáciai úton június közepéig nem értesítették Magyarországot. A június 6-ról keltezett jelentés a Barbarossa-terv beosztásával kapcsolatban csak felveti, hogy esetleg kérik a magyar kormány hozzájárulását, hogy a heeresgruppe süd (déli hadseregcsoport) egy része magyar területeken gyülekezzen.[200]

Halder naplójának június 11-i bejegyzése ismét leszögezi: „Magyarországot nem kell beavatni, csupán tanácsolni kell a magyaroknak: a határaikon felvonuló orosz erőkre való tekintettel, tegyenek védelmi intézkedéseket."[201]

A Szovjetunió elleni támadás előkészületeinek részletes időrendi beosztása, amely június elejéről származik, június 14-re írta elő a Vezérkari Főnökség feladataként: „Figyelmeztetni a magyar hadsereget, erősítsék meg a határőrséget Szovjet-Oroszország ellen."[202]

Függetlenül azonban Hitlerék elképzelésétől, bevonják-e Magyarországot a szovjetellenes támadásba vagy sem, május elejétől a szovjetellenes háború kérdése került a magyar politikai élet előterébe. A kérdés ez esetben nem úgy merült fel, mint a Jugoszlávia elleni támadás. Aligha akadt olyan

[199] Nazy conspiracy and agression Volume. III. 534. old.
[200] Ugyanott, VI. 857.
[201] Trials... X. 953. old.
[202] Nazy conspiracy and agression. VI. 862. old.

probléma, mellyel kapcsolatban a magyar nagytőke és nagybirtok álláspontja oly egységes lett volna, mint ez. Az ellenforradalmi Horthy-rendszer kommunista gyűlölete, félelme a Szovjetuniótól, ajánlkozásai nem egy esetben a szovjetellenes intervencióban való részvételre közismert volt. A fasiszta Németország újabb katonai akciójának terve osztatlan örömet keltett tehát a magyar kormánykörökben. Horthy maga ezzel kapcsolatban azt írja, hogy ebben az időben már számolt a német támadással, és bár elvileg szívesen részt vett volna a Szovjetunió elleni támadásban, Hitler annexiós szándékaiban nem osztozott, nem szívesen látta ezt a támadást.[203]

Így Horthy. Ezzel szemben áll Erdmannsdorff budapesti német követ 1941. április 9-i jelentése, amely szerint Horthy a Teleki temetésére Budapestre érkezett Buti olasz államférfinak kijelentette: levelet ír Hitlernek, amelyben lebeszéli Anglia megszállásáról, s helyette a Szovjetunió megtámadását ajánlja, mivel ezáltal megdöntik a bolsevik kormányt és ugyanakkor élelmezési és nyersanyagbázist teremtenek Európának az angolszász blokk ellen vívott harcához.[204]

Horthy kabinetirodájának anyagában találtak egy levélfogalmazványt,[205] tartalma arra enged következtetni, hogy ez a Horthy által az olasz küldöttnek említett levél; „Meggyőződésem szerint nem jöhet boldogság, béke és nyugalom, amíg a szovjethatalom, ez az óriási Oroszország fennáll... Németország néhány hét alatt elintézhetné az emberiség

[203] *Horthy:* Id. mű, 223. old.
[204] GFM 2—73. 53197. Erdmannsdorff 1941. április 9-i jelentése.
[205] Horthy Miklós titkos iratai. Összeállította, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó 1963. 197. old.

e legfontosabb munkáját, melyet a történelem még évszázadok után is áldana. Az Anglia elleni harc repülőgépekkel, tengeralattjárókkal stb. nyugodtan tovább folyhatna, Anglia vagy Amerika partraszállása a kontinensen elképzelhetetlen volna. Ugyanakkor egy angliai partraszállás ezer veszéllyel járna, és még ha tökéletesen sikerülne is, nem hozna döntést, mert a háború tovább folyna Kanadából, illetve Washingtonból irányítva, a hatalmas haditengerészetre támaszkodva. Ha azonban Oroszország kimeríthetetlenül gazdag természeti kincsei német kézben lennének, a végtelenségig ki lehetne tartani."

Nem kétséges, a Szovjetunió megsemmisítésének vágyában jórészt egységesek voltak a magyar uralkodó osztályok, függetlenül annak angol vagy német orientációs szárnyától.

A kérdés azonban úgy merült fel, mi legyen Magyarország szerepe ebben a háborúban. A német orientáció legszélsőségesebb képviselőinek, mint pl. Werth Henrik vezérkari főnöknek a válasza egyértelmű volt: Magyarország önként ajánlja fel segítségét Hitleréknek a Szovjetunió elleni hadjárathoz. Május 6-án, május 31-én, majd június 14-én, három alkalommal fordult terjedelmes memorandumban a vezérkari főnök a kormányhoz, melyekben követelte a német—magyar katonai szerződést a Szovjetunió ellen.[206] Midőn a kormány tagjai arra hivatkoztak, hogy semmiféle konkrét politikai értesüléseik nincsenek a közelgő háborút illetően, akkor Werth vállalta, hogy a kérdést a német hadvezetőséggel még egyszer tisztázza. Harmadik memoranduma Halderra hivatkozik, s még részletesebben kifejti, miért tartja szükségesnek a Szovjetunió elleni háborúban való részvételt. Mindenekelőtt az ország társadalmi berendezkedésének biztosítása céljából — hangzott az érvelés —, mivel a kommunizmus elleni magyarországi harc csak akkor fejeződhet be, ha a Szovjetuniót megsemmisítették. A magyar uralkodó osztályok kommunista-gyűlöletére apellált Werth, midőn a Szovjetunió elleni harc világnézeti jellegére mutatott rá. A szovjet hadseregnek a magyar határoktól való eltávolítása mint katonai cél szerepelt Werth érvelésében. Végül, de nem utolsósorban azért is szükségesnek tartotta a Szovjetunió elleni harcban való részvételt, mivel ez tekinthető igazi tengelypolitikának, s ettől várható a további revíziós igények kielégítése, amit a szovjetellenes harcban való részvétel fejében mint jutalmat joggal várhatnak.[207] Hasonló tartalmú táviratokkal ostromolta a kormányt Sztójay Döme berlini követ is, aki a szovjetellenes háborúba való önkéntes belépést azzal támasztotta alá, miszerint Hitler most meg van elégedve Magyarország szolgálataival a jugoszláv hadjáratban, így tehát „a magyar—német baráti viszonyban bizonyos tőkét gyűjtöttünk, amely kamatokat fog hozni, s amely ilyeneket már hozott is".[208] Ennél — hangsúlyozta több alkalommal, május 24-én, június 7-én és 17-én Sztójay — tovább kell menni a Szovjetunió elleni akcióval.

A kérdés június 15-én minisztertanács elé került. A miniszterek többsége, s maga a hírhedt németbarát Bárdossy is, ellenezték, hogy önként csatlakozzanak a háborúhoz.[209] Bennük ugyanis a Szovjetunió elleni gyűlölet nem párosult avval a katonai szűklátókörűséggel, mint Werth és Sztójay

[206] Bm. irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga.

[207] Bm. irattára. V. 19430. Szálasi- és Imrédy-per anyaga. V. 184. Bárczy István feljegyzése.

[208] Ugyanott, V. 135341. Sztójay-per anyaga.

[209] Ugyanott, V. 55184. Imrédy-per anyaga.

esetében (Sztójay is katona volt eredetileg), ezért úgy gondolták, hogy a magyar hadsereget igyekeznek a revízió további megvalósítása céljából érintetlenül hagyni. Tudatában voltak, hogy a magyar nép körében egy ilyen háború nem találhat megértésre. Területi követeléseik pedig nem a Szovjetunióval, hanem a Szovjetunió ellen hadba lépő országokkal szemben voltak. Mindenesetre elhatározták, megkérdezik, van-e esetleg a németeknek valami kívánságuk a szovjet—német háború kapcsán. A kérdés feltevése azonban már feleslegessé vált, hiszen másnap, június 16-án a Barbarossa-terv időrendi tábláinak megfelelően Ribbentrop utasította Erdmannsdorff német követet, közölje Bárdossyval a következőket: „Várható, hogy július elején a führer kényszerítve lesz a német—orosz viszony tisztázására és evvel kapcsolatban bizonyos követelések támasztására. Tekintettel arra, hogy a tárgyalások kimenetele nem látható előre, a német kormány szükségesnek tartja, hogy Magyarország is tegyen bizonyos lépéseket határai biztosítására."[210]

A diplomáciai nyelv finom fogalmazásából természetesen a kormány világosan megértette, hogy közelgő német támadásról van szó, de az is világos volt előttük, hogy a németek aktív magyar részvételt ebben nem kérnek. Ez megerősítette a minisztertanács korábbi álláspontját: nem kell önként felajánlani a szovjetellenes hadjáratban való részvételt. Bárdossy, azonban nem habozott ezt kiegészíteni azzal: „Ha azonban a birodalmi kormány később szükségesnek találja Magyarország részvételét, és kifejezi ilyen irányú követelését, akkor természetesen hajlandók vagyunk csatlakozni."[211]

[210] A nürnbergi per. N. G. 3082. számú dokumentumát idézi *Macartney:* Id. mű, II. köt. 20. old.
[211] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 21. old.

Mindenesetre, a németek által kért katonai mozdulatokat végrehajtották. Erre utal az is, hogy a június 17-i minisztertanácson részt vett Kozma Miklós, Kárpátalja kormánybiztosa is, s mint a jegyzőkönyv leszögezi, beszámolót tartott az ottani helyzetről.[212]

Így érkezett el június 22-ének hajnala, midőn a fasiszta német csapatok orvul betörtek a Szovjetunió területére. Erdmannsdorff követ reggel $^1/_4$ 7-kor közölte Bárdossyval az eseményt, felszólítva őt: „vonja le a következtetést ebből az elhatározásból".[213] Hogy mik legyenek ezek a következtetések, annak eldöntésével várni kellett, mivel Erdmannsdorff közölte, hogy még a nap folyamán eljuttatja Horthyhoz Hitler személyes levelét a Szovjetunió elleni háborúval kapcsolatban.[214]

Horthy, emlékirataiban, a német követ által átnyújtott levélről a következőképpen számol be:

„Közvetlen a német támadás megkezdése után ismét kaptam olyan levelet Hitlertől, amilyent az ember kelletlen érzéssel, vonakodva bont fel. Azt kívánta, hogy üzenjünk hadat a Szovjetuniónak."[215]

Mielőtt ennek az üzenetnek a lényegére rátérnénk, talán érdemes néhány szót fordítani a Horthy által említett „érzelmekre", amelyekkel Hitler levelét fogadta. Erdmannsdorff 1941. június 22-én 11 óra 55 perckor táviratot küldött Berlinbe, amelyben közölte: átadta Hitler üzenetét. Majd így folytatja: „A kormányzó ismételten megköszönte az

[212] OL Mt. jkv. 1941. június 17.
[213] A Bárdossy-per. 20. old.
[214] Ugyanott.
[215] *Horthy:* Id. mű, 213. old.

általa pompásnak nevezett hír közlését. Hangsúlyozta, hogy 22 év óta várt erre a napra, és most boldog."[216]

Horthy előbbi állításának, de általában szavahihetőségének is mindenesetre meglehetősen egyértelmű cáfolata a német követ jelentése; de számunkra fontosabb Hitler levelének tartalma és Horthy válasza, mint Horthy érzelmeinek tisztázása Hitler Szovjetunió elleni háborújával kapcsolatban. Hitler levele, megfelelően a korábbi német terveknek, távolról sem tartalmazott követelést a magyar kormány hadba lépésére vonatkozóan.

A német szándék kipuhatolására, hogy ti. mi lesz Magyarország szerepe a szovjetellenes támadásban, nem kis fejtörést okozott a magyar politikusoknak. Bárdossy június 24-én szóvá is tette a német követnek, hogy mindeddig semmiféle határozott német elgondolásról a magyar csapatok részvételét illetően nem kaptak tájékoztatást.

„A führer levelében, amelyet június 22-én nyújtottak át a kormányzónak, nincs arról szó, hogy német részről aktív magyar részvételt a Szovjetunió elleni támadásban kívánatosnak tartanának" — jelentette Erdmannsdorff még aznap Berlinbe Bárdossy kijelentését.[217] Valóban, Hitler június 22-i levelének idevonatkozó sorai a következőképpen hangzottak:

„Ami Magyarország magatartását illeti, meg vagyok győződve, hogy nemzeti öntudatában az én magatartásomat méltányolni fogja. E helyen óhajtom megköszönni főméltóságodnak a magyar haderők megértő intézkedését, amely már a megerősített határvédelem puszta tényével orosz

[216] GFM 2—93. 103732. Erdmannsdorff június 22-i távirata.

[217] Ugyanott, 103746. Erdmannsdorff 1941. június 24-i jelentése.

oldaltámadásokat fog megakadályozni és orosz erőket fog lekötni."

Úgy véljük, ezek a dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy Hitler nem követelte a magyar csapatok hadba lépését a Szovjetunió ellen, és így Horthy állítása e kérdésben sem felel meg a valóságnak. Erre csupán azért volt szükség, hogy logikailag megalapozhassa állítólagos válaszát, amelyben Hitler kérését először visszautasította volna. Egy nem létező kérésre azonban nem lehet elutasító választ adni, s ha a Hitler levele körüli dolgokból még annyi igaz is, hogy Hitler június 22-én küldött neki levelet a Szovjetunió elleni háborúval kapcsolatban, a válasz körül már ennyi igazság sincs; ugyanis Horthy június 27-ig egyáltalán nem küldött írásbeli választ Hitler levelére.

A magyar kormány, mivel címére — mint bizonyítottuk — semmiféle konkrét német követelés nem érkezett, sajátmaga kellett eldöntse a további teendőket. Első álláspontjuk mindenesetre az volt, hogy a háromhatalmi egyezmény értelmében a diplomáciai viszonyt megszakítják a Szovjetunióval. Bárdossy, Horthy jóváhagyásával, ezt a javaslatot terjesztette a 23-án délelőtt összeülő minisztertanács elé. A minisztertanács tagjai közül csupán Keresztes-Fischer belügyminiszter, az uralkodó osztályok angolszász orientációjú csoportjainak egyik prominens képviselője jegyezte meg: „Ne oly gyorsan." Bárdossy azonban avval érvelt, hogy „Mennél gyorsabban, annál előnyösebb." Bárdossy ugyanis arra utalt, hogy gyors cselekvés esetén ismét számíthatnak a németek hálájára, másrészt lehetetlenné teszik, hogy a magyar szélsőjobboldali frakciók tullicitálják — erre már voltak jelek — a kormányt. A kormány tagjai ezek után egyhangúlag hozzájárultak, hogy Vörnle külügyminiszter-

helyettes még aznap közölje Csaranov Nyikolájjal, a Szovjetunió budapesti követével: „Miután Magyarország tagja a háromhatalmi egyezménynek, indíttatva érzi magát, hogy megszakítsa a diplomáciai viszonyt."[218]

Ezek után a miniszterek között a szovjet—német háború eshetőségeire terelődött a szó. Megkérték Bartha Károly honvédelmi minisztert, mondjon szakvéleményt a kérdésről. „Miután a németek a lengyeleket három hét alatt legyőzték, a franciákkal is kb. ennyi idő alatt végeztek, miután a jugoszláv hadsereget tizenkét nap alatt leverték, és három hét alatt az egész Balkánt elfoglalták, úgy gondolom, hogy hat hét alatt a németek Moszkvában lesznek és teljesen leverik Oroszországot"[219] — hangzott a hadügyminiszter szakvéleménye, amely egyaránt kifejezte a Horthy-hadsereg hadvezetésének katonai szűklátókörűségét s a magyar uralkodó osztályok vágyálmait. Nem sokkal ezután Bárdossy közölte a német követtel a kormány elhatározását. Ő azonban már némi elégedetlenséggel fogadta ezt. „Ez a legkevesebb, amit önök tehetnek" — állapította meg.[220]

Talán ugyanabban az órában, amidőn a magyar minisztertanács 20 perces ülésén elhatározta a diplomáciai viszony megszakítását a Szovjetunióval, Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere hívatta Kristóffyt, Magyarország moszkvai követét, Magyarország álláspontja felől érdeklődve. Molotov közölte Kristóffyval, hogy a szovjet kormánynak „nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szem-

[218] Bm. irattára. V. 55184. Imrédy-per anyaga.; Bárczy István feljegyzése.; A Bárdossy-per. 31. old.
[219] A Bárdossy-per. 31. old.
[220] Bm. irattára. V. 55184. Imrédy-per anyaga. Bárczy István feljegyzése.

ben", továbbá kifejezte azt a reményét, hogy a magyar kormány nem kapcsolódik bele a szovjet—német háborúba. Kristóffy természetesen még nem tudott határozott választ adni. Tekintettel az események gyors menetére, a szovjet kormánynak tudnia kellene, hogy Magyarország részt vesz-e a háborúban, avagy semleges magatartást tanúsít-e — folytatta Molotov, s arra kérte a követet, hogy a szovjet kormány által rendelkezésére bocsátott távíró vonalon, Ankarán keresztül, lépjen összeköttetésbe Budapesttel, s közölje kormányával a szovjet üzenetet. Kristóffy ezt meg is tette, s üzenetét 24-én Bárdossy kézhez is kapta.[221]

24-én azonban — úgy tűnik — egy másik üzenet is érkezett Bárdossyhoz. Állítólag a német vezérkar Himer tábornokon, a német hadsereg magyarországi összekötőjén keresztül sürgette volna Magyarország hadba lépését. Bárdossy június 24-én a kérdésről a német követnek — Erdmannsdorff feljegyzése szerint — a következőket mondotta: „Tegnap a magyar hadsereg főparancsnokságánál levő német tábornok közölte a magyar vezérkar főnökével, hogy a szovjetunióbeli előrenyomuláshoz a magyar csapatok részvétele kívánatos."[222]

Ezek szerint a német vezérkar követelése adott volna döntő fordulatot a magyar hadba lépés ügyében. A német hadvezetőségtől már korábban sem állt távol a magyar csapatok bekapcsolásának a gondolata. Rundstädt tábornok, aki a heeresgruppe süd parancsnoka volt, már a tavasz folyamán felvetette, hogy a támadásba a magyar csapatokat is kapcsolják be, minek folytán a németek az offenzíva számára kedvezőbb vonalakat foglalhatnak el.[223] Ez a terv

[221] A Bárdossy-per. 23. old.
[222] GFM 2—93. 103746. Erdmannsdorff 1941. június 24-i jelentése.
[223] Trials . . . X. 951. old.

akkor elvetésre talált, s kétségtelen tény, hogy Halder német vezérkari főnök 1941. június 19-én átutazván Budapesten, szintén nem támasztott konkrét követeléseket a magyar csapatok alkalmazását illetően. A német hadsereg-főparancsnokság magyarországi összekötője, Himer tábornok akciójának lett volna itt döntő szerepe? Erdmannsdorff Bárdossytól értesült a német vezérkar állítólagos kéréséről, s tekintettel arra, hogy külügyi vonalon nem kapott erről tájékoztatást, Himernél érdeklődött, mit is mondott tulajdonképpen a magyar vezérkari főnöknek. Erdmannsdorff még aznap este 22 óra 45 perckor újabb táviratot küldött a német Külügyminisztériumnak, amelyben beszámolt Himer tájékoztatásáról. Eszerint Himer nem kérte hivatalosan a magyar részvételt, csupán Halderrel telefonon tárgyalt a kérdésről, majd bement a Honvédelmi Minisztériumba, s a mozgósítási osztály távollevő vezetője számára hagyott egy emlékeztető cédulát, mint Himer mondta: „merkzettel"-t, amely a következőket tartalmazta:

„Minden magyar segítséget mindenkor elfogadunk. Mi nem követelünk, de mindazt, amit önként felkínálnak, szívesen elfogadjuk."[224]

A Himer tábornok által hagyott „merkzettel", melynek hátterében nyilván a német vezérkarban ismét felmerülő kívánság állott a magyar csapatok bevonására — ezt a heeresgruppe süd a tervezettnél lassúbb előnyomulása is indokolni látszott[225] —, volt tehát a nyomaték, amely a vezérkart és a kormányt a Szovjetunió elleni önkéntes hadba lépésre indította. A vezérkar — ahol elsősorban Werth

[224] GFM 2—93. 103750. Erdmannsdorff 1941. június 24-i esti jelentése.

[225] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 27. old.

Henrik vezérkari főnök már korábban is több alkalommal sürgette a csatlakozást a Szovjetunió elleni támadáshoz — Himer üzenetének jelentőségét — a német követ véleménye szerint is — rendkívül felnagyította, s úgy állította be, mintha ez egyenes és kifejezetten nyomatékos német követelés lett volna a hadba lépést illetően. Június 24-től kezdve tehát lázas tanácskozások folytak a magyar politikai fórumokon. Horthy erről hallgat, s könyvéből úgy tűnik, mintha június 26-ig, a kassai provokációig semmi sem történt volna.

Valójában azonban 24-én fontos esemény történt. Bárdossy — mint láttuk — hívatta a német követet, s utalva arra a német álláspontra, amely nem kívánta a magyar hadba lépést, Himer állítólagos kívánságára határozott választ kért, hogy a kérést hivatalosan német óhajnak kell-e tekinteni. Biztosította egyúttal a követet, hogy bár számos nehézségük van, amennyiben a német kívánság Magyarország hadba lépésére irányul, úgy megvizsgálják s a kormányzó elé terjesztik a kérést. Határozott választ kér és állásfoglalást arra vonatkozólag is, milyen mértékű legyen a magyar csapatok részvétele.[226]

Könyvében Ullein-Reviczky egy június 24-i rendkívüli minisztertanácsról is ír. Ezen a minisztertanácsi ülésen Bárdossy ismertette volna Werth felterjesztését, amelyben a vezérkari főnök azonnali hadüzenetet követelt a Szovjetunió ellen. Ullein-Reviczky ismerteti Werth levelét és szempontjait, amelyekkel a hadba lépés szükségességét indokolta, majd közli a minisztertanács lefolyását, amelyen egy ellenszavazattal elvetették volna a hadüzenetet.[227] A magyar

[226] GFM. 2—93. 103746. Erdmannsdorff 1941. június 24-i jelentése.

[227] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 103—105. old.

levéltári iratok között azonban nem sikerült felfedeznünk ennek a minisztertanácsi ülésnek a jegyzőkönyvét. Nem is látszik valószínűnek, hogy 24-én ilyen jellegű minisztertanácsi döntés születhetett volna. A német követ most megtalált, idézett jelentése pedig szinte kizárja ennek a lehetőségét, hiszen Bárdossy aznap világosan kijelentette, hogy német kérés esetén hadba lépnek. Aligha tételezhető fel, hogy a minisztertanács ellenkező értelmű határozatot hozott volna.

Biztosra vehető — s ezt Werth memorandumának ismertetése is bizonyítja —, hogy Ullein-Reviczky a június 15-i minisztertanácsi döntést (szándékosan-e vagy memória-zavar következtében — ez esetben nehéz lenne eldönteni) teszi június 24-ére. A június 15-i minisztertanács ugyanis valóban megtárgyalta Werth memorandumát, de tekintettel arra, hogy ekkor — egy héttel a Szovjetunió elleni támadás előtt — még nem kaptak semmiféle hivatalos értesítést a német szándékokról, elutasították Werth követelését.

Ullein-Reviczky könyve azzal, hogy a két dátumot felcseréli, annyit mindenesetre elér, hogy a tájékozatlan olvasó előtt úgy tűnik, mintha a magyar kormánykörökben eleinte valamiféle határozott ellenállás lett volna a Szovjetunió elleni hadüzenettel szemben. Erről azonban szó sem volt. Horthynak a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódás gondolata rendkívül tetszetős volt. Meggyőződése volt — mint ezt korábbi leveléből láttuk is —, hogy a háború a németek számára kedvezően fog eldőlni, s ebből ő, aki az ellenforradalomból emelkedett fel, semmiképpen sem akart kimaradni.[228] A német kívánság — amennyiben ténylegesen

[228] A Bárdossy-per. 22. old.

érkezik ilyen német kívánság — inkább kellemes, semmint kínos kötelezettség végrehajtását jelentette. A magyar kormánykörök szélsőséges szovjetellenes beállítottsága, a félelem, hogy lemaradnak a fasiszta Németország kiszolgálásában — mind a hadüzenet felé hajtotta őket, ha voltak is az uralkodó osztályoknak olyan csoportjai, amelyek a nyugati hatalmakra való tekintettel szerettek volna kívül maradni a háborún.

A háborúba való bekapcsolódás június 25-én még sürgetőbbé vált. Ekkor érkezett ugyanis a híre, hogy Szlovákia, amely eredetileg szintén nem volt bekapcsolva a Barbarossa-tervbe, már hadat üzent a Szovjetuniónak. A magyar kormányköröket mélységes aggodalom szállta meg. Úgy érezték, hogy a Németország kegyeiért folytatott versenyfutásban lemaradtak a környező országok mögött. Úgy vélték, hogy ez hátrányosan hathat revíziós terveik végrehajtásában. A magyar uralkodó osztályok számos politikusa tudatában volt annak, hogy a német imperializmus törekvései keresztezik a magyar uralkodó osztályok önálló érdekeit. Mégis, végül mindig alávetették érdekeiket a németeknek, mivel úgy gondolták, ez a legbiztosabb módja, hogy revizionista terveiket — ha másként nem — mint a németek vazallusa megvalósítsák. A Duna-völgyi vezető szerep a német érdekszférán belül, a primus inter pares elve a német csatlósok közt — ez a gondolat vezette őket a háromhatalmi egyezmény aláírásában is. Most, mikor érdekeik a Szovjetunió elleni háborúban teljesen találkoztak, nem akarták, hogy katonai tétlenségüket a konkurrens csatlós országok Magyarország háttérbe szorítására felhasználhassák. Katonai passzivitásuk, úgy gondolták — mint ezt Sztójay egyik beszámolójában nyíltan le is szögezte —, veszélyezteti „prioritásunkat, amely

eddig bennünket Közép-Európában, mint Németország első barátját, illetett".[229]

Bárdossy mindenesetre szerette volna, hogy határozott választ kapjon 24-én a német követ által továbbított kérdésére: kívánják-e Magyarország hadba lépését? Június 26-án délelőtt ezért kérette ismét magához a német követet, sürgetve a választ. A követ, tekintettel arra, hogy a német Külügyminisztérium nem adott neki semmiféle utasítást, 26-án a kora délutáni órákban újabb távirattal fordult a német Külügyminisztériumhoz.[230]

Bárdossy tehát még nem kapott német választ, amikor megérkezett a hír: a déli órákban három repülőgép jelent meg Kassa városa felett; a gépek mintegy 27 bombát dobtak a városra, amelyek anyagi károkat és néhány ember halálát okozták.[231] A támadás során a gépek felségjelzését nem lehetett megállapítani.

A támadás hírére mindenesetre Bartha hadügyminiszter és Werth vezérkari főnök azonnal felkereste Horthyt; közölték vele, szovjet gépek bombázták Kassát. Horthy nem sokat tétovázott, azonnal kiadta a parancsot, tegyék meg az intézkedéseket a megtorlásra, azaz a Szovjetunió elleni katonai támadásra.[232] Bárdossynak, aki néhány perccel később érkezett azzal a javaslattal, hogy Kassa bombázása legyen a Szovjetunió elleni támadás ürügye, már nem is volt sok

[229] Bm. irattára. V. 135341. Sztójay július 2-i számjeltávirata. Ezekre a problémákra lásd még június 27-i és június 30-i táviratait.

[230] GFM 2—93. 103751. — A táviratot 17 óra 35 perckor adták fel, tehát akkor, amikor ténylegesen a magyar kormány már eldöntötte a beavatkozást, de a német követ még nem tudott róla.

[231] OL MTI 1941. június 27.

[232] A Bárdossy-per. 9. old.

tennivalója. Öt perc alatt elintéztek mindent. Horthy, aki ismételten kijelentette, hogy „ezek után lesülne az arcomról a bőr, ha nem válaszolnék", utasította Bárdossyt a minisztertanács haladéktalan összehívására s a hadüzenet bejelentésére.[233]

Nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy Horthy és Bárdossy már ekkor tudatában lettek volna annak, hogy a támadó gépek német gépek voltak. Horthy emlékiratának az az állítása, amely szerint a provokáció hiánya miatt nem üzente meg korábban a hadat a Szovjetuniónak,[234] felkelti a gyanút, hogy maga is tudhatott a provokáció előkészítéséről. Elképzelhető azonban az is, hogy a bombázás kulisszatitkaiba csak a két vezérkar volt beavatva,[235] s ők szállították a várt alkalmat a politikai vezetés számára a hadüzenethez. Feltehető az is, hogy a provokáció gondolata június 25-én délelőtt született, amikor Himer tábornok villásreggelin látta vendégül a magyar vezérkar vezetőit, Werth, Miklós, Major és László tábornokokat. Valószínű, hogy a magyar katonai vezetők itt elpanaszolták, hogy a politikai vezetés

[233] Ugyanott, 25. old.

[234] *Horthy:* Id. mű, 224. old. — Most már Horthy is bevallja, hogy a bombázás a németek műve volt.

[235] A provokáció előkészítésében a német és magyar vezérkar együttműködéséről először Újszászy István, a magyar kémelhárítás főnöke számolt be a nürnbergi per elé terjesztett részletes vallomásában. [Procès ... VII. 339—340. old.]

Még határozottabban szögezi le a németek szerepét Rudolf Bamer „Der deutsche militärische Geheimdienst bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges — Tabu der westdeutschen Geschichtsschreibung" című tanulmányában [Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges. Berlin, Akademie Verlag. 446. old.], ahol arról ír, hogy az ügyet a német titkosszolgálat szervezte, s a gépek felségjelzés nélkül szlovák repülőterekről szálltak fel.

még mindig Hitler határozott kérésére vár, s egy ilyen támadás rábírhatja őket a cselekvésre.[236] Bárdossy minden-esetre a kassai bombatámadást tekintette a német válasznak.[237]

A Horthy-rendszer nehézkes államgépezete ez egyszer gyorsan működött. Alig telt el 80 perc Kassa bombázása után, mikor a minisztertanács már együtt ült.

Bárdossy, bejelentve Kassa bombázását, javasolta a minisztertanácsnak, hogy deklarálják a hadiállapotot a Szovjetunióval. Ha megteszik ezt, s meg kell tenni, tegyék meg minél gyorsabban — hangoztatta Bartha; Hóman és más miniszterek a leghatározottabban támogatták a kérdésben Bárdossyt. Keresztes-Fischer emelt szót, hogy Kassa bombázásáért még nem kellene ily kockázatos lépésbe bocsátkozni, és — utalva arra, hogy a németektől diplomáciai felkérés a háborúhoz való csatlakozásra még mindig nem érkezett — javasolta, míg a németek ezt határozottan nem követelik, addig ne tegyenek semmiféle lépést. Végül azonban a minisztertanács jóváhagyta a hadüzenet tényét.[238]

Ezek után Bárdossy a hadba lépést bejelentő kommüniké megfogalmazásával foglalatoskodott, midőn Kassa légvédelmi parancsnoka, Krudy alezredes jelentkezett, s közölte Bárdossyval, hogy a Kassát bombázó gépek német gépek

[236] GFM 2—93. A villásreggelire vonatkozó, június 26-i jelentés.

[237] Az emigrációs irodalom valamennyi munkája elismeri, hogy minden valószínűség szerint német provokációról van szó Kassa bombázása esetében. Kivételt képez Adonyi könyve, amely minden tényt figyelmen kívül hagyva, a fasiszta sajtó korabeli híreit rögzítve, orosz bombatámadásról beszél továbbra is.

[238] A minisztertanács jegyzőkönyvét később Bárdossy meghamisította, s kihagyta belőle a hadüzenet ellen tett észrevételeket. A minisztertanács lefolyására lásd Bm. irattára. V. 55184. Imrédy-per anyaga.; Bárczy István feljegyzése.; A Bárdossy-per. 33. old.

voltak. A kérdés azonban Bárdossyt egyáltalán nem ösztönözte, hogy esetleg megmásítsa korábbi elhatározását.[239] Ellenkezőleg — Ullein-Reviczky Antal sajtófőnöknek kijelentette: „Mivel a vezérkar, mely szemmel láthatóan megegyezett a németekkel, azt állítja, hogy a gépek oroszok voltak... elég."[240] Kassa bombázása ebben a formában kiváló ürügy volt a hadba lépésre, s Bárdossy ezt az ürügyet nem kívánta elmulasztani. Egyébként is — hangoztatta —, ha a gépek németek voltak, ez még inkább arra utal, hogy be kell lépni a háborúba, mert ez a németek kívánsága.

Eddig is meg voltunk győződve arról, hogy Kassa bombázása csak ürügyül szolgált a hadba lépésre. Bárdossy és Erdmannsdorff június 24-i beszélgetésének ismeretében ma már nemcsak feltételezhetjük, hanem bizonyítottnak tekinthetjük, hogy Bárdossy június 24-én lényegében már elhatározta a Szovjetunió megtámadását. Így érthető Ullein-Reviczkynek tett kijelentése is Kassa bombázásával kapcsolatban.

Kiadta tehát a parancsot a gyorshadtest mozgósítására, s még a délutáni órákban fogadta Werkmeister német ügyvivőt. Közölte vele a minisztertanács döntését, amely szerint a minisztertanács megállapította a Szovjetunió és Magyarország közötti hadiállapot beálltát. Mivel „a német kormány — hangoztatta — együttes fellépésre alkalmat adott a román és szlovák kormánynak, de nekünk nem" — a magyar kormány kénytelen volt egyedül cselekedni.[241]

Erdmannsdorff német követ június 26-án délután, alig egy órával első, korábbi távirata után, ismét sürgős üzenetet küldött a német Külügyminisztérium címére. Ebben közli,

[239] A Bárdossy-per. 16. old.; *Horthy:* Id. mű, 225. old.

[240] *Ullein-Reviczky:* Id. mű. 108. old.

[241] A Bárdossy-per. 13. old.

hogy Bárdossy ismét hívatta, s kérte, tekintsék június 24-i kérdését tárgytalannak, mivel másnap hadba lépnek a Szovjetunió ellen.

A késő esti órákban Sztójay berlini követ hasonló közléssel kereste fel Woermannt, a német Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjét, de kiegészítette azzal — Woermann feljegyzése szerint —, hogy „Magyarország és a Szovjetunió közötti hadiállapotot csak akkor jelentik be, ha a magyar légierő már előzetesen végrehajtotta a kilátásba helyezett légi megtorló intézkedéseket".

Az újságok pedig Kassa bombázását úgy adták hírül — a légvédelmi parancsnok jelentése ellenére —, mintha a támadók szovjet gépek lettek volna. A hangulat elő volt készítve a parlament ülésére.

Másnap délelőtt a parlament ülésén elhangzottak Bárdossy hírhedt szavai: „Tisztelt Ház! Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni... A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállt." Ugyanebben az órában a magyar repülőgépek már szovjet városokat bombáztak, és a magyar hadsereg már benyomult a Szovjetunió területére.

Bárdossy és Kállay

Bárdossy László és Kállay Miklós neve fémjelzi a második világháború magyar politikáját a hadba lépéstől a német megszállásig. Két név és két politika? S ha két politika, melyik fejezi ki igazán a magyar politikát? Nyugaton megjelent munkák, melyeknek szerzői rendelkeznek a kellő intelligenciával, hogy a háború alatti tények logikáját ne

egyszerűsítsék az „ősi magyar katonai erények" primitív hőskölteményévé — mint ezt Adonyi teszi könyvében —, egyértelműen esküsznek: Kállay Miklós az igazi magyar politikus. Horthy nemcsak mint politikust, de mint embert is a magyar faj megtestesítőjeként ábrázolta: „... magas homloka, bozontos szemöldöke, erős arccsontja, éles orra és erélyes álla... Bizonyos, hogy Kállay megtestesítette fajtánk hagyományait".[242]

Kállay tehát az igazi? Kállay a Béke, és Bárdossy a Háború?[243] Kállay a magyar lélek tiszta kisugárzása, s Bárdossy az elfajzása, a dekadencia? Kállay a komoly, okos politikus, a körültekintő, a törökkel és Habsburgokkal küzdő erdélyi fejedelmek modern utódja, Bárdossy az üres, cinikus, akinek a politika csak játék, s aki, mint ősei a családi vagyont, úgy ő az országot volt hajlandó kockára tenni, s ha úgy adódott, elegáns mozdulattal eljátszani? A politikáról vallott nézetei markáns megfogalmazást nyernek 1943-ban írt munkájában: „A helyes utat felismerni, arra idejében rálépni, a kínálkozó móddal élni: ez a politika".[244]

Valóban, sok igaz momentumot tartalmazó szembeállítás ez. A követségeken, a diplomáciai fogadásokon, a garden s koktél partykon járatos, jómegjelenésű, éles eszű Bárdossy, s a pesti és vidéki dzsentrikaszinókban forgolódó, a szabolcsi magyar puszta lassúbb tempóját megtestesítő Kállay szembeállítása hálás témája lehet a magyar úri osztályok különböző típusait bemutató íróknak. Tagadhatatlan, hogy nemcsak a két politikus egyéniségében, de

[242] *Horthy:* Id. mű, 239. old.
[243] Ullein-Reviczky jellemzi így a két kormányt. [Id. mű, 132. old.]
[244] *Bárdossy László:* Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest 1943. 29. old.

politikájukban is lehetséges szemben álló momentumokat felfedni. Erről megfeledkezni vagy figyelmen kívül hagyni, de akárcsak a megváltozott körülményekre leegyszerűsíteni — nem kevésbé veszélyezteti a magyar politika való ábrázolását, mint az a kép, amely a két politikus szembeállítására építi a második világháborús magyar politikát.

Kezdjük talán Bárdossyval. A német—magyar együttműködés az ő miniszterelnöksége alatt élte legszilárdabb periódusát. A Szovjetuniónak küldött hadüzenet után néhány hónappal ő volt kénytelen átvenni az angol kormány hadüzenetét, de alig egy héttel utána már fennhéjázón vágta oda az amerikai követnek: „Magyarország szuverén ország, melynek egyetlen személy sem parancsol" — s evvel bejelentette, hogy a magyar kormány nevében hadat üzen az Egyesült Államoknak.

Ki volt ez az ember: német ügynök, aki a nácizmus sikereit meglovagolva építette egyéni karrierjét? Hatalomra jutott hivatalnok, aki funkciójával önkényesen visszaélve olyan politikát folytatott, melyet az ország — s ország alatt itt csak azt érthetjük, amit Bárdossy is értett, tehát az uralkodó osztályokat, melyet lefelé egyes esetekben a középrétegekig lehet kiterjeszteni — nagy része nem helyeselt? Egyik sem! Nem volt német ügynök, nemcsak a szó legegyszerűbb, de átvitt értelmében sem. Politikáját azonban a német győzelem meggyőződése hatotta át, s ennek megfelelően is tevékenykedett. De vajon egyedül állt-e elképzeléseivel vagy csupán a magyar vezető rétegek kis részét képviselte volna? Utaltunk már arra, hogy a magyar kormánykörök politikai vonala már a 30-as évektől kezdve mindinkább a németekkel való együttműködésre épült, s ez az együttműködés logikusan érte el tetőpontját

1941-ben, amikor a német hadsereg a kontinens szinte korlátlan uraként megindult, hogy elsöpörje a magyar kormányzat számára oly gyűlöletes és félelmetes bolsevista kolosszust. Törést, változást jelentett-e ez a magyar politikában a korábbiakhoz képest? Távolról sem! Szerves folytatását, betetőzését jelentette a magyar politika egyik — bizton állíthatjuk: alapvető — vonalának, amely 1933-tól a nácizmussal való együttműködésre alapozta az ország jövőjét. Bárdossy politikája tehát nem volt véletlen, nem volt alapvető eltérés a korábbi magyar külpolitikától, mint ahogy — nem kétséges — Kállay felfogása sem volt véletlen, s ő sem jelentett alapvető eltérést a magyar külpolitikától. Minden egyéni, világnézeti és politikai különbség ellenére mindkettőben volt számos közös, egyező vonás, mindketten ugyanarról az alapról indultak el, s jórészt ugyanazon célkitűzéseket képviselték.

A két politikus szembenállása csak akkor és csak annyiban igaz, ha a közös alapról, a közös kiindulópontról nem feledkezünk meg. Ha más oldalról próbáljuk megközelíteni a Bárdossy—Kállay ellentétet, benyomásunk szerint akkor is erre a következtetésre jutunk. Ha a magyar külpolitikát, mint az adott társadalmi és államrend adekvát kifejezőjét fogjuk fel, s mint az uralkodó osztályok érdekeinek kifejezőjét tárgyaljuk, ez nem zárja ki, hogy a külpolitika tényleges irányítóinak személyiségét, egyéni képességét, külpolitikai ügyességét olyan tényezőnek tekintsük, amely bizonyos fokig szintén rányomta bélyegét a magyar külpolitikára. Tán itt leljük a két politikus és politikájuk közti különbség nyitját? Kállayt nyilván személyi tulajdonságai, nagyobb tudása, átfogóbb intelligenciája, európaibb látóköre vezette volna a nyugati hatalmak felé kacsingató politika irányába?

De hiszen ismeretes, hogy a két politikus közül szemben a megyei horizontú, nem túl széles körű műveltséggel rendelkező, politikailag iskolázatlan Kállayval, Bárdossynak európaibb látóköre, alaposabb műveltsége volt, s a diplomáciai életben is sokkal járatosabb volt, mint utódja. S ha el is ismerjük, hogy Bárdossy cinikus dzsentri-könnyelműsége érezhető volt az egyes politikai aktusok végrehajtásában, mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az ellentét nyitját itt sem találhatjuk meg. De volt-e ellentét, illetve: ha volt is, ténylegesen olyan mély ellentétről beszélhetünk-e, mint az emigrációs irodalom teszi?

Bárdossy hivatásos diplomataként emelkedett a Horthy-rendszer társadalmi ranglétráján. Gyors emelkedésében nyilván szerepet játszott, hogy felesége Gömbös sógornője volt, de tehetségét sincs okunk kétségbe vonni. Tehetségével — tán érdeme felett is — maga is számot vetett, s ez nagyfokú intellektuális arroganciát fejlesztett ki benne. Emberi tulajdonságai: a türelmetlenség, fennhéjázás, impulzivitás; munkatársainak lebecsülése jellemezte; s nem kétséges, ha nem is politikájára, de annak végrehajtására kétségkívül ezek is befolyással voltak. Mielőtt 1941 elején hazarendelték volna, hogy Csáky halála következtében átvegye a külügyi tárcát, aktívabb politikai tevékenységet nem fejtett ki, és semmiféle támpont nincs arra nézve, hogy eszmeileg különösen közel állt volna a nácizmushoz. Világnézetét jórészt azok az alaptételek határozták meg, amelyek az uralkodó osztályok túlnyomó többségének gondolkodásában domináltak: a kialakult magyar társadalmi struktúra helyeslése — erős arisztokratizmus, amely a magyar nemzet fogalmába legfeljebb az ún. középosztályt sorolta, ezzel szemben az alsóbb osztályokat — munkásság, parasztság — mint

műveletlen, kulturálatlan tömeget legfeljebb mint a termelés szükséges kellékét ismerte el; nacionalizmus — amely teljesen természetesnek tartotta a magyar uralkodó osztályok vezető szerepét Délkelet-Európában, amely az ezeréves határok visszaállításában látta a természetes történelmi folyamat helyreállítását, lenézve a szomszéd népeket, s amelyen állva, Magyarország különleges államalkotó erejéről, katonai erényeiről a magyar kormánykörök sokszor hangoztattak frázisokat. Ebben a koncepcióban meghatározott — s előkelő — helye volt Hitler harmadik birodalmának. Bárdossy — mint oly sokan, akik csinálták a politikát és akik befolyásolták azt, s azok is, akik szerették volna befolyásolni, holott csak ők maguk voltak a kialakult politika befolyása alatt — szilárdan hitte, hogy a magyar külpolitika revíziós célkitűzései természetes szövetségesüket lelik meg a náci Németországban, ezért a magyar külpolitikának a német külpolitikához kell igazodnia. Nem úgy gondolta ő sem, hogy a magyar külpolitika egyszerűen német járszalagra kerüljön, nem tartozott azok közé — s a háború alatt a magyar vezető rétegekben ilyenek is voltak jócskán —, akiknek számára a dolgok alfája és ómegája a német vezérkar, a Wilhelmstrasse vagy az Auslandsorganisation álláspontja lett. Lehet, hogy nem is olvasta Hitler „Mein Kampf"-ját, de ha olvasta is, akkor sem tette magáévá. Egyet azonban tudomásul vett, s az 1940—41-es esztendő eseményei ebbeli meggyőződésében csak megerősíthették: mégpedig azt, hogy Európa új rendjét a náci Németország fogja kialakítani. Ebben az új rendben a magyar uralkodó osztályok előkelő helyet kaphatnak, ha megfelelően politizálnak, ha érdekeiket megfelelően összhangba hozzák, s ha kell, alá is vetik a németeknek. 1941-ben a német hatalom a tetőpontján állt, s

azt a Szovjetuniót támadta meg, amely Bárdossy számára is minden rossznak forrása, egy újabb magyar kommün objektív, lehetséges támasza volt. Mi oka lett volna, hogy ne támogassa ezt a háborút? Vajon ki szólt ellene? Keresztes-Fischer óvó megjegyzése a kérdést eldöntő minisztertanácson valóban csak törpe minoritást jelentett. Bárdossy úgy léptette be az országot a második világháború szörnyű katasztrófájába, hogy maga mögött tudhatta a kormány, az uralkodó osztályok túlnyomó többségét, közel két évtized magyar külpolitikáját. Ha Bárdossy újat hozott a magyar külpolitikába, úgy az legfeljebb abban állt, hogy azokat a hátsó kapukat, amelyeket elődei igyekeztek nyitva hagyni, ő végleg becsukta. Olyan időpontban csukta be azonban ezeket a kiskapukat, amikor úgy tűnhetett, ezeknek a kiskapuknak fenntartására nincs is szükség, hiszen a német győzelem, a döntő német befolyás Délkelet-Európában vitathatatlan. A magyar külpolitika tehát — úgy vélték — nem veszthet, ha korábbi németbarát vonalát, minden hátsó gondolatot kizárva, hirdeti, aminek eredménye és haszna a magyar uralkodó osztályok számára nem lehet kétséges.

„Az új európai rend kialakításánál — írja Bárdossy egy feljegyzésében — a győztes tengelyhatalmak kétségkívül olyan tényezőkre fognak támaszkodni, amelyek a rendezés állandóságát, szilárdságát, a rendezés keretébe vont elemek minél zavartalanabb együttműködését biztosíthatják. Reánk vonatkozóan ilyen tényezők: a magyarság központi elhelyezkedése, a Kárpát- és Duna-medence geopolitikai és gazdasági egysége, a magyarság kipróbált államalkotó ereje, katonai erényei stb. Az ezekben kifejezésre jutó hatóerőknek a magyarság javára kell érvényesülniük, ha az új európai rend csakugyan természetes adottságokon és állandó alapokon fog

felépülni. Délkelet-európai szerepünk fontosságát a történelem során ismételten bebizonyítottuk."[245]

Bárdossy egyértelmű németbarát vonala ténylegesen különbözött például a vezérkar és a tábornoki kar nézeteitől. Mindent megad a németeknek, amit kívánnak, de tartózkodó az önkéntes ajánlkozásban. Bárdossy nem véletlenül töltötte be a miniszterelnöki pozíciót. Szerepével, tevékenységével Horthy és a magyar kormánykörök elégedettek voltak, míg a kalkuláció jól ment, s a német csapatok sikereinek fényében a magyar egységekre is jutott valami fénysugár. De az idill csak néhány hónapig tartott. 1941 decemberében már jó néhány olyan esemény adódott, melyek felvetették mind a Nemzeti Kaszinóban, mind a Sándor-palotában: vajon nem volt-e elhamarkodott cselekedet a hátsó kapuk becsukása. Bárdossy ugyanis ezt a szerepet már végig akarta játszani. Különösebb megrázkódtatás nélkül vette tudomásul, hogy az angolok, néhány hónapos késéssel ugyan, de beváltják fenyegetéseiket; amennyiben Magyarország aktív támadó hadműveleteket kezd Anglia szövetségese ellen, hadat üzennek. Midőn az amerikai követ átnyújtotta Bárdossynak az angol hadüzenetet, a miniszterelnöknek talán eszébe jutott az az év elején történt beszélgetés, mikor mint külügyminiszter gúnyos megjegyzésekkel kommentálta a német követnek Eden üzenetét, amelyben kilátásba helyezte a német—magyar további együttműködés esetére az Angliával való háborút.[246] Úgy tűnik azonban, hogy Bárdossyt nem annyira az angol hadüzenet aggasztotta, mint az a tény, hogy Horthy másnapra tervezett vadászatát lemondta egy vendég.

[245] Horthy Miklós titkos iratai. 305. old. Bárdossy 1941. augusztus 26-i levele Horthyhoz.
[246] GFM 2—73. 53071. Erdmannsdorff 1941. február 11-i jelentése.

Jagow német követ ugyanis 1941. december 5-én, hivatkozva a német külügyminiszter nagymértékű elfoglaltságára, lemondta Ribbentrop tervezett budapesti látogatását, amelyre Horthy meghívása szolgáltatott alkalmat. A magyar kormány azonban ragaszkodott a látogatáshoz. Az ok, mint sok más alkalommal, ismét a revíziós lehetőségek kergetése volt — a félelem attól, hogy lemaradnak a szomszéd országokkal Németország kegyeiért folyó versenyfutásban. Bárdossy — hangoztatva, hogy számára a látogatás elmaradása belpolitikailag, s Románia miatt, ahol a látogatás elmaradását a német—magyar kapcsolatok romlásának tulajdonítanák, kellemetlen lenne — kérte, amennyiben egy mód van rá, jöjjön Ribbentrop minél előbb Budapestre.[247]

Az Egyesült Államok aktív bekapcsolódása a Németország elleni háborúba s a néhány nap múlva érkezett hír a német csapatok első nagy katonai vereségéről Moszkva alatt, ha Bárdossyt nem is, az uralkodó körök nem jelentéktelen csoportjait mélyen elgondolkoztatták. Felvetődött a kérdés: nem számolták-e el magukat a szovjetellenes háborúhoz való csatlakozással? Hiszen a Szovjetunió villámgyors megsemmisítése nem sikerült — bár e tekintetben továbbra is bíztak a hadműveletek végső sikerében —, ugyanakkor belekeveredtek a nyugati hatalmak elleni háborúba is. Bárdossy azonban már kevéssé törődött ezekkel az aggodalmakkal, energiáit és figyelmét mindinkább más események kötötték le. Nem sokkal korábban ugyanis Horthy levelet intézett a miniszterelnökhöz, amelyben felvetette: egészségi állapotára és előrehaladott korára való tekintettel helyesnek tartaná, ha az országgyűlés kormányzóhelyettest választana.

[247] GFM 2—93. 104417. Jagow 1941. december 5-i jelentése.

Horthy saját fiára gondolt, Bárdossy azonban úgy vélte, hogy az uralkodó osztályoknak tett szolgálatai és érdemei folytán ő is felléphetne jelöltként.[248]

Pedig, miközben a magyar miniszterelnök a belpolitikai intrikákkal foglalatoskodott, újabb külpolitikai bonyodalmak merültek fel. A szovjet csapatok Moszkva alatti győzelme erősen megváltoztatta a hadihelyzetet. A német hadvezetésnek tehát Magyarországról ezután több élelemre, nyersanyagra s nem utolsósorban ágyútöltelékre volt szüksége. Ribbentrop, most már hirtelen támadó nagylelkűséggel engedve a magyar kormány rábeszélésének, január 6-án megérkezett Budapestre. — Nem felel meg tehát a valóságnak Kállaynak az az állítása, hogy „1942 januárjában Joachim von Ribbentrop kifejezte azon kívánságát, hogy Magyarországra jön az orosz háborúban való részvételünk megbeszélése céljából".[249]

A magyar kormány természetesen nem volt tisztában avval, milyen követelésekkel áll elő Budapesten Ribbentrop. A német külügyminiszter kívánságai vegyes érzelmeket keltettek a magyar politikusok körében. Ribbentrop arra vonatkozó ígérete, hogy még ebben az évben megsemmisítik a bolsevizmust, még csak megfelelt Horthy és Bárdossy óhajainak, de már azt, hogy a szövetségeseknek nagyobb erővel kell közreműködniük a „győzelem kivívásában", mérsékeltebb lelkesedéssel fogadták. Ez ugyanis Ribbentrop szerint annyit jelentett, hogy az egész magyar hadsereget be kell vetni a keleti fronton. Természetesen elég volt egy

[248] GFM 2—2090. 1941. december 20-i jelentés a kormányzóhelyettes-választásról.

[249] *Kállay:* Id. mű, 6. old.

kis nyomás, Ribbentrop szavai szerint egy kicsit erélyesebb beszéd, s Horthy és Bárdossy hamarosan beleegyeztek, hogyha nem is a hadsereg egészét, de „a lehetőségek végső határáig” hajlandók teljesíteni a német követelést.[250]

Ribbentrop nemcsak evvel az ígérettel távozott; megkapta a magyar kormány beleegyezését az olajszállítások fokozására, valamint a magyarországi svábokból 20 000 Waffen SS-katona besorozására. A német Külügyminisztérium feljegyzése szerint tehát egészében elégedetten távozott. Horthy ugyan emlékirataiban kijelenti, hogy a fogadtatás tradicionális formai és hűvös légköre között ellentét volt, de közvetlenül a látogatás után még azt írta Hitlernek: „Nagyon örültem a birodalmi külügyminiszter látogatásának, aki első ízben volt Magyarországon... Remélem azt is, hogy azt a benyomást vitte magával haza, hogy a magyar földön mindenütt a hagyományos meleg barátság légköre vette körül.”[251] Horthy január 10-i levelében leszögezi: „Lelkesedéssel kívánunk részt venni a döntő harcban, nem csupán hagyományos, hűséges fegyvertársi mivoltunk és sorsközösségünk folytán, hanem már csak önzésből is.” Felhívja Hitler figyelmét a többi csatlós megbízhatatlanságára, Magyarországgal szembeni ellenséges beállítottságára, s ismételten leszögezi, hogy „... amennyire csak a felfegyverkezés, a mezőgazdaság és a bennünket körülvevő ellenség ezt lehetővé teszi, lelkesedéssel veszünk részt a tavaszi offenzívában...” „A részleteket a katonai vezetők fogják megbeszélni.”

Valóban, két hét múlva Keitel vezérkari főnök utazott Budapestre. Ribbentrop közölte a budapesti német követtel,

[250] GFM 2—93. 104502. Feljegyzés Ribbentrop budapesti tárgyalásairól.

[251] Horthy Miklós titkos iratai. 318. old.

hogy Horthy és Bárdossy kijelentését a magyar hadsereg kétharmadaként értelmezik.[252]

Három nap múlva a német követ jelentette: Keitel nem könnyű tárgyalások eredményeként elérte három hadtest, egy erős gyors egység, valamint egy könnyű divízió kiküldését. Emellett az öt megszálló hadosztály is marad. Figyelembe véve az anyagi nehézségeket, ez kielégítő.[253]

Bárdossy tehát megtette — Horthy jóváhagyásával — ezt az újabb döntő engedményt, amely Magyarországot még inkább berántotta a háborúba. Ezután azonban már nem sokáig maradt hivatalában. Nem sokkal a kormányzóhelyettesi törvény[254] megszavazása után — melynek során, mivel nem egyértelműen támogatta a fiát, a kormányzó személyes haragját is kiváltotta — Horthy lemondatta, s a kormány vezetésével Kállay Miklóst bízta meg.

Nem kétséges, hogy Horthyt döntésében számos meg-

[252] GFM 2—93. 104513. Ribbentrop 1942. január 19-i jelentése.

[253] GFM 2—93. 104519. Jagow 1942. január 22-i jelentése.

[254] Horthy emlékiratai a kormányzóhelyettes-választással kapcsolatos német álláspontot egyoldalúan tárgyalják. [Id. mű, 234. old.] Hitlerék tudták, hogy az ifjabb Horthy, ellentétben apjával, nem lelkesedik a németekért, hiszen erről a német kémszolgálat ügynökei részletes jelentéseket küldtek, s Horthy Istvánt magyarországi ellenjelöltjei is siettek denunciálni a németeknél, mégsem foglaltak jelölésével szemben állást, mivel úgy vélték, az idősebb Horthy megfelelő garancia a magyar kormány németbarát vonalát illetően. Weizsäcker külügyi államtitkár feljegyzése szerint 1941 decemberében Hitler úgy döntött, hogy míg Horthy él, az utódjelölt kérdésébe a németeknek nem kell beleavatkozniuk. [GFM 2—93. 104470. Weizsäcker 1941. december 22-i feljegyzése.] 1942. február 12-én közlik a német követtel: utasítsa Basch Ferencet, a svábság náci vezetőjét, a kormányzóhelyettes kérdésében támogassa a kormányt, de az egyes képviselők ne tudják meg, hogy ez berlini utasítás. [GFM 2—93. 104564. Woermann 1942. február 12-i utasítása.]

fontolás mellett az is vezette, hogy Kállay Miklós személyében olyan miniszterelnököt akart, aki inkább képes lesz majd a jövőben ellenállni az egyre növekvő német követeléseknek. Az emigráns irodalom egyöntetűen ilyen fordulatként állítja be Kállay miniszterelnöki kinevezését.

Horthy szerint Kállay „politikája arra irányult, hogy Magyarország sorsa felett a szabad rendelkezés lehetőségeit visszaszerezze, s ha mód van rá, visszatérjen a nem hadviselő állapotba".

Ullein-Reviczky és Kertész szintén egyértelműen ezt a fordulatot hangsúlyozzák munkájukban, nem feledkezve meg arról, hogy leszögezzék: az adott helyzetben Kállaynak — minden más irányú törekvése ellenére — formailag magáévá kellett tennie Bárdossy németbarát politikáját.

Kérdés azonban, hogy ténylegesen ilyen *döntő fordulatot* jelentett-e a magyar külpolitikában Kállay kinevezése?

Könyvében Kállay, ismertetve kinevezésének történetét s evvel kapcsolatban Horthyval folytatott beszélgetését, politikai elképzeléseit is részletezi. Hangsúlyozza, hogy bizonyos fordulatot óhajtott a magyar politikában, aminek azonban számos akadályát látta. Mindenekelőtt úgy vélte, hogy a kormánypárt vezető csoportjai annyira a németbarát politika hívei, hogy nem tudhat velük együttműködni. Annál is nehezebbnek ígérkezett politikai tevékenysége, mivel az ország elég széles rétegei is a németekkel való együttműködést látták a magyar politika egyetlen helyes útjának, s ezen változtatni a hallatlanul erős német külpolitikai nyomás mellett aligha volt lehetséges.[255] Volt-e igazság Kállay érvelésében? Nem kétséges: volt. Igaz, hogy

[255] *Kállay:* Id. mű, 9—11. old.

erős német nyomás mellett mind a kormányban, a vezető politikai körökben, mind az uralkodó osztályok rétegeiben, de az egész magyar közvélemény elég jelentős részében támogatásra talált a Horthy-rendszer 1933 óta folytatott, Hitlerrel való együttműködést hirdető külpolitikája. De ha ez így volt, akkor Kállay szavai semmisítik meg azt a képet, amelyet az emigráns irodalom ad Bárdossy külpolitikájáról. Ez esetben Bárdossy tettei nem egyéni eltévelyedést jelentettek, hanem szilárd bázisra támaszkodó külpolitikai és belpolitikai koncepciót; ez esetben világos, hogy hamis az a beállítás, amely Bárdossyt — mint nem magyar politikát folytatót — szeretné kirekeszteni a magyar politika folytonosságából. Felmerülhet viszont az ellenvélemény: ha az emigráns irodalom Bárdossy-ábrázolása hamis, ha bebizonyosodott, hogy külpolitikai lépéseinek hátterét nem a miniszterelnök jellembeli fogyatékosságaiban, sem politikai hibáiban kell keresnünk, hanem az 1941-ben még uralkodó magyar külpolitikai koncepcióban — ez önmagában még nem zárja ki a Bárdossy—Kállay szembeállítást. Ezt a szembeállítást legfeljebb nem a két államférfi egyéni jelleméből kell levezetnünk; legfeljebb nem fogjuk fel Bárdossyt a magyar politika efemer jelenségeként s Kállayt igaz megtestesítőjeként, hanem mindkettőt a magyar uralkodó osztályok politikai elképzeléseiből vezetjük le, melyeket 1941-ben a németbarátság jellemzett, de amelyek 1942-re megváltoztak, fordulatot hajtottak végre, s e fordulat végrehajtására volt hivatott Kállay Miklós. Tehát Bárdossy német orientációs politikájától 1942 tavaszán Kállay az angol vonal felé fordult? Ámbár Kállay maga is törekszik emlékirataiban erre a beállításra, mégis, Horthynak kifejtvén külpolitikai elképzeléseit, nem használja ezt a szembeállítást.

Hangsúlyozta, hogy politikája „egy óvatos, de megalkuvás nélküli magyar politika lesz”, amely számol német győzelemmel, a szövetségesek győzelmével, s végül kompromisszumos békével.[256] Bárdossy politikájával szemben, amely német győzelemre épült, Kállay 1942-ben tehát még nem a szövetségesek győzelmére kívánta alapozni a magyar politikát. Három esélyre játszott.[257]

Kállay maga sem állítja, hogy német részről nagy ellenzéssel fogadták volna a kinevezését; a Goebbels naplójából idézett Kállayt szidalmazó két bejegyzés közül a második 1943 szeptemberéből datálódik — így aligha vehetjük figyelembe —, az első viszont inkább az ifjabb Horthy, mintsem Kállay személye ellen irányul. A német Külügyminisztérium levéltárában most fellelt iratok pontosabb képet adnak az első német reagálásokról Kállayval kapcsolatban.

A németek természetesen sajnálkoztak Bárdossy bukásán — mivel Ribbentrop az addigi miniszterelnökök közül vele tudott a legjobban együttműködni —, s különös gyanakvással figyelték az új miniszterelnököt. A budapesti német követ most előkerült jelentései azonban teljesen megnyugtatóak voltak. „Alapjában apolitikus ember — szögezte le a követ—, aki számára a nemzetiszocializmus idegen eszme, egy azonban bizonyos, hogy elődje külpolitikáját fogja követni.”[258] Még pontosabban jellemzi Kállay politikáját a követnek egy,

[256] *Kállay:* Id. mű, 12—13. old.
[257] Kállay zárójelben megjegyzi, hogy ő a három variáció közül az angol győzelemben hitt. Ha így is volt — bár véleményünk szerint inkább egy kompromisszumos békét szeretett volna —, politikája 1942-ben még nem erre alapozódott.
[258] GFM 2—93. 104674. Jagow 1942. március 10-i távirata.

június 2-ről keltezett távirata, amely szerint Kállay „... abban látja fő feladatát, hogy minket a bolsevizmus elleni harcunkban támogasson. Nincs okunk kételkedni velünk szembeni lojális magatartásában.”[259]

Kétségtelen tehát, hogy a németek, bár bizonyos mértékig fájlalták Bárdossy menesztését — akivel, mint Ribbentrop Bárdossyhoz intézett 1942. március 17-i leveléből kiderül, teljesen „bizalmas együttműködés” valósult meg[260] —, korántsem foglaltak ellenségesen állást Kállayval szemben.

Kállay első intézkedései megerősítették a németek véleményét: nincs nagy okuk gyanúra. Kállay szerint a kormánypárt vezetőivel való első beszélgetése meggyőzte őt: 1. koncessziókat kell tenni a zsidókérdésben, 2. németbarát deklarációt kell tenni, 3. el kell oszlatnia a Gömbös híveiből álló vezető kormánypárti csoport gyanúját.[261]

Kállay evvel a beszélgetéssel próbálja igazolni 1942-es politikáját. Ha el is fogadjuk a beszélgetés hitelességét, és ebben — ismerve a magyar politikai életet — nincs okunk kételkedni, felmerül a gondolat: vajon az emigrációs irodalom állítása Bárdossy egyéni akcióiról, a kormányk地öröktől való elszakadásáról — talán nem éppen Kállayt jellemzi? Hiszen Kállay politikáját kellett — saját állítása szerint — a kormánypárt többsége előtt rejtegetni, ezt ítélték a kormánykörök többsége előtt titkolni valónak; Kállay szerint: „Az első megbeszélésen rádöbbentem, hogy a jövőben egyetlen őszinte szót sem ejthetek ki”, és néhány legközelebbi barátján kívül

[259] GFM 2—94. 105168. Jagow 1942. június 2-i távirata.
[260] GFM 2—93. 104711. Ribbentrop 1942: március 17-i levele Bárdossyhoz.
[261] *Kállay:* Id. mű, 68. old.

senkinek sem mondhatja, hogy „véleményem szerint a német győzelem nem biztos".[262]

Feltételezhető viszont az is, hogy Kállay helyzetét erősen eltúlozzák, mintegy evvel magyarázva 1942-es politikáját, németbarát kül- és szélsőjobboldali belpolitikáját.

Első beszéde, amelyben többek között a zsidótörvények folytatását jelentette be,[263] bőven volt spékelve németbarát frázisokkal, s hangsúlyozta: „minden rendelkezésünkre álló energiát ennek a háborúnak — és hangsúlyozom: a mi háborúnknak szolgálatába kell állítani, mert bennünket nem idegen érdekek visznek ebbe a háborúba, mi elsősorban magyar érdekekért harcolunk."[264]

Jó néhány további frázisában hangsúlyozta még Kállay, hogy csak magyar külpolitikát folytat, s csak magyar érdekekért folytatja a háborút, de a németek számára ez elegendő is volt. Számukra az volt a fontos, hogy megkapják azokat a katonai erőket, melyeket Bárdossy már megígért, s a 2. magyar hadsereget már Kállay küldte a végső pusztulásba a magyar háború jelszavával s avval, hogy: „A magyar orientáció hűséget is jelent. Hűséget és kitartást nagy szövetségeseink és barátaink, a tengelyhatalmak oldalán, amikor ők és velük együtt mi is egy igazságosabb világrendért, egy új Európáért szállunk küzdelembe."[265]

Kormánya összetétele sem mutatta, hogy változtatni kíván a korábbi politikán. Kállay persze erre is talál magyarázatot: „Lepleznem kellett tényleges szándékaimat — írja. — Paradoxul hangzik, mégis igaz: hogy biztosítsam saját politikámat, olyan emberekkel kellett körülvenni magam, kiknek eszméi különböztek az enyémtől."[266]

Joggal vetődik fel az a kérdés, ha el is fogadjuk, hogy taktikai okokból nem változtathatta meg kormányát, s nem módosíthatta személyi összetételét „balra", miért kellett módosítania „jobbra"? 1942 tavaszán ugyanis a kormányba két új ember kapcsolódott be: Lukács Béla, a MÉP elnöke mint tárcanélküli miniszter — Lukács Bélát Horthyhoz rokoni kapcsolatok fűzték, politikai nézeteiben viszont a kormánypárt jobboldalához állt közel — s Antal István, Gömbös sajtófőnöke, a kormánypárti szélsőjobboldal prominens, véres szájú és véres tollú képviselője mint propagandaügyi miniszter. Így Kállay ténylegesen nemcsak a Bárdossy-kormány élesen szovjetellenes politikáját és háborúját folytatta — ezt maga sem tagadja —, de — bármennyire is hangsúlyozta a háború utáni nyugati beállítottságát — 1942-ben a nyugati hatalmakkal sem folytatott más politikát. Sajtója, s itt a kormánypárti sajtóra gondolunk, hatalmas cikkeket írt az angol gyarmati katonák, a texasi hősök, az Új Guineáról importált pápuák s a GPU-terroristák szentszövetségéről.[267]

De Kállay kormánya volt az, amely az Egyesült Államok kormányának április 7-i jegyzékére, melyben közölték, hogy nem veszik tudomásul a magyar kormány kikényszerített hadüzenetét, amennyiben nem vesznek részt közvetlenül a tengelyhatalmak háborújában, visszautasítólag válaszolt, és

[262] Ugyanott, 70. old.

[263] Kállay ezt a háború utáni földreform-program első részeként óhajtotta beállítani; ismerve Kállay földreform-ellenes magatartását, ez aligha hihető.

[264] Képviselőházi Napló, 1939—1944. XIII. köt. 90. old.

[265] Ugyanott, 91. old.

[266] *Kállay:* Id. mű, 77. old.

[267] Magyarország, 1942. június 24.

sajtójában arról írt, hogy ténylegesen már régebben háborúban vannak az Egyesült Államokkal, nem ijedve meg annak üres fenyegetéseitől.[268]

Ilyen előzmények után kerül sor Kállay Hitlernél tett látogatására, melyet az abban az időben különösen kiéleződött román—magyar viszony tett sürgőssé.

Könyvében Kállay részletesen ismerteti Hitlernél tett első látogatását, majd leszögezi: „Visszatérve Hitlernél tett látogatásomról, semmiféle speciális beszámolót nem adtam arról."[269] Kállayt emlékezete ez alkalommal is megcsalja. Berlini utazásáról ugyanis részletesen beszámolt, mégpedig 1942. június 11-én a parlament külügyi bizottságában. A külügyi bizottság üléséről írásbeli jegyzőkönyv nem maradt fenn, a német Külügyminisztérium iratai között azonban található erről a német titkosszolgálatnak egy jelentése 1942. június 12-i keltezéssel; július 4-i keltezéssel pedig Jagownak a jelentése.[270]

Kállay beszámolója a külügyi bizottságban s a könyvében előadottak néhány ponton eltérnek; sajátos módon azokon a pontokon, amelyek nem voltak alkalmasak a háború után Kállay németellenes politikájának igazolására. Utólag arról beszél Kállay, hogy azt kérte Hitlertől, a magyar csapatokat csak megszálló-egységként alkalmazzák. Erre vonatkozóan azonban Hitlertől még ígéretet sem kapott. Arról viszont nem emlékezik meg, hogy ő hozzájárult a fegyveres SS-kötelékbe besorozható magyarországi svábok számának jelentős felemeléséhez. Nem beszél arról sem, hogy ekkor nagy

[268] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 94. old.
[269] *Kállay:* Id. mű, 98. old.
[270] Az iratok megtalálhatók: GFM 2—94. 105194. és 2090—452353.

örömmel kommentálta — és Magyarországra is vonatkoztatta — Hitler kijelentését a nagybirtokról, ami a magyar nagybirtokosoknak is igen megnyugtató lehetett. A führer ugyanis hangsúlyozta, hogy „... a nagybirtokot nem szabad felosztani, mivel csupán ez képez megfelelő biztos élelmezési bázist a német nép számára".

A külügyi bizottságban elégedetten közölte a jelenlevő képviselőkkel, hogy Hitler ígéretet tett, amely szerint a háború végeztével átadják a magyar kormánynak az akkor német megszállás alatt levő Bánátot. Könyvében azonban a Hitlerrel folytatott beszélgetés leírása során ez a mozzanat már nem is merül fel.

Jobban érthető, hogy Kállay igyekezett erről a beszámolóról megfeledkezni, ha tovább idézünk Jagow jelentéséből. Eszerint Kállay az alábbi gondolatokkal zárta rendkívül németbarát szellemben tartott beszámolóját: „...meg van győződve arról, hogy az egyetlen helyes politika Magyarország számára a németbarát politika... Németország számíthat Magyarországra. Európa jövőbeni rendje német rend lesz, amely a német Wehrmacht védelme alatt áll."

Kállay természetesen nem tartozott Hitler magyarországi táborába; tartott a németektől, óvatosabb politikát akart folytatni, mint elődje.[271] De *1942-ben* Kállay — egyetértésben a magyar uralkodó körökkel — németbarát politikát folytatott; bízott abban, hogy a nácizmus diadalmaskodik a Szovjetunió fölött, s a németek döntő befolyással bírnak majd Délkelet-Európában. Külpolitikája ebben a szellemben fo-

[271] Jagow ebből a szempontból így jellemezte: „Nincs közelebbi együttérzése a nemzetiszocializmussal, és kétségtelenül azokhoz a nem jelentéktelen számú magyarokhoz tartozik, akik tartanak egy erős Németországtól, attól félve, hogy egy nap elnyeljük őket.

gant, s a Sztálingrád utáni külpolitikájának antedatálása és kezdeti törekvéseivel való azonosítása egyike az emigrációs irodalom szándékos torzításainak.

Pártok és csoportosulások

Kállay helyzetét és politikáját — hangsúlyoztuk — csakis a magyar kormányzó körök egészének, politikai elképzeléseik, beállítottságuk elemzése alapján ismerhetjük meg. A magyar politikai életet elmaradottsága, antidemokratikus, feudális vonásai rendkívül szűk rétegek játékszerévé tették. A kapitalizmus időszakában a politika bizonyos fokig mindig az uralkodó osztályok körére korlátozódik, de a magyar politikai élet ebben a tekintetben sem volt összehasonlítható, akárcsak a burzsoá demokráciákkal is. Magyarország esetében tehát sokkal inkább indokolt, hogy vizsgálatunkat a burzsoázia, a földbirtokos osztály, a vezető állami bürokrácia, a katonatiszti rétegekre korlátozzuk, s legfeljebb mint közvéleményt vehetjük számba az ún. középosztály — szélesebb tisztviselői rétegek és értelmiség — politikai állásfoglalását. A magyar politikai vezető réteg ekkorra ugyan már valamelyest lazított korábbi zártságán; a politikusok között már nagyobb számban találhatók a lesüllyedt dzsentri vagy a feltörekvő kispolgárság dzsentri-majmoló és dzsentrihez igazodó fiai. Kállay állítása viszont, amely szerint „Magyarország vezető társadalmi osztálya . . . nem volt egy zárt kaszt, nem is lehetett, mivel tagjai a népesség különböző elemeit képviselték"[272] — nemcsak a második világháború időszakának

[272] *Kállay:* Id. mű, 21. old.

politikai vezető rétegét szépíti, de a modern magyar társadalomfejlődés menetét hagyja figyelmen kívül. Az ország feudális elmaradottságát már a századforduló után sem egyértelműen az arisztokrata politikusok nagy száma jelképezte, a politikai élet előterébe már ekkor mind nagyobb számmal kerültek a birtokos osztályok zömét kitevő ezerholdasok képviselői. De a politikai élet alsóbb szféráiban, hangban és számszerűségben már a dzsentri volt a hangadó. A földjét vesztett, a kapitalizálódásban pusztuló középnépesség — párszáz holdas vagy már azt is elvesztett, s csak nevükből vagy hivatalukból élő — fiai, a végrehajtó hatalom közvetlen tevékenykedői alapvető részét képezték a politikai életnek, s egyre nagyobb befolyást is gyakoroltak rá. De a dzsentri és a földbirtokos osztály ezer szállal kapcsolódott egybe, részben az anyagi alapok, a feudális földbirtok megoszlásában való érdekeltség-közösség révén, részben a tudat és életforma közössége révén, amelyet a pufogó hazafiság, gyűlölködő sovinizmus, brutális antidemokratizmus és a dolgozó osztályok megvetése jellemzett. A Horthy-korszakban a dzsentri középosztály bizonyos fokig feloldódott; a kispolgárság felemelkedő képviselői is kezdtek mind nagyobb számmal helyet kapni a végrehajtó hatalom csúcsain a politikai életben. Ez a folyamat azonban nem jelentett demokratizálódást, hiszen a felemelkedés feltétele a dzsentri birtokos elemekkel való azonosulás, a dzsentrinek a dzsentroid[273] elemekkel való kiegészítése volt. Így a kormányok személyileg, származásilag bizonyos mértékig feloldódhattak, de az

[273] Dzsentroid elemek alatt a felemelkedő — zömmel kispolgári eredetű értelmiségi hivatalnoki réteget értjük, kik egész magatartásukban, világnézetükben igyekeztek a dzsentrihez hasonulni.

egész kormányzati rendszer, uralmi módszer, azok társadalmi és gazdasági alapja rendkívül elmaradott, a nagybirtokos-nagytőkés rétegek közvetlen politikai és gazdasági érdekeit védelmező berendezkedést testesített meg.

Kállay szerint a helyzet világos volt: „a nagybirtokosok, a nagytőkések, kik többségükben zsidók voltak, a vezető tisztviselők, a magas klérus és az intelligencia", a magyar társadalom vezetői, tehát teljes mértékben támogatták. Ezzel szemben jobboldali németbarát volt a városi és falusi kispolgárság, az alsó tisztviselői és értelmiségi csoportok, akik szemben álltak politikájával. Ez a beállítás valóban kedvező bizonyítványt ad a korabeli magyar kormányzati rendszernek. Egyfelől az uralkodó osztályok felsőbb csoportjait teljesen mentesíti a németekkel való együttműködés vádjától, s a nyugati demokrácia gondolatának bajnokaiként és lelkes híveiként ünnepli őket. (Ha valakiben netán felmerülne a kérdés, hogy a nyugati demokrácia bajnokai miért nem alkalmazták a nyugati demokráciát Magyarországon; miért nem alkalmazták például a 20-as években, amikor nem lehetett német nyomásról beszélni? — úgy Kállaynál erre is kész a válasz: mivel a szomszédos országok — „Magyarország ellenségei" —, demokratikusnak nevezték magukat, Magyarország nem lehetett demokratikus, mivel ez nemzeti erejét gyengítette volna.)[274] Másfelől a kormányzati rendszer viszonylagos széles alapját is bizonyítani kívánja a kispolgárság döntő befolyásának hangsúlyozásával.

Valójában azonban távolról sem volt olyan egyszerű a kérdés. Ha ténylegesen az uralkodó osztályok nyugatbarátok s a kispolgárság németbarát lett volna, úgy miért alakult ki

[274] *Kállay:* Id. mű, 28. old.

olyan helyzet, hogy — Kállay saját szavait idézzük — Keresztes-Fischert kivéve senkiben sem bízhatott, sem a pártban, sem a kormányban?

Kíséreljük meg áttekinteni azoknak az osztályoknak és politikai erőknek a megoszlását, amelyeket Kállay, kormányzati rendszere szempontjából számba vesz. Tekintettel arra, hogy Kállay gondolatmenetét igyekszünk követni, áttekintésünk eleve egyoldalú lesz, amennyiben kirekeszti a parasztságot és a munkásságot; ez, bár sok szempontból nem reális, mégis szükséges, hiszen Kállay 1943-ig nem vette ezeket az osztályokat mint aktív erőket számításba, s vitánk egyébként is az uralkodó osztályok erőviszonyainak megoszlására vonatkozik.

Kállaynak kétségtelenül igaza volt abban, hogy a konzervatív, Habsburg-barát arisztokrácia alapjában támogatta őt, s az is tény, hogy mellette volt a zsidó nagytőke és a klérus is. Támogatták 1942-ben is, midőn — habár óvatosabban — Bárdossy németbarát vonalát folytatta. Támogatták részben megalkuvásból, mivel a német győzelmek tetőpontján a magyar uralkodó osztályok konzervatívabb része is a németekre építette politikáját, s az „új rendben" szerette volna megalapozni a helyét; támogatták részben félelemből, mivel — például a zsidó nagytőkések — még mindig jobbnak vélték, ha a nem náci Kállay folytat németbarát vonalat, mint ha azt olyan politikus teszi, aki Kállaynál jóval tovább menne a németekkel való együttműködésben. 1942-ben ezek a csoportok is úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a német haderő diadalmaskodhat a Szovjetunió ellen, de nem győzi le a nyugati hatalmakat. Kállay ezt úgy fejezte ki: „Nem vagyok benne biztos, hogy a németek megnyerik-e a háborút, feladatunk tehát: várni! Az kétségtelen, hogy legfőbb ellen-

ségünk a szláv bolsevizmus, ebben az értelemben ez a háború a mi háborúnk."[275]

Ezeknek a rétegeknek rendkívül nagy gazdasági hatalmuk volt, a kormányhivatalokban, a politikai élet vezető posztjain azonban viszonylagosan sem rendelkeztek ilyen befolyással, elsősorban azért, mert a politikusok zöme, míg a német győzelem valószínűnek látszott, már közvetlen egyéni karrierje érdekében is igyekezett erre az eshetőségre játszani. Talán legpregnánsabb példa erre Ullein-Reviczky Antal esete.

Ullein-Reviczky Antal, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, majd 1943 őszétől stockholmi követ mint az angolszász orientációjú külpolitika híve és szószólója volt ismeretes. Hozzájárult ennek a nézetnek a megerősödéséhez az is, hogy mint stockholmi követ, tevékenyen kivette a részét a Kállay-kormány angolszász különbéke irányában tapogatózó tárgyalásaiból, s Magyarország német megszállása után lemondott hivataláról, nem volt hajlandó a Sztójay-kormányt szolgálni. Ullein 1947-ben megjelentetett, „Guerre allemande, paix russe" című könyvében maga is igyekszik ezt a nézetet alátámasztani, s a horthysta emigráció soraiból elsőként sietett visszaemlékezéseivel a második világháborús magyar külpolitikát magyarázni, Nyugaton kedvező színben feltüntetni.

A német Külügyminisztérium irataiban kutatva kezünkbe került néhány dokumentum, amely teljesebbé teszi Ullein-Reviczky politikai arculatát, világosabban megmutatja Ullein-Reviczky tevékenységében főnökének, Kállay Miklósnak kétkulacsos politikáját.

[275] *Saly:* Id. mű, 508. old.

Kétségtelen, hogy Ullein-Reviczky iránt a németek nem tanúsítottak túlzott szimpátiát. Gyanús volt a szemükben már angol származású felesége miatt is, de egyébként is olyan politikusnak tartották, aki nem bízik eléggé a náci Németország győzelmében, s ezért bizonyos nyugati kapcsolatokat ápol. Nem véletlen tehát, hogy amikor 1942 tavaszán az újonnan kinevezett Kállay-kormányban még nem töltötték be a külügyminiszteri széket, s a különböző jelöltek és önjelöltek között Ullein-Reviczky neve is felmerült, ez a megoldás német részről egyértelmű elutasításra talált. Ullein-Reviczkynek eléggé magas pozíciója volt a magyar politikai életben, semhogy ne lett volna tisztában azzal a gyakorlattal, hogy magyar királyi külügyminiszter kinevezéséhez a Wilhelmstrasse beleegyezése is szükséges. A kialakult — írásban is rögzített — gyakorlat a következő volt. Az ország szuverenitásának látszatával természetesen nem fért volna össze, ha a németek közvetlenül beleszólnak a külügyminiszter kinevezésébe. Ezért általában bizonyos összekötő személyiségen keresztül megkérdezték Ribbentrop véleményét a külügyminiszter-jelöltről; Ribbentrop ekkor kiadta a nevet minisztériumának informálódás és az illetőre vonatkozó anyagok összesítése céljából. A beérkező jelentések foglalkoztak az illető politikai múltjával, a németekkel kapcsolatos érzelmeivel stb. Ezek alapján közölte azután Ribbentrop, helyesli-e vagy nem helyesli a jelölt kinevezését.[276] Ullein-Reviczky angolbarát politikai vonala azonban távolról sem volt olyan erős, hogy az áhított külügyminiszteri szék elnyerése érdekében ne fordítson egyet rajta, s ne igyekezzen, ha kell, a németek rokonszenvét is megszerezni. Egyébként is

[276] GFM 2—94. Weizsäcker 1942. augusztus 2-i feljegyzése.

ekkor még csak 1942-t írtunk, s nem lehetett tudni: a német vonallal való merev szembenállás kifizetődő lesz-e később.

Nyilván Ullein-Reviczky ilyen megfontolásai voltak az előzményei annak a német Külügyminisztériumhoz 1942. május 29-én befutott jelentésnek, amelyet a Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst) küldött. Ennek egyik magyarországi ügynökével tárgyalt Ullein-Reviczky. A jelentés bevezetésében hangoztatja, hogy Ullein nem is titkolta, mennyire szeretne külügyminiszter lenni. Majd így folytatódik: „Kijelentette, nem tudja felfogni a vele szemben Berlinben táplált előítéleteket; végső soron ő következetes s határozott barátja Németországnak, és kötelezné magát, hogy a tengelypolitikát, minden egyéb befolyásra való tekintet nélkül, száz százalékig Berlin felfogása szerint érvényesíti... Külügyminisztert, ilyen határozottsággal és ilyen jóakarattal, mint amilyen az övé, aligha fogunk német részről találni."

Ullein a beszélgetés során azt is megígérte, hogy amennyiben ő lesz a külügyminiszter, a magyar külpolitika mindazon mellékágai, amelyek az adott helyzetben zavarják a német érdekeket (Szlovákiával, Romániával való ellentétek), megszűnnének. „Ullein kijelentette továbbá, hogy hajlandó mindent megtenni a német Volksgruppe érdekeinek védelmében, és az a kívánsága, hogy dr. Basch teljesen meg legyen elégedve."[277]

Ullein felajánlkozása azonban így sem vezetett eredményre.

A német Külügyminisztériumban ugyanis az a vélemény alakult ki — s feltehetően ez meg is felelt az igazságnak —,

[277] GFM 2—2090. 452333. 1942. május 29-i jelentés.

hogy Ullein mindkét eshetőségre játszik, s ezért továbbra sem bízhatnak meg benne.

Ribbentrop utasítására azután közölni kellett a magyar követtel, hogy Ullein külügyminiszterségét „nem tűrnék el" („von uns nicht geduldet werden kann").[278]

Nyilván a német visszautasítás, de még inkább a háború menetében 1942 végén, 1943 elején bekövetkezett fordulat ismét az angolok felé fordította Ullein-Reviczkyt. Mikor 1943 áprilisában Hitler Horthynál panaszt tett néhány magyar politikus tevékenysége miatt, ő is azok között volt, kiknek a magyar politikai életből való eltávolítását követelte.

Ullein-Reviczky azonban még ekkor is minden lehető módon igyekezett a németeket lojalitásáról biztosítani.

1943. június 23-án például Dietrich német sajtófőnöknek ír panaszos levelet, mivel nem engedték, hogy részt vegyen a bécsi sajtómegbeszéléseken. Ebben arról ír, hogy „... innen engem súlyosan vádoló bizalmas jelentések mennek Berlinbe, melyek különböző, teljesen abszurd vádakkal illetnek engem". Ebből a levélből tudjuk azt is, hogy felkérte Wolfot, a követség tanácsosát és Kornhubert, a német sajtó budapesti képviselőjét: ne adjanak hitelt ezeknek a híreszteléseknek.[279]

Egyenesen megalázta magát néhány héttel később, midőn stockholmi követté való kinevezése miatt felmentették a kormányban viselt tisztsége alól. Ebből az alkalomból búcsúlátogatást kívánt tenni Jagow német követnél. A követ, akinek néhány hónap óta utasítása volt Ribbentroptól arra, hogy Kállayval s néhány hívével szakítson meg minden személyes érintkezést, különböző kifogásokkal kitért a

[278] GFM 2—93. 104695. 1942. március 15-i feljegyzés.
[279] GFM 2—94. 106399. Ullein 1943. június 23-i levele.

búcsúlátogatás elől. Ullein erre felkereste Rajniss Ferencet, a németek egyik közismert, kedvelt besúgóját, s elpanaszolta, hogy a német követ nem fogadta; pedig ő nem vétett semmit a németek ellen, sőt, a jövő héten Sopronban, választókerületében elmondandó beszédében ki fogja nyíltan fejteni pozitív beállítottságát a németek iránt. „Ebben a beszédében kifejti, hogy Magyarország semmit sem várhat Angliától és Amerikától, Magyarországnak tehát a végletekig híven ki kell tartania Németország oldalán" — idézi a jelentés Ullein-Reviczky szavait.

Ezek után a német követ — aki végül is fogadta Ullein-Reviczkyt — megjegyzi jelentésében: „Érdekes, Ullein milyen szívóssággal kísérli meg ismételten, hogy viszonyát velünk rendezze. Az utóbbi időben odáig ment, hogy még Kállay úrtól is elhatárolja magát."[280]

Ullein-Reviczky könyvének függelékeként néhány dokumentumot tett közzé. Mindenesetre teljesebb képet adott volna a magyar politikáról és saját személyéről, ha Otto Dietrich német sajtófőnökhöz írt levele is szerepelt volna a nyomtatásban megjelent iratok között. Bár elképzelhető, hogy ennek a levélnek a másolatát nem őrizte meg a háború utánra, eredetije azonban fennmaradt, s nem éppen vonzó vonásokat kölcsönöz Ullein-Reviczky portréjához.

Így nézett ki tehát személyében, egyéniségében az a politikai gárda — s Ullein az értékesebbjei közé tartozott —, melyre Kállay ún. nyugatbarát politikájában támaszkodott; ami pedig ezeknek az állítólag demokratikus társadalmi osztályoknak politikai elképzeléseit, a nyugati polgári demokráciákhoz való viszonyát illeti, elég itt néhány gondolatot felvillantani abból az alkotmánytervezetből, melyet még két évvel korábban Teleki dolgozott ki.

[280] GFM 2—94. 106551. Jagow 1943. szeptember 2-i levele.

„Európa világhatalmi életformája — a demokratikus liberalizmus — megszűnt létezni, és vele közéleti, politikai és parlamenti formái is... Mivel az állam a gazdasági élet és az emberek mindennapi életének irányítójává lett, ez a mindennapi élet pedig mind nagyobb számú foglalkozásnak munkájából, szükségleteiből, termeléséből, fogyasztásából alakul, az országgyűlést gazdaságibbá, szakszerűbbé kell tennünk. Szükséges tehát benne a gazdasági élet elemeinek csoportonkénti, rendenkénti, hivatásrendi részvétele... Elgondolásom tehát az, hogy az alsóház lényegében két elemből: egy politikai, vármegyék által választott elemből és egy gazdasági, hivatásrendi elemből álljon. Éspedig úgy, hogy az előbbi legyen többségben. Viszont a parlamenti előkészítés és szakszerűség szempontjából a házszabályok azután úgy intézkedjenek, hogy a gazdasági bizottságokban hivatásrendi elem, a társadalmi, közigazgatásügyi stb. bizottságokban a politikai elem legyen túlsúlyban, a pénzügyi bizottságban pedig a plénumban levő arány szerint."[281]

Ezek a rétegek — ha nem is abban a szellemben, ahogyan Kállay azt háború utáni művében ábrázolni kívánja — támogatták Kállayt. Támogatták 1942-ben és támogatták 1943-ban. Eddig és ennyiben igaz Kállay állítása. De egyáltalán nem igaz akkor, midőn a vezető tisztviselők, az intelligencia támogatásáról ír. Nem igaz önmagában, s nem igaz egész beállításában, mivel kirekeszti az uralkodó osztályok rendkívül széles és a háború alatt különösen nagy befolyásra szert tett csoportjait. Mindenekelőtt itt van a vezérkar

[281] Horthy Miklós titkos iratai. 274—275. old.

kérdése. Mit jelentett ténylegesen a vezérkar ebben az időszakban? Erre vonatkozóan Teleki Pál miniszterelnök már 1940 szeptemberében megállapította: „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni nem tudja."[282]

Így látta tehát Teleki a vezérkar és a felső katonai vezetés szerepét. Ez a megállapítás utal arra, hogy Kállay beállítása a magyar vezető rétegek egységéről távolról sem állja meg a helyét. A vezérkar s a katonai csoportok egyfelől mint a katonai omnipotencia feltétlen hívei, az ország militarizálását, a katonai diktatúra erősítését sürgették, s ami az adott helyzetben evvel egybeesett: a totális fasizmusra való áttérés lelkes hívei voltak; másfelől külpolitikailag a német orientáció, a német fasizmus fenntartás nélküli kiszolgálása jellemezte politikai elképzeléseiket.

Már Gömbös megkezdte a katonaságnak az államigazgatásba való beépítését; a háború kirobbanása után ez fokozódott, hiszen az 1939 : II. tc. — az ún. honvédelmi törvény — rendkívül széles területre terjesztette ki a hadvezetés beleszólási jogát. Ettől kezdve a katonaság a gazdasági élettől a kulturális és nevelési problémákig minden területen éreztetni kívánta a befolyását. Már a hadba lépés előtt a gyáripar üzemeinek több mint egyharmadát hadiüzemnek deklarálták, ahol a katonai parancsnokok — általában kis képességű, műveletlen, gazdasági problémákhoz nem értő katonatisztek — korlátlan basáskodása érvényesülhetett. Nem kétséges,

[282] Horthy Miklós titkos iratai. 239. old.

hogy a munkások katonai fegyelem alá vonása alapjában kedvezett a tőkéseknek, egyes túlzások azonban — amelyek részben gátolták a munka menetét, s a tőkések tulajdonjogát is érintették, részben teljesen nevetségessé téve a katonai vezetést[283] — tiltakozásukat váltották ki. A katonai kiadások fölött sem a pénzügyminiszter, sem a miniszterelnök nem rendelkezett ellenőrzési joggal, így teljesen értelmetlen pazarlás nyilvánult meg, ugyanakkor a legalapvetőbb hibák — például: egy hónapi muníciókészlettel számoltak — jellemezték a vezérkart. A vezérkar és a hadsereg mind totálisabbá akarta tenni ellenőrzési jogát az ország élete felett; az 1939. évi honvédelmi törvény végrehajtási utasításának első tervezete szerint „az azt készítő magas rangú vezérkari tisztek a leventeköteles ifjakon keresztül nem csupán az iskolából kikerült ifjúság, hanem a középiskolai és egyetemi ifjúság nevelését is irányítani kívánták. A leventeoktatókat sok tekintetben az iskolai hatóság — igazgató és tanárok — felett álló felsőbb ellenőrző és irányító szervvé óhajtották tenni."

A tisztikar célkitűzéseiben a legnyíltabb fasiszta módszerek érvényesültek: „... serdülő ifjaknak az iskola, sőt a család életében kémelhárító szolgálatra való felhasználásával ..." „A tisztikarban és nevezetesen a vezérkarban oly szellem alakult ki, amely a hadsereg és a polgári társadalom közti viszonyt megrontani is alkalmas. Részben még ma is határozottan nyilas velleitású ..."

Íme, így látta a vezérkar szerepét Teleki Pál miniszterelnök 1940 őszén. Ezek a Horthynak küldött feljegyzéséből

[283] Az egyik napiparancsban megtiltották, hogy rovarokat és legyeket vigyenek be a hadiüzem területére. [Horthy Miklós titkos iratai. 241. old.]

származó idézetek világosan bizonyítják, milyen nagy jelentősége volt ezeknek az erőknek a magyar kormányzati rendszerben, mennyire nem lebecsülhető politikai és társadalmi befolyással rendelkeztek, s mennyire nem felel meg a tényleges helyzetnek a magyar politika, a magyar uralkodó osztályok nyugatbarátságáról szóló állítás. A helyzet pedig a háború időszakában csak súlyosbodott.

A nyugati emigrációs irodalom jó része egyöntetű a magyar vezérkar szerepének megítélésében. Kállay, Kertész, Ullein-Reviczky meglehetősen élesen kritizálja a vezérkar politikai tevékenységét s káros befolyását az ország politikai életére. Horthy természetesen enyhébb hangot üt meg, jóllehet néhány esetben ő is utal a vezérkar egyes vezetőinek, mindenekelőtt Werth Henriknek szerepére.

Jugoszlávia és a Szovjetunió megtámadásáról szólva már részletesebben beszéltünk arról a szerepről, amelyet a hadsereg vezetői az ügy eldöntésében játszottak. Bárdossy — hangsúlyozzuk: Bárdossy, akit nem lehet németellenes politikával vádolni, s akivel Ribbentrop, saját szavaival élve: „legjobb együttműködést valósított meg" — 1941 augusztusában panasszal fordult Horthyhoz a vezérkari főnök ellen. Beadványában többek között a következőket írja:

„Az m. kir. honvéd vezérkar főnöke legutóbbi, 10 532/1941. szám alatt hozzám juttatott emlékiratában ezúttal azért vonja felelősségre a kormányt, mert Magyarország »a bolsevizmus elleni tradicionális beállítottsága dacára is, csak kénytelen-kelletlen és csak effektív megtámadtatása (Kassa bombázása) után lépett be a háborúba, de akkor is csak kis erőkkel«, ami a vezérkar főnökének felfogása szerint — »Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt jelent«. A vezérkar főnöke azonban nem áll meg ennél a

»számonkérésnél«, hanem az emlékirat egy további részében (28. oldalon) odáig megy, hogy azt a vádat emeli a magyar kormány ellen, hogy »ez a *mulasztás* a németeknek igen nagy véráldozatába került, mert a magyar segítség elmaradása a lembergi csatában igen hátrányosan éreztette a hatását, s nagy német vérveszteséget eredményezett, s az összhadműveletek lendületére fékezőleg hatott«. »Ennek a kihatásait és jelentőségét — így folytatja fejtegetéseit a vezérkari főnök — csak majd a háború után fogjuk valójában megtudni, illetve a németek majd csak akkor *fogják* ezért nekünk a szemrehányást megtenni.« Az m. kir. honvéd vezérkar főnöke tehát a német hadsereg nevében emel vádat ellenünk azért, mintha a magyar kormány bármely elhatározása miatt a német hadsereget súlyos vérveszteség vagy hátrány érte volna. Teszi ezt ugyanakkor, amikor a német hadsereg vezetői s a birodalmi kormány hozzájárulásával úgyszólván az egész német sajtó a legnagyobb dicséret hangján emlékezik meg Magyarország értékes szolgálatairól a szovjet ellen folytatott küzdelemben.

A legkisebb jel sincsen arra, hogy német részről kifogásolnák vagy kifogásolták volna a szovjet elleni háborúban vállalt fegyveres részvételünk mértékét; de még ha ez így is lenne — amit semmi esetre sem lehet tényként elfogadni —, akkor is szinte elképzélhetetlen és mindenesetre példa nélkül való, hogy éppen egyik legmagasabb magyar katonai szerv emeljen ezért vádat saját országának felelős kormányzata ellen..."

„A vezérkar főnöke a továbbiakban azt fejtegeti, hogy a »mulasztást«, amit, véleménye szerint, azzal követtünk volna el, hogy a szovjet elleni háborúban eddig csak limitált erőkkel vettünk részt, csupán úgy lehetne jóvátenni, ha a

háború folytatásához lehetőleg mielőbb felajánlanánk a magyar haderő fele részét (4—5 hadtestet). E nagyobb erők felajánlását azonban nem volna szabad attól függővé tennünk, hogy ezt a németek kérjék tőlünk, mert — mint a vezérkar főnöke írja — »Németország ilyen kéréssel sohasem fog hozzánk fordulni«; és mert »német vélemény szerint egy szuverén államnak önmagának kell sorsdöntő elhatározáshoz jutnia«. A vezérkar főnöke azzal érvel nagyobb erőkkel való részvételünk mellett, hogy a háború utáni végső elrendezésnél a győztes tengelyhatalmak az egyes államokat abban az arányban fogják »jutalmazni«, ahogyan a hadműveletekben részt vettek. A vezérkar főnöke az emlékirat több helyén is kiemeli, hogy ilyen jutalmazásra kell magunkat érdemessé tennünk."[284]

Werth vezérkari főnök tehát részben *katonai presztizsokokból*, hogy ti. az általa könnyű diadalmenetnek vélt hadjáratban minél nagyobb része legyen, részben *politikai okokból*, mivel úgy vélte, hogy a németek aszerint teljesítik a magyarok területi igényeit, amilyen katonai erővel vesznek részt a harcokban — kevesellte a magyar csapatok létszámát. Elképzeléseit azonban nemcsak Bárdossynak fejtette ki, de — minden kormány-jóváhagyás nélkül — tárgyalásokat kezdett illetékes német körökkel, és ígéretet tett arra, hogy további nyolc brigádot küld a szovjet harctérre. Werth ajánlatával a kormány nem értett egyet, Horthy pedig azért ellenezte, mert Werth nem kérte ki előzetes engedélyét. Az eset Werth lemondásához vezetett, amit a németek igen sajnáltak. Utódját, Szombathelyi Ferencet ugyan — mint Jagow jelentéséből kitűnik — szintén németbarátnak tartották, de aggódtak, hogy vajon elődjéhez hasonló energiával fog-e a németek érdekében fellépni.[285]

[284] Horthy Miklós titkos iratai. 302., 304. old,

Az aggodalom a németek részéről jórészt fölöslegesnek bizonyult. Hamarosan kiderült, hogy a magyar vezérkarra továbbra is számíthatnak. A háború időszakának eseményeit vizsgálva állandóan azt tapasztaljuk, hogy a vezérkar nemcsak teljesítette a németek kívánságait, hanem egyenesen elébe ment azoknak: újabb és újabb ajánlatokat tett — a kormány megkérdezése nélkül — a magyar katonai részvétel fokozása érdekében. Ennek eredményeként azután az a sajátos helyzet állt elő, hogy a németeknek nem is kellett igényeket támasztaniuk; elegendő volt, ha a kormány felé nagylelkűen úgy nyilatkoztak, hogy a vezérkar által felajánlott segítséget hajlandók elfogadni.

Szeptemberben Horthy vezetésével magyar kormányküldöttség utazott Hitlerhez. A tárgyalások során Bárdossy kérte a súlyos veszteségeket szenvedett magyar harcoló egységek visszavonását a frontról. Hosszas alkudozás után ehhez a németek hozzá is járultak, azzal a feltétellel, hogy — mint a német Külügyminisztérium anyagából kiderül — négy megszálló hadosztályt a magyar hadsereg továbbra is rendelkezésükre bocsát.[286]

Volt azonban ezeknek a tárgyalásoknak egy másik, kevéssé ismert mozzanata is. Szombathelyi Ferenc, az új vezérkari főnök ugyanis bejelentette igényét a Szovjetunió galíciai területének egy részére. A küldöttségben levő katonák azt hangoztatták, hogy erre mint taktikai *„vorfeld"*-re (előtérre)

[285] GFM 2—93. 104044. Jagow 1941. szeptember 5-i jelentése.

[286] GFM 2—93. 104314. Ritter 1941. október 29-i utasítása a követnek.

van szükségük. Hitler ekkor akceptálta a magyar vezérkar kérését, s ígéretet is tett a Szovjetunió e részének átengedésére. A német kormány ezután a tárgyalást a katonai vonalról politikai útra terelte, s így most már a magyar kormány is tudomást szerzett a magyar vezérkar területi igényeiről. A kormány azonban hosszas vita után végül is úgy döntött, hogy nem tart igényt a jelzett szovjet területre.[287]

Ennél a döntésnél, az egyéb politikai megfontolások mellett, feltehetően az is a latba esett, hogy Galícia értékes területeit a németek *egyébként sem lettek volna hajlandók* átengedni. Már a nyári hadműveletek során ugyanis gondosan ügyeltek arra, hogy ilyen területek átmenetileg se jussanak magyar megszállás alá. Moszkvában 1941 július elején közzétettek egy zsákmányolt német hadiparancsot, amely így szólt: *„Az olajvidékek megszállását úgy kell végrehajtani, hogy ezt a területet semmiképpen se érjék el a magyar csapatok.”* Minthogy ez a parancs a magyar kormánykörök tudomására jutott, a budapesti német követet utasították, hogy a parancsot magyarázza úgy, hogy az alsóbb katonai szervek két parancsot, melyek közül az egyik az olajvidék elfoglalására, a másik a magyar operatív hadműveleti határokra vonatkozott, összekevertek.[288]

A német kormány azonban, mielőtt még a magyar kormány véglegesen döntött volna a galíciai területre vonatkozó igényéről, már sietve benyújtotta az előzetes számlát: további két megszálló hadosztály és technikai csapatok kiküldését kérte. A vezérkar természetesen helyeselte a

[287] Ugyanott, 104405. Jagow 1941. december 2-i jelentése.
[288] GFM 2—93. 103791. Ritter 1941. július 9-i feljegyzése.

kérést, s a magyar kormány is sietve hozzájárult teljesítéséhez.[289]

Érdemes azonban az erre vonatkozó tárgyalásnak a részleteibe beletekinteni. Az első lépés itt a magyar vezérkartól indult ki. Szombathelyi magához kérette a német katonai attasét, és kijelentette: tudják, hogy Magyarországnak nagy erőkkel kell részt vennie a háborúban. Közöljék a németek, mit kérnek, s ezek szerint fognak készülődni. Mikor azonban a németek erre válaszul bejelentették igényeiket, hirtelen kiderült, hogy ezek teljesítéséhez már nem elég a vezérkar, hanem a magyar kormány hozzájárulása is szükséges. A németek úgy látták, hogy bizonyos visszakozás történt: „Feltehető — állapítják meg —, hogy e mögött ismét a magyar katonai és politikai körök különböző elképzelése rejlik, mint azt már korábbi alkalmakkor is megállapítottuk.” Ezért úgy határoztak — mint a követség anyagából kiderül —, hogy a magyar kormányhoz ők nem is intéznek formális kérést a csapatokra vonatkozóan, hanem jegyzéküket úgy fogalmazzák meg, hogy abból világos legyen: csupán a magyar felkínálkozásra reagáltak.[290]

A felajánlkozás, a németek kiszolgálása a vezérkar, a tisztikar tekintélyes részétől a németek fizetett ügynökségéig terjedt. Voltak, akik csak jólértesültségüket fitogtatták, mások társadalmi rang, esetleg teljes német irányú fordulaton spekulálva, magasabb rangot s jobb beosztást remélve tájékoztatták a német követet a vezérkar, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács valamennyi döntéséről, tervéről. Megint mások, ismét nem csekély számban — hiszen a német

[289] Ugyanott, 104365. Ritter 1941. november 9-i utasítása a követnek; 104379. Jagow jelentése.
[290] Ugyanott, 104314. Ritter 1941. október 29-i utasítása.

Sicherheitsdienst 2000 fizetett ügynököt alkalmazott Magyarországon[291] — pénzt kaptak szolgálataikért, mint Ruszkay (Ranzerberger) Jenő nyugalmazott altábornagy, akit nyilas kapcsolatai miatt nyugdíjazták, de kitűnő összeköttetései révén mindenről tudomást szerzett, és értesüléseit sietve tovább adta a németeknek. Így például 1942-ben Ruszkay küldte meg — mint a német Külügyminisztérium irataiból kiderül — a magyar kémelhárítás teljes szervezetét ismertető jelentést a német titkosszolgálatnak.[292]

A 2. magyar hadsereg frontra küldésében a magyar vezérkarnak nem volt különleges szerepe. De szemmel láthatóan távolról sem tartották elegendőnek azt a közel félmillió embert, aki ebben az időben már szovjet földön harcolt. Erre mutat az 1942 szeptemberében a magyar és német vezérkar között létrejött egyezmény, amelyben a magyar vezérkar vállalta, hogy további két ún. megszálló hadosztályt küld a Szovjetunióba. Úgy döntöttek ekkor, hogy miután a magyar vezérkar megtette ajánlatát, a továbbiakat a németek diplomáciai úton bonyolítják le. Kállay miniszterelnök meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadta a németek kérését, s utalva arra, hogy igen sok tartalékot küldtek a 2. hadseregnek, igyekezett kitérni előle.[293]

A magyar vezérkar azonban még ekkor sem tágított. A németek pedig egyszerűen arra hivatkoztak a kormánnyal szemben, hogy ők nem kívánnak újabb terheket rakni az országra, csupán a magyar vezérkar által felajánlott hadosztályokat kérik. A vezérkar erre, megcáfolva a miniszterelnököt, kijelentette, hogy két újabb megszálló hadosztályt a magyar emberállományból nyugodtan ki lehet állítani.[294]

Kállay erre Honvédelmi Tanács elé vitte az ügyet, majd október 19-én közölte a németekkel: a Honvédelmi Tanács hozzájárult két újabb megszálló hadosztály kiküldéséhez.[295]

A magyar vezérkar a voronyezsi katasztrófából sem vonta le a szükséges következtetéseket, s továbbra is távol állt tőle nemcsak a háborúból való kiugrás, de még a németekkel való együttműködés lazításának a gondolata is. A németek pedig hamarosan előálltak újabb követelésekkel. 1943 februárjában Keitel további három megszálló hadosztály kiküldését kérte, ezúttal nem a Szovjetunióba, hanem Szerbiába. A második hadsereg elvesztésének hatása alatt Kállay kereken visszautasította a kérést; a német hadsereg-főparancsnokság viszont ragaszkodott a magyar csapatokhoz. Ebből kifolyólag hosszas, eredménytelen vita alakult ki.[296]

1943 augusztusában Csatay, az új honvédelmi miniszter bemutatkozó látogatásra ment Hitlerhez. Hitler, utalva az olaszországi súlyos helyzetre, ismét kérte, hogy magyar csapatok vegyenek részt a Balkán megszállásában.[296a] Csatay és a vezérkar — szokásuk szerint — támogatták a német javaslatot. Szombathelyi hosszú és alapos elaborátumban foglalt állást Hitler kérése mellett a szeptember 4-i koronatanácsi ülésen. Hadd idézzünk fejtegetéseiből néhány gondolatot:

[291] GFM 2—94. 105245. Jagow 1942. június 18-i távirata.

[292] Ugyanott, 2090—432405. A titkosszolgálat 1942. június 18-i jelentése.

[293] Ugyanott, 105724. Ritter 1942. szeptember 21-i feljegyzése.

[294] Ugyanott, 105733. Werkmeister 1942. szeptember 29-i jelentése.

[295] Ugyanott, Werkmeister október 19-i jelentése.

[296] GFM 2—94. 106020., 106042. Jagow 1943. február 17-i jelentése, illetve a Külügyminisztérium március 5-i feljegyzése.

[296a] Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht. 1940—1945. Band. III. 1943. 963. old.

„Az ellenség nagyobb embereje Németországot igen veszélyes helyzetbe sodorta. Ebben a nehéz helyzetben a magyar vezérkar úgy kíván segíteni a németeknek, hogy megszálló csapatokat küld a Balkánra; ez a támogatás meggyőzheti Hitlert, hogy hazaengedje az orosz területeket megszálló magyar csapatokat...

Kétségtelen, a németek ma nehéz helyzetben vannak, de tévesen ítélnénk meg a helyzetet, ha arra gondolnánk, hogy egyszerűen felbonthatjuk a szövetségünket, s benne hagyhatjuk őket a pácban. A német hadsereg ereje töretlen, fegyelme érintetlen, s ha nehézségek közepette is harcolnak, de még tudnak harcolni... Éppen ezért igen veszélyes elképzelni azt, hogy meg tudunk szabadulni a németektől.

Ma Németország az egyetlen gát a bolsevizmus ellen... Ma még az érdekünk Németország oldalán van. Ma még mellettük állva védjük őket, de árnyékukban készülhetünk a jövőre."[297]

Csatay és Szombathelyi érvei Horthyt mindenesetre meggyőzték. Ígéretet tett arra, hogy támogatni fogja őket a kormányban jelentkező ellenkezések leküzdésében.[298]

Nem a vezérkaron múlott, hogy nem küldtek végül csapatokat a Balkánra. A döntő mozzanat ebben a szeptember 8-i olasz fegyverszünet volt. Ekkor Horthy tanácskozásra hívta össze legbizalmasabb embereit, akik lebeszélték arról, hogy csapatokat küldjön a Balkánra. Jagow jelentése szerint

[297] Szombathelyi emlékiratait közli *Kállay:* Id. mű, 310—315. old. Idézetek a 313. és 314. oldalról.

[298] Részletesen lásd GFM 2—94. 106565., 106604., 106606. Jagow 1943. szeptember 6-i, szeptember 15-i, szeptember 16-i jelentése, valamint Kriegstagebuch. III. 1120. old.

Csatay és Szombathelyi mélyen felháborodtak e döntés miatt.[299]

A magyar vezérkar tehát a németek minden javaslatát szinte megelőzve feltétel nélkül támogatta őket, és sokszorosan tanúságot tett *„küzdő"* szelleméről, égő harci kedvéről. Ez a harci kedv — mint látni fogjuk — egyetlen alkalommal nem mutatkozott: 1944. március 19-én hajnalban Kállay véleményüket kérte, tehetnek-e valamit a német megszállás ellen? A vezérkar egyértelműen nemleges választ adott, sőt hozzátette, hogy beosztottjainak is megtiltja az ellenállást.

Ezzel tetőzte be a magyar vezérkar második világháborús *„hősi"* magatartását.

A hadsereggel, a vezérkarral — amely a háború alatt teljesen maga alá akarta gyűrni a társadalmat, s ebben Horthynál bizonyos mértékig mindig támogatásra lelt, s amely úgy vélte, hogy hatalmi igénye csak a nacionalista célok megvalósítása útján érhető el, ez pedig a németek oldalára hajtotta őket — még távolról sem merítettük ki az uralkodó osztályok és kormánykörök németbarát, nemegyszer németbérenc csoportjainak bemutatását.

Kállay a magyar uralkodó osztályok politikai beállítottságát azzal is igyekszik szépíteni, hogy a földbirtokos osztályról szólva azt általában a felső arisztokrácia maroknyi csoportjával igyekszik azonosítani, amely valóban jórészt a Habsburgház visszatértét kívánta, és így a fasiszta Németországgal — a

[299] Ma már a volt vezérkar egyes képviselői igyekeznek mentegetni a dolgokat, hangoztatva: „A viszonyok hatalma és nem... a hivatalos tisztek vitték Magyarországot... a háborúba". *Andreas von Bálványi:* Der Untergang der 2. ungarischen Armee 1943. Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, 1960. dezember. 1052. old.

Habsburgokat bécsi örökségként gyűlölő Hitlerrel — szemben állt. Bizonyos fokig már ezt a meghatározást sem vonatkoztathatjuk az egész arisztokráciára. Itt vannak mindenekelőtt saját Habsburgjaink; míg az arisztokrácia egy része túlságosan Habsburg-párti volt ahhoz, hogy egyértelműen Hitler-párti legyen, Habsburg József és Habsburg Albrecht tán éppen azért lett Hitler embere, mert igazi Habsburgok voltak. Igazi Habsburgok, akik már nem bíztak abban, hogy mint a Habsburg-ház képviselői kerülhetnek Magyarország élére, de bíztak abban, hogy megtehetik ezt mint Hitler Gauleiterjei. Különösen Habsburg Albrecht vágyott igen erősen a magyar koronára, s ez az ambíció nem hűlt ki évek múltával sem.

Albrecht 1940-ben felkereste Berlinben a német hivatalos tényezőket, s felajánlotta szolgálatait; ígéretet tett a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak anyagi támogatására, amennyiben a németek elősegítik, hogy ő legyen Horthy utóda. Albrecht 1941-től valóban igen aktív *„politikai"* tevékenységet fejtett ki. Egyfelől ugyanis a náci irányzatú pártok és csoportok egységének megteremtésén fáradozott, másfelől pedig a németeket elárasztotta a hivatalos magyar politika vezetőit denunciáló írásaival. 1942 januárjában például a Budapesten tartózkodó Ribbentropnak írt; kifejtette, hogy teljesen elégedetlen a magyar politikával. Ebben az időben volt folyamatban a kormányzóhelyettes-választás, ami Albrechtben azt az aggodalmat keltette, hogy Horthy halála után sem kerülhet a sor reá. Ezért vált ekkor különösen aktívvá. Hamarosan Berlinbe utazott, s ott felajánlkozott annak fejében, hogy cserébe támogassák kormányzóhelyettesi jelölését. Hasonlóan felajánlkozott az olaszoknak is. Albrecht — a denunciálások

sorozata mellett — a kormányzóhelyettes-választás külpolitikai jelentőségét emelte elsősorban ki, ezzel igyekezett — a feljegyzések tanúsága szerint — a németek támogatását a maga számára biztosítani.

Különösen sokat tárgyalt erről Werkmeister német ügyvivővel. Werkmeister[300] helyzete emiatt meg is rendült. Werkmeister ugyanis tárgyalásaiban messzebb ment a kelleténél, s Imrédyvel és a szélsőjobboldal más vezetőivel már arról tárgyalt, miként lehetne puccsszerűen biztosítani Albrecht kormányzóhelyettessé való választását.[301]

De a nyilas Festetich, Pálffy éppen olyan patinás nevek viselői, mint a katolikus Esterházy, a legitimista Zichy vagy Apponyi — ezért tán helyesebb, a valóságnak inkább megfelel, ha úgy fogalmazzuk meg, hogy nem az arisztokrácia volt Hitler első számú támogatója Magyarországon, de az arisztokrácia puszta létével fenntartója és erősbítője volt a földbirtokos osztálynak, annak az arisztokráciánál számbelileg nagyobb, kevésbé tehetős, de nem kevésbé parazita rétegnek, amely a németekkel való szorosabb együttműködés híve volt. Azok az 500—1000 vagy több ezer holdas birtokosok, kik a háborús konjunktúrának, a Németországba irányuló mezőgazdasági szállításoknak messzemenően haszonélvezői voltak,[302] akiknek tudatában a nemzet sorsa mindig

[300] Werkmeister jelenleg a stockholmi nyugatnémet nagykövet tisztségét tölti be.

[301] Albrecht tevékenységéről részletesen lásd GFM 2—93. 104315., 104796., 104848. számú iratokat.

[302] *Saly:* Id mű, 548. old. — Rendkívül jellemző példát ismertet ezen rétegek gazdasági lehetőségeiről: „Régen a malomipari termékek kivitelét 70%-ban a budapesti nagymalmok bonyolították le, és csak a maradék mennyiség jutott a vidéki közép- és kisebb malmoknak. Miskolczy Hugó MÉP-képviselő az úgynevezett, »Cs. csoport«

azonosult saját sorsukkal, pontosabban: saját sorsuk jelentette számukra a nemzet sorsát; úgy vélték, hogy a németek támogatta országgyarapodások és gazdasági helyzetük emelkedése elválaszthatatlan összefüggésben van, s az elválasztást nem is kívánták megtenni, tehát a németekkel való korlátlan együttműködés hívei voltak. De a magyar társadalom arisztokratikus elmaradottsága nemcsak a néhány ezer közép- és nagybirtokban konzerválódott, amely megteremtette a németekkel való együttműködés társadalmi bázisát. Még inkább áll ez az államapparátusra, a dzsentri államtisztviselői karra, mely előkelő rangot adó származásának, a nagybirtokkal való kapcsolatainak köszönhette állását. Vezető állásuk adott nekik korlátlan hatalmat, tekintélyt, de vagyont csak korlátozottan. A korlátlan vagyon a nagytőkések — elsősorban a bankok — kezén volt, s így joggal válthatta ki az állami felsőbb funkcionáriusok irigységét, kik úgy vélték, politikai, társadalmi hatalmuk mellé a gazdagság hatalmát is meg kellene szerezni. Tekintettel arra, hogy Magyarországon a tőke viszonylag jelentős része zsidó

(Bárczay Ferenc és János, Jurcsek Béla, Teleki Mihály stb.) segítségével megalakította az Őskeresztény Malmok Szövetségét, és Teleki Mihály minisztersége idején keresztülvitték, hogy a kivitel 70%-át ők bonyolítsák le. A szövetség 20 fillért kapott minden kivitt malomipari termék métermázsája után. 1941-ben például 17 millió métermázsa ment ki külföldre, és ebből a szövetségnek 3 400 000 pengő jutott.

Miskolczy Hugó anyagi szempontból a legrosszabb hírű képviselő volt, illetményét állandóan letiltották, a Ház kapujában lesték a hitelezők, úgyhogy csak a mellékkapukon surrant ki és be, hogy elkerülje a pénzüket követelő hitelezőket. Mihelyt a szövetséget megalapította, feltűnő jómódba került, reggeltől estig a Pannóniában bonyolította le üzleteit, itt fogadta a vidéki malmok képviselőit, 600 000 pengőért villát vásárolt magának, s nagyszerűen élt."

tőkések kezén volt, a nácizmus már szállította is a receptet: árjásítani kell a tőkét. De ezek a rétegek — melyek az 1938 óta bevezetett zsidótörvények segítségével, ha nem is árjásították a zsidó tőkét, de újabb és újabb gazdasági pozíciókat szereztek meg — tisztában voltak avval, hogy helyzetüket csakis Hitlert támogatva szilárdíthatják meg, illetve erősbíthetik. Állami tisztviselők és katonatisztek „őrségváltás" címén fényesen dotált állásokba csöppentek be, s a gazdasági élet átállítása egy egész új gazdag réteget hozott a felszínre. A váratlan haszonhoz, munka nélküli jövedelemhez és soha nem álmodott pozíciókba juttatott rétegek természetesen minden kérdést a nácizmus és az antiszemitizmus szemszögéből néztek, s a kül- és belpolitika minden bonyolult problémája egy kérdéssé összpontosult előttük: miként tarthatják meg pozíciójukat, miként harácsolhatnak újabb vagyonokat? Vagy úgy, hogy a németek segítségével a zsidótörvények hatályát növelik, vagy úgy, hogy az ország területi bővítése révén szereznek újabb állami állásokat és koncessziókat.

Ennek a rendkívül széles társadalmi rétegnek Imrédy és pártja volt legkifejezőbb politikai képviselője. A Magyar Megújulás Pártja egyaránt kifejezte a középbirtokosok, az államapparátus felső vezető rétegének s annak az izmosodó burzsoáziának az érdekeit, amely a zsidó nagyburzsoáziával vívott éles konkurenciaharcot. De a Magyar Megújulás Pártjának sohasem voltak tömegei; túlságosan a régi uralkodó osztályokat képviselte, túlságosan a régi úri, dzsentri ideológia és módszerei érvényesültek vezetésében, semhogy a munkásosztályban, de akár a kispolgárság alsóbb csoportjaiban tért hódíthatott volna. Parlamenti képviselete sem volt túl jelentős, alig másféltucat embere ült a képviselőházban.

Mi tette akkor mégis oly nagy fontosságúvá szerepét az ország politikai életében; mi az oka, hogy Kállay szerint kétéves hivatala alatt Imrédyvel volt a legtöbb összetűzése?[303] Nyilván az a tény, hogy szemben a nyilasokkal, akik az alsóbb társadalmi osztályok és a kispolgárság szélsőjobb-oldali erőit fogták össze, tehát azokat az erőket, amelyeket Kállay — ha az adott helyzetben számolt is velük — nem tekintett Magyarország nemzetfenntartó erőinek és osztályainak, Imrédyék éppen a nemzetfenntartó, tehát az uralkodó osztályok és azok végrehajtó apparátusában tettek nagy befolyásra szert. Hívei, politikai tábora nem korlátozódott pártjára; tekintélyes számmal voltak követői a kormánypártban, Kállay pártjában, akik ugyan nem vállalkoztak arra, hogy vele együtt „az ellenzéki politika keserűbb kenyerét egyék", de lényegében azonosultak vele mind belpolitikai célkitűzéseit, mind a feltétlen németbarát vonalat illetően. Voltak ezek között aktív miniszterek, mint például Jurcsek Béla, aki — a német követségi jelentés szerint — igaz híve a tengelypolitikának, „*világnézetileg közel áll hozzánk*",[304] aki nemcsak a hírhedt parasztnyúzó beszolgáltatási rendszert dolgozta ki, de németországi látogatása során — mint ezt a német külügyminisztérium gondos tisztviselői feljegyezték — részletesen tájékoztatta a németeket Kállay tevékenységéről is.[305] Vagy említhetjük Reményi-Schneller pénzügyminisztert, aki a német követet mindig elsőnek tájékoztatta a kormány minden határozatáról, a minisztertanács minden üléséről. Természetesen ezt a kormány tagjai, a magyar politikai élet vezetői tudták, de ez egyáltalán nem

[303] *Kállay:* Id. mű, 34. old.
[304] GFM 2—94. Werkmeister 1942. szeptember 30-i jelentése.
[305] Ugyanott.

akadályozta meg, hogy Reményi-Schneller a kormány tagja maradjon, s minden lényeges ügyről tudomással bírjon.

De nemcsak néhány aktív miniszterre — kiknek nevét feltétlenül ki kell egészítenünk Antal István propagandaügyi miniszterével — korlátozhatjuk Imrédy szélsőjobboldali németbarát befolyását. A kormánypárti sajtó tekintélyes része a kezükben volt. Egy, 1940 őszén keltezett beadvány, mely Imrédyék befolyását tárgyalja, leszögezi, hogy „a kormánypárt napilapjainak élén az imrédysta Kolozsváry-Borcsa Mihály („Függetlenség") és Makkai János („Esti Újság") áll."[306]

A sajtókamara elnöke ugyancsak Kolozsváry-Borcsa Mihály, a miniszterelnökségi sajtóiroda helyettes vezetője, Dulin Elek, „erősen az új eszme híve".

„...*Miniszterelnökségi propagandaosztály*. Vezetője Kovrig Béla, Imrédy felfedezettje, most már újabban Kolozsváron egyetemi nyilvános rendes tanár.

Magyar Filmiroda. Vezetője Tőrey-Taubinger Zoltán. Köztudomású, hogy hosszú idők óta csakis szélső embereket alkalmaz.

A rádió. Egyik igazgatója Nelky Jenő, Imrédy sógora. Jellemző, hogy most is, az Imrédy-féle párt megalakulásakor a pártvezér elhangzott beszédét, annak összes programpontjait és a kilépett képviselők teljes névsorát leközölte.

A Külkereskedelmi Hivatal a gazdasági élet egyik legfontosabb szerve, s az exportengedélyeken át is a legnagyobb kereseti lehetőséget tudja egyesek számára biztosítani.

[306] Makkai János 1944-ben szembefordult a németekkel, s a Sztójay-kormány idején kilépett a MÉP-ből.

gazdasági szakcsoport képviseli nálunk azt az irányzatot, amely a hazai mezőgazdaságot és ipart teljesen német szolgálatba akarja állítani, és részben állította is...

A Magyar Megújulás Pártja nem délibábokat kerget, amidőn a hatalom átvételében bízik, hanem a leghidegebb realitás alapján állapítja meg, hogy Imrédy kormányalakítása elkerülhetetlen, mert a németek végül mégiscsak olyan kormányt tűrnek meg Magyarországon, amely nem latolgatja a háborús esélyeket, hanem minden körülmények között és fenntartás nélkül szolgálja a birodalmi érdekeket. Ez a német szempont fokozottabban érvényesülne abban a nem várt esetben, ha a német hadsereg valahol komoly vereséget szenvedne, és kénytelen volna a birodalom határai közé visszavonulni. Ha ugyanis ez a helyzet bekövetkezne, nem tűrne meg Magyarországon olyan uralmi rendszert, amelynél félnie kellene attól, hogy esetleg ellene fordul vagy ellenállás nélkül átengedné a birodalom ellen felvonuló csapatokat. Ehelyett olyan magyar kormányhoz kell ragaszkodnia, amelynek összetétele garancia arra, hogy haderejével biztosítani fogja a birodalom déli határait a Balkán felől esetleg felnyomuló ellenséges erőkkel szemben. E fontos hadpolitikai szempontok mellett komoly szerepet játszik a német elgondolásokban az is, hogy ezekben a kritikus időkben olyan uralmi rendszert teremtsen minden szomszéd államban, amely összes fegyverfogható emberét, nyersanyagát, élelmiszereit, egyszóval egész katonai és gazdasági kapacitását a közös harc céljaira rendelkezésre bocsátja... Kállay bukása után pedig a németek tudni fogják, hogy kik azok a politikusok, akikben feltétlenül megbízhatnak! A nyilaskeresztesekről természetesen nem is lehet szó, mert — bár nagyobb tömegekkel rendelkeznek, mint

Imrédy, és politikai programjuk is egyezik a német érdekekkel — félkótyagos és alvilági vezéreik miatt aligha tudnának megnyugtató biztosítékot szolgáltatni arra, hogy az államgépezetet irányítani és a hatalmat szilárdan biztosítani tudnák. Marad tehát, mint egyetlen megoldás: a Magyar Megújulás Pártja, amely nemcsak kipróbált és gouvernementális képességű politikusokkal, hanem elsőrendű gazdasági és katonai szakemberekkel is rendelkezik, azonkívül a Nemzetiszocialista Pártszövetséggel olyan tartalékkal is bír, amely az összes szélsőjobboldali elemek rezervoárja lehet, tehát szükség esetén a tömegeket és a tömeglelkesedést is szolgáltatni tudja."[308]

A nyilaskeresztesek megítélésében Kállay is megfelelő határozottságot mutat. A nyilasok társadalmi és politikai bázisát azonban ismét egyoldalúan állítja be. Utaltunk már arra, hogy a nyilasok a kispolgári és proletárelemeket is meg tudták nyerni. Kállay ezt kívánja felhasználni, a dolgokat úgy tüntetve fel, mintha az uralkodó osztályoknak semmi közük sem lett volna a nyilasokhoz. Pedig a nyilasok nemcsak objektív társadalmi tevékenységükkel szolgálták az uralkodó osztályok érdekeit; közvetlenebb kapcsolat is volt köztük. A nyilasok titkos támogatói között a magyar arisztokrácia és nagytőke jó néhány neves személyisége volt található. A vezérkar és a tisztikar egy része szintén erősen szimpatizált a nyilasokkal, így a magyar uralkodó osztályok politikai csoportosulásának bemutatása csak akkor lehet teljes, ha a nyilasokkal való hol erősebb, hol gyengébb együttműködésről is számot adunk, a nyilasokat is mint a magyar uralkodó osztályok pártját kezeljük.

[308] Horthy Miklós titkos iratai. 341—342., 343—344. old.

A magyar uralkodó osztályok különböző rétegeit áttekintve, figyelembe véve, hogy a politikai megoszlás végső soron az anyagi érdekektől meghatározott osztályérdekeken keresztül érvényesült, láthatjuk, miként fűzte össze őket a bolsevizmus elleni harc, a magyar nagyhatalmi ábrándok, a revízió ábrándja, s miként osztotta meg őket a reálpolitikai meggondolás, a német győzelemtől várható gazdasági és politikai előnyök, illetve hátrányok. Az összefűzés és megoszlás dialektikája természetesen történetileg jelentkezett, e kettős folyamat különböző oldalai nem egyformán érvényesültek az egyes időszakokban, s az uralkodó osztályokon belüli két tábor összetétele, súlya és egymáshoz való viszonya is állandó változáson ment át. Kállay állításainak történeti valótlansága abban áll, hogy a változásokat óhajtja kétségbevonni; hogy a baloldallal szemben egységes magyar uralkodó osztályokat a jobboldallal szemben akarja egységesen felsorakoztatni; hogy a pártok és csoportosulások felszínen maradó elemzésével annak a magyar vezető rétegnek, amelyben a többség németbarát, soviniszta és antidemokrata volt, nyugatbarát és demokratikus képet óhajt kölcsönözni.

Gazdasági kiszolgálás vagy gazdasági szabotázs[309]

A második világháborút követő esztendőkben, midőn a náci kollaboráció vádjával illették a magyar politikai élet

[309] A fejezet elkészítésében Berend Ivánnal együtt írt tanulmányunkra támaszkodtam. „Die deutsche Expansion und das ungarische Wirtschaftsleben zur Zeit des zweiten Weltkrieges." Acta Historica. 1958. V. 3—4. sz.

vezetőit, védekezésükben gyakran kapott helyet a következő mozzanat: igaz, együttműködtünk különböző okokból, megfontolásokból, kényszerből a fasiszta Németországgal, de viszonylag korlátozott volt az együttműködés; igyekeztünk viszonylag kevés katonát küldeni, s az együttműködést, a németek kiszolgálását elsősorban gazdasági térre korlátozni.

Az évek múltán azonban ez a mozzanat is kezd homályba borulni, s az 50-es évek elejére odáig fajult, hogy Kállay Miklós könyvében kijelenti: „A különböző vonalakon kifejtett magyar ellenállás körül a gazdasági ellenállás volt a legsikeresebb, melyet a legszisztematikusabban hajtottak végre."[310] Nagyjában hasonlóan szól Kertész is: „A magyar adatok bizonyítják, hogy a Németországba irányuló export sohasem érte el a kívánt mértéket . . ., sohasem tett eleget Magyarország a német követeléseknek, hogy mozgósítsa iparát a háborúra."[311]

A tájékozatlan nyugati olvasó mindezeket olvasva joggal gondolhatja, hogy itt az együttműködés valamiféle tényleges szabotálásáról van szó. Kállay ugyan sietve hozzáteszi, hogy „. . . ez az ellenállás nem öltött soha olyan formákat, mint amilyeneket a kommunisták földalatti propagandájukban tanácsoltak, vagy amilyenekre az angol—amerikai rádióadásokban buzdítottak: hogy a munkások semmisítsék meg a termelési eszközöket, készleteket, utasítsák vissza a munkát vagy alkalmazzák másféle formáját a harakiri-politikának."[312] Mindemellett vajon igaza van-e Kállaynak, hogy a szövetségesek (nyugati szövetségesek)

[310] *Kállay:* Id. mű, 283. old.
[311] *Kertész:* Id. mű, 62. old.
[312] *Kállay:* Id. mű, 284. old.

által tanácsolt értelmetlen és erőszakos módszerek helyett a magyar kormány megtalálta a náci elnyomókkal szembeni hatékony ellenállás más formáit, s gazdasági erőforrásait nem állította a német hadigazdaság szolgálatába?

Nézzük talán a legilletékesebb tényezők véleményét: miként vélekedett az állítólagos magyar gazdasági szabotázsról a német Külügyminisztérium gazdasági szakértője, Clodius; miként tükröződik ez a „*sikeres*" ellenállás a német Külügyminisztérium irataiban?

Idézzük például Clodius 1941. július 31-i jelentését. Ez a következőkben foglalta össze az akkor folyó német—magyar tárgyalások eredményeit:

1. A magyarok hozzájárultak, hogy a MAORT-részvényeket megszerezzük. 2. Kamatmentes klíringhitelt kapunk 100 millió P értékben. 3. A svéd koronát és a svájci frankot leszállítják a márka kurzusára. 4. Beleegyezésüket adták a német tőke működési lehetőségének további kiterjesztéséhez. 5. Igen sok esetben megszüntették az egyes német behozatali cikkek kontengentálását. 6. Biztosították a magyar gabonaszállítást, 46 000 tonna azonnali szállítását vállalták. 7. A magyar kormány hozzájárult, hogy a bácskai mezőgazdasági *feleslegeket* Németország kapja. 8. A műselyem és műanyag árát leszállították. 9. Buna (műgumi)-szállítások ellenében döntő befolyást szerzünk a Ruggyantaárugyárban.

„Összefoglalva megállapítható, hogy a tárgyalások végeredménye jelentős lépést jelent Magyarország betagozódásában azon német tervekbe, amelyek német vezetés alatt Európa gazdasági újjáalakítására irányulnak" — hangzik Clodius végső értékelése.[313]

[313] GFM 2—93. 103901. Clodius 1941. július 31-i jelentése.

Ez a jelentés, úgy véljük, elég távol áll attól a megállapítástól, amellyel Kállay jellemezte a magyar—német viszonyt. De talán felmerülhet az az ellenvetés, hogy Clodius jelentése 1941 nyaráról szól, amikor még a németeket kiszolgáló Bárdossy állt a kormány élén, s nyilvánvalóan más volt a helyzet Kállay miniszterelnöksége idején.

Térjünk át ezek után a következőkre. Kállay szerint Magyarország nem szállított elég élelmiszert, mivel a kisparasztok eldugták készleteiket, s nagyjából minden területen csökkent — Kállay szerint — a Németországba irányuló élelmiszer-szállítás, és jóval alatta maradt a követelt mértéknek. Próbáljuk röviden áttekinteni, hogyan nézett ki a Németországba irányuló élelmiszer-szállítás.

1941 júliusában, a német—magyar gazdasági tárgyalások során, 1941—1942-re vonatkozóan a magyar delegáció vállalta, hogy Magyarország búza- és rozs-„feleslegeinek" — ami a szűk fejadag kielégítése után megmarad — 50%-át Németországnak biztosítja. Emellett az 1941 májusában aláírt szerződésben a magyar kormány vállalta, hogy a háború befejezéséig az áprilisban visszacsatolt délvidéki területek agrárfeleslegeit köteles kiszállítani. A szerződés Magyarország számára csak azt engedélyezte, hogy a korábbi jugoszláviai import mennyiségének megfelelően olajpogácsa- és kenderszükségletét fedezhesse. A gabonafeleslegek mellett az olajosmagvak egész feleslegét, a tengeri felesleg 80%-át Németországba szállítják. A nagy mennyiségű „feleslegek" biztosítására a tárgyalások után alig pár héttel, augusztus 15-én már rendelet jelenik meg, amely a gabona kiőrlését szabályozza, nagyobb kiőrlési százalékot szab meg, és a liszttel való takarékos gazdálkodást szabályozza. Ezt azonban csakhamar egy még súlyosabb „takarékossági" rendelet

követte: szeptember 6-án Budapesten és környékén — vagyis elsősorban a munkások rovására — bevezették a liszt- és kenyérjegyet. A fejadagot havi 2 kg lisztben és napi 25 dkg kenyérben szabták meg. Az állatkivitel területén egy év alatt 56 000 szarvasmarha, 56 000 birka kiszállítását vállalták, és a magyar delegáció ajánlatával — 100 000 sertés kiszállításával — szemben a németek 175 000-et követeltek.[314]

Néhány hónapon belül azonban a német csapatok Moszkva alatti veresége világossá tette, hogy a villámháborús tervek összeomlottak, és hosszú, nehéz harcok várnak a betolakodó fasiszta csapatokra. Ez egyre inkább olyan nehézségek elé állította Németország gazdaságát, amikkel nem tudott megbirkózni. Ahogy fokozódtak a németek nehézségei, úgy növelték a leigázott és csatlós államokra nehezedő nyomást, szorították a prést, hogy minél többet lehessen kisajtolni. 1940 decemberben Ribbentrop egészen félreérthetetlen nyíltsággal követelte a kiszállítások fokozását. Bárdossy bizalmas feljegyzésében a következőkben számolt be Ribbentrop követeléséről: „Hivatkozott arra, hogy ők most az erőkifejtés maximumán vannak, s be kell vallania, hogy mindenre szükségük van, hogy a most folyó gigantikus küzdelmet sikerrel be is fejezzék. Megmondta nekem, hogy különösen olajról és gabonáról van szó! Kér, tegyünk meg mindent, mert nekünk is be kell látnunk, hogy a most folyó küzdelemben ők hozzák a legnagyobb áldozatokat, s mindazoknak, akiknek nélkülözhető készleteik vannak, adniok kell a Német Birodalom számára . . ."

[314] OL Küm. gazd. pol. 21. biz. jkv. a német—magyar tárgyalásokról. 1941. július 7—29.

Két nappal később — német részről Clodius és Moritz, magyar részről Losonczy István közélelmezési államtitkár részvételével — már konkrét tárgyalások folytak a kiszállítások fokozásáról. Akkor már egyáltalán nem elégedtek meg az ún. feleslegekkel, hanem további áldozatokat követeltek. S ami Ribbentrop megfogalmazásában még úgy hangzott, hogy „a nélkülözhető készletek" átadása, azt itt brutális nyíltsággal már úgy követelték, hogy „. . . ne hivatkozzunk arra, hogy ebben vagy abban a termésben ez idén vagy jövőre nincs felesleg, hanem esetleg a hazai ellátás bizonyos százalékú megszorításával is legyünk segítségükre."[315] Mint Sztójay Döme berlini követ a tárgyalásokról beszámolt: „Losonczy megígérte, hogy erre is tekintettel lesz, s éppen ezért szándékozik a magyar kormány a fontos ellátási cikkeknél további megszorításokat és fejkvótákat elrendelni, hogy ily kívánságoknak eleget tehessünk."[316] Ennek megfelelően 1942 februárjában és a következő hónapokban a kenyérfejadagot 20 dkg-ra korlátozták. A német fasizmus feltétel nélküli kiszolgálása igen súlyos helyzetbe sodorta a magyar munkásokat és dolgozókat. Magyarország lakossága európai viszonylatban is a legrosszabbul ellátottak közé tartozott. Míg 1942 tavaszán Németországban a napi kenyérfejadag 286 gramm, a havi cukor-, illetve zsírfejadag 1012, illetve 927 gramm volt, addig Magyarországon a kenyérfejadag napi 200, a havi cukorfejadag 600, a zsírfejadag 720 gramm volt csupán.[317]

1942—1943 folyamán, a magyarországi fogyasztás mind szigorúbb korlátozása ellenére is, egyre kevésbé tudták

[315] OL Küm. gazd. pol. res. 996. 1941. december 10.
[316] OL Küm. gazd. pol. res. 1006. 1941. december 12.
[317] Magyar Gazdaságkutató Intézet 50. sz. helyzetjelentése. 111. old.

kielégíteni a német igényeket. Ennek nem az volt azonban az oka, hogy a horthysta politikusok a kiszállításokat elszabotálták, mint ahogy ezt a különböző emigráns politikusok utólag beállítani igyekeznek, hanem döntően az, hogy a háború éveiben néhány igen rossz termésű esztendő volt. Az 1929—1938 közötti évek kenyérgabona-terméseredményei átlagát 100-nak véve, 1940-ben 83,1, 1941-ben 84,1, 1942-ben pedig mindössze 76,2 az indexszám, s csupán 1943-ban, majd 1944-ben volt jó termés. Hasonló volt a helyzet az árpánál, kukoricánál és más mezőgazdasági terményeknél is. Ehhez járult még a felduzzasztott hadsereg szükséglete, valamint az országhoz csatolt területek szükségleteinek fedezése. E területek ugyanis csak kismértékben tudták fedezni saját szükségleteiket (Erdély, Kárpát-Ukrajna), ahol pedig feleslegek voltak (Bácska), ott azt — mint láttuk — a németek teljesen lefoglalták. Ilyen körülmények között, anélkül, hogy az országban katasztrofális éhínséget ne idézzenek elő, a régi exportmennyiségek fenntartása lehetetlen volt.

Kállay mindezen adatokat igyekszik teljesen jelentéktelennek feltüntetni, még a bácskai szerződésre is kijelenti, hogy a formális megegyezés ellenére a tárgyalások időszakában kicsempészték a terület mezőgazdasági feleslegeit.[318] Nyilvánvaló tehát, hogy a németek számára semmit sem jelent ez a szerződés. Halljuk azonban, mi a véleménye erről a németeknek.

1942 nyarán a magyar kormány ténylegesen felvetette a bácskai mezőgazdasági feleslegekre vonatkozó szerződés módosítását. A német kormány azonban ragaszkodott az

[318] *Kállay:* Id. mű, 91. old.

eredeti megállapodáshoz, mert — mint Clodius kifejtette — „A szerződés számunkra gazdaságilag nagy jelentőségű. A Bácska az egyetlen európai terület, ahonnan Németország a legutóbbi év terméshozamából jelentős mennyiségeket (Németország és Olaszország együttesen mintegy 500 000 tonna gabonát) kapott."[319]

Kállay beállításának hitelességét azzal is igyekszik alátámasztani, hogy kijelenti: soha semmiféle hivatalos német személyt nem engedtek be a tényleges mezőgazdasági feleslegek ellenőrzésére. Valóban, semmiféle német küldöttség sem járt az országban ilyen célkitűzésekkel, de 1942 nyarán — mint a német külügyi államtitkár egyik feljegyzéséből kitűnik — a Kállay-kormány szentesített olyan német kívánságot, hogy német bizottság vizsgálja meg a hazai terméseredményeket. A bizottság formálisan, mint a Közép-európai Gazdasági Egyesület magyar szekciója vendégként érkezett az országba[320], ténylegesen azonban éppen ezt a felmérést készítették el.

Kállay könyvében széles körű adatfelhasználással dokumentálja az ország háború alatti gazdasági fejlődését. Külön táblázatban foglalja össze a bányászat és kohászat legfontosabb termékeinek számszerű alakulását, a bauxit-, a petróleum- és a mangántermelést. A bauxit- és mangántermelés megkétszereződött, az olajkitermelés pedig egyenesen hússzorosára emelkedett. Kállay nem tulajdonít figyelmet a részleteknek, s nem tesz említést arról, hogy tehát éppen azon termékek kitermelése fokozódott leginkább, amelyeket a németek különösen forszíroztak.

[319] GFM 2—94. 105321. Clodius 1942. július 1-i jelentése.
[320] Ugyanott, 105413. Weizsäcker 1942 július 23-i feljegyzése.

A németek ugyanis egyre nagyobb súlyt helyeztek a katonailag elsőrendűen fontos magyarországi nyersanyagok, elsősorban az olaj és a bauxit kiszállítására. Már az 1941 júliusi tárgyaláson vállalta a magyar küldöttség e nyersanyagok nagy mennyiségének kiszállítását. A megegyezés szerint a következő évben 830 000 t bauxit exportálását vállalták, s 1942-ben 988 547 t összes termelésből 865 000 t-t szállítottak ki. 1942. augusztus 1-én, tehát Kállay miniszterelnöksége idején azonban kormányközi megállapodás alapján évi egymillió t bauxit szállítására kötelezte magát a magyar kormány. A termelés ekkor még nem érte el az egymillió t-t, ez csak 1943-ban következett be. Ez évben is a termelésnek majdnem teljes mennyiségét Németországba szállították, de ekkor már ez sem volt elég, és egy 1943-as megállapodás szerint az 1943—1944-es gazdasági évben már 1,5 millió, az 1944—1945-ös gazdasági évben kétmillió t-ra fejlesztik a bauxittermelést, hogy ilyen mennyiségeket szállíthassanak ki.[321] Hasonlóan állandóan fokozták igényeiket a magyar olajkincs mind nagyobb részére. A háború éveiben rohamos volt az olajtermelés felfutása. 1939-ben 143 000, 1941-ben már 422 000, 1943-ban 842 000 t olajat termeltek. Mint az iparügyi miniszter 1942-ben bizalmas értekezleten elmondta: „Ez a termelés az ország szükségletét már korlátozások nélkül is bőven fedezné. A korlátozások oka itt is a háborús szükséglet és az, hogy a közös hadviselés céljára Németországnak és Olaszországnak igen jelentékeny mennyiségű feldolgozott nyersolajat, sőt közönséges nyersolajat is adunk

[321] OL Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. II/2—28/13 és I/1—3/1—24/20. — OL Küm. Gazd. pol. 25. Bizalmas jkv. a német—magyar tárgyalásokról. 1943. február 13—augusztus 7.

át."[322] 1941 végén például egy 80 000 tonnás rendkívüli olajszállítmányt úgy tudtak kivinni Németországba, hogy a magángépkocsi-forgalmat teljesen leállították. Mikor — a már említett Bárdossy—Ribbentrop megbeszélésen — Bárdossy erre hivatkozott, „Ribbentrop elővett egy feljegyzést, és abba belepillantva megjegyezte, hogy tényleg, legutóbb kaptak tőlünk 80 000 tonnát, amiért igen hálásak, de úgy gondolja, hogy ezt fel lehetne emelni 120 000 tonnára."[323]

A német Külügyminisztérium 1942. július 14-én elhatározta, hogy Funk gazdasági minisztert Hitler személyes levelével Budapestre küldi, azzal a megbízatással, hogy ismételten gabona és olaj szállítását eszközölje ki. Funknak azonban már nem is volt szüksége Hitler kérésének tolmácsolására, július 31-én ugyanis már azt jelenti Jagow budapesti német követ, hogy Kállay miniszterelnök javaslatára a magyar hadsereg készleteiből felemelik a németeknek szállítandó olaj mennyiségét.[324] 1942-ben kereken 300 000, 1943-ban 400 000 tonna olajat — zömében finomított formában —, vagyis az olaj termelésének mintegy a felét szállították Németországba.[325]

A számukra legfontosabb bauxit és olaj mellett a németek nagy súlyt fordítottak minden fellelhető és elszállítható nyersanyag kivitelére, így például erősen szorgalmazták a magyarországi mangánérctermelést. Németország mangán-

[322] OL Parlamenti iratok, 42-es bizottság jkv. XXX. 349. old. 1942. október 19.

[323] OL Küm. gazd. pol. res. 996. 1941. december 10.

[324] GFM 2—94. 105471.

[325] OL Küm. gazd. pol. res. 706. cs. 25. bizalmas jkv. a német—magyar tárgyalásokról. 71—79. old.

szükségletét közel sem tudta saját termeléséből fedezni, s mintegy 500 000 t behozatalra szorult. Ukrajna ideiglenes megszállásakor a szovjet ásványkincsek elrablásával fedezni tudták szükségletüket, de a hiány különös méreteket öltött a német visszavonulás, az átmenetileg meghódított területek elvesztése után. Ekkor a németek saját beruházásukkal is bővítették a magyar mangánbányászatot. 1938-ban még mindössze 15 000 tonna volt a termelés, a világháború kitörése után 60 000, 1941-ben 70 000, 1942-ben 87 000, 1943-ban pedig 102 000 tonnára emelkedett.[326]

Kállay avval is igyekszik bizonyítani a magyar gazdaságpolitika németellenes tendenciáit, hogy statisztikailag bizonyítja: a Németországba irányult magyar kivitelben csökkent a mezőgazdasági termékek részesedése. (Adatai: 1940 : 81, 1941 : 76, 1942 : 68, 1943 : 69%.)

Ha korábban kételyeink lettek volna atekintetben, hogy Kállay véletlen tévedéseiről vagy tudatos félrevezetésről van-e szó, ez az adatfelhasználás lényegében meggyőzhet minket a szerző szándékáról. A miniszterelnök ugyanis ismerhette a német—magyar gazdasági tárgyalások anyagát, s tudott arról, hogy a háború időszakában a német gazdaságpolitika — amely korábban minden eszközzel gátakat akart emelni Magyarország iparosodása elé — arra törekedett, hogy a magyar ipart is bevonja a német hadsereg ipari ellátásába. Most már nemcsak a magyar ipari nyersanyagok exportját követelte, de a hadianyag-szállításokat is. Ezzel kapcsolatban írja Sztójay berlini követ egyik jelentésében, hogy a szovjetellenes háborúval „a gazdasági és politikai

[326] OL Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. I/1—3/1—24/20. és II/2—28/13.

súlypont áttevődik Délkeletről Keletre, s a presszió talán nem lesz olyan intenzív Délkelet felé. Ennek igazolását látom abban is, hogy a múltban velünk szemben hangoztatott gazdaságpolitikai elveket, miszerint a Délkelet szerelje le iparát és rendezkedjen be minél jobban az agrártermelésre, feladták, és megelégszenek azzal, ha Közép- és Délkelet-Európa ipari termelése legalábbis egyelőre Németországot ellátja".[327] A szovjetellenes háború kirobbantásától kezdve — a korábbitól eltérően — a magyar ipar nagyarányú megrendeléseket kapott a német hadvezetőségtől. 1941 nyarán megkezdődtek a német—magyar ipari tárgyalások, s ennek során egy német bizottság vizsgálta meg a magyar ipar helyzetét abból a szempontból, hogy milyen kapacitást tudnak biztosítani a német hadsereg számára.[328] A tárgyalásokon magyar részről kijelentették: „Szívesen készek arra, hogy az eddig szabaddá tett, illetve a jövőben felszabadítandó kapacitást a német Wehrmacht szükségleteinek fedezésére engedik át." „Magyarország — ismétlik meg a továbbiakban — ipari kapacitásának jelentős részét Németország számára engedi át."[329] Megállapodtak abban is, hogy „Minden olyan kapacitást, amelyet Magyarország német segítséggel a közeljövőben kiépíthet, 70%-ban minden időben a német szállítások számára kell fenntartani."

A Németországnak gyártott hadianyagok kiviteléről a háború egész időszakára vonatkozó teljes kimutatások nem állnak rendelkezésünkre. Sokat mutat azonban, hogy csupán

[327] OL Küm. gazd. pol. res. 1941. 751.

[328] Központi Gazdasági Levéltár. W. M. Lőszergyár 85. MÁVAG 3467/res. 1941. Általános levelezés. Feljegyzés az 1941 augusztus 25-i értekezletről.

[329] OL Küm. gazd. pol. res. 402/1941—3—29.

1942 áprilisáig — összesítő kimutatás szerint — csak a hadianyag-kiszállítás 425,8 millió pengőt, az egyéb katonai szállítás pedig — (nem kész hadianyag formájában) — 319,2 millió pengőt tett ki. Ehhez jönnek még a hatalmas összegű légügyi szállítások.[330] 1942-ben a magyar hadiipar termelésének jóval nagyobb része ment a német, mint a magyar hadsereg részére. Erre utal az iparügyi miniszternek 1942 végén az országgyűlés vezető politikusaiból álló ún. 42-es bizottság előtt tartott beszámolója, amelyben többek között a következőket mondotta: „Később tudok választ adni arra a kérdésre, hogy a honvédelmi termelésből mi az, ami nekünk marad, és mi az, amit mások kapnak meg. De mondhatom, hallottam eléggé jelentékeny ipari embertől azt a számot, hogy állítólag csak 15% volna a miénk és a többi mind az idegeneknek megy (ti. a haditermelésből). Ezt az adatot megcáfolom, mert nagyon jelentős termelési ágakban 100% a miénk . . ."[331] A cáfolatból is világosan kitűnik, hogy — ha a 15% nem is reális — kétségtelenül a magyar ipar termelésének nagyobb része ment a németeknek. Ez a helyzet még súlyosbodott a németek sztálingrádi veresége után. Ekkor, 1943-ban, fokozott nyomást gyakorolnak Magyarországra, s ennek során a magyar hadianyag-termelésnek még nagyobb részét biztosították maguknak. Lehetőséget adott erre a legjobban felszerelt magyar katonai egység, a 2. magyar hadsereg voronyezsi pusztulása, amelynek során a Horthy-hadsereg hadfelszerelésének több mint a fele megsemmisült. Ezt a helyzetet a németek ugyanis arra használták ki, hogy bizonyos kötelezettségek vállalásának

[330] Ugyanott, 336/42.
[331] OL 42-es bizottság jkv. 1942. október 14. XXX. 429. old.

— egyes hadianyagok szállítása, tervrajzok, gyártási eljárások átadása stb. — fejében a magyar ipari kapacitás még nagyobb részét foglalják le. Így például a Fegyvergyár termelésének kb. 80, a MÁVAG tüzér-lőszer kapacitásának 50, az újonnan létesült hadiüzemek kapacitásának 60—90%-át a német hadseregnek biztosították.[332] Kertész állításával szemben, aki jelentéktelennek minősíti a magyar ipar német szállításait, Jagow német követ szerint a magyar hadiipar 60%-ban termelt a németeknek.[333]

A magyar hadiipari kapacitás lefoglalásának fontos formáját képezte *a német hadsereg részére végzett bérmunka rendszere.* A német hadseregszállító üzemek ugyanis nagyarányú bérmunka-megrendeléseket adtak a magyar gyáraknak, és sokszor ők bocsátották rendelkezésre az elvégzésükhöz szükséges szabadalmakat, terveket. A katonai bérmunkarendszert fokozatosan építették ki. Eleinte főleg a német szárazföldi hadsereg könnyűfegyver és lőszer ellátását szolgálta. 1941 szeptemberéig a külföldi hadsereg számára végzett bérmunka külön miniszterelnöki engedélyhez volt kötve, mivel Magyarország 1941 közepéig még nem lépett be a háborúba, s látszólag fenntartotta semlegességét. A szovjetellenes háború kitöréséig a németeknek nem is volt komolyabb mértékben szükségük bérmunka végeztetésére, a magyar ipart alig vették igénybe. 1941. szeptember 30-ig mindössze 130 millió pengő értékű bérmunkát végeztettek el. 1941 második felétől a németek fokozottan igyekeztek kiterjeszteni a bérmunkarendszert, amelyet a magyar tőkések is szívesen vállaltak. Ezzel kapcsolatos, hogy a miniszterelnöki engedély

[332] OL Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. I/1—12—B./28.
[333] GFM 2—94. 106785. Jagow 1943. október 31-i jelentése.

szükségességét megszüntették, és igen magas összegű, 580 millió pengős keretszámot állapítottak meg, amelyet 1943 júliusától 660 millióra, majd 1944 márciusától 825 millió pengőre emelték.[334] A német hadvezetőség a magyar iparnak kiadott bérmunka elvégzésének ellenőrzésére külön bizottságot hozott létre, az ún. DIKO-t (Deutsche Industrie Commission in Ungarn), amely a bérmunkaellenőrzés ürügyén — mivel ez az egész magyar hadiipart érintette — hivatalos ellenőrzést valósított meg a magyar gyáripar felett, s hatásköre jóval túlment a bérmunka ellenőrzésén.

Mindezek az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy nem a mezőgazdasági kivitel szabotázsa okozta az agrárcikkek részesedésének visszaesését a Németországba irányuló exportban, hanem a háború időszakában a német hadsereg ipari igényei óriási mértékben felduzzasztották a korábban teljesen jelentéktelen magyar ipari kivitelt. Nem arról volt tehát szó, hogy szabotálták az agrárexportot, hanem hogy a gyáripart, a hadiipart is a németek szolgálatába állították. Nem kétséges, a Kállay-kormány szerette volna korlátozni az agrárexportot, hiszen belső ellátási nehézségei egyre súlyosbodtak; nem kétséges az sem, hogy a Kállay-kormány szívesebben vette volna, ha a magyar hadiipar kapacitását nagyobb mértékben tudják saját hadseregük felfegyverzésére igénybe venni. Annak ellenére azonban, hogy az erős magyar hadsereg szerves részét képezte Kállay elképzeléseinek, nem tudták biztosítani, hogy az ipar ne a német hadigépezet ellátására, hanem a magyar hadsereg fegyverzetének modernizálására termeljen.

[334] OL Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. II/2—28./13.

Felvetődik a kérdés, ki finanszírozta ezeket a Németországba irányuló szállításokat? Kállay csak arról emlékezik meg, hogy a Nemzeti Bank pénzügyi politikájával, a márka árfolyamának alacsonyan tartásával igyekezett a külkereskedelmet más országok felé orientáltatni.[335] A kép ismét egyoldalú. Valóban, a Nemzeti Bank az alacsony márka-árfolyam segítségével igyekezett ilyen funkciót betölteni — csak egy félreértés van a dologban: mindez nem a Kállay-kormány idején történt, hanem 1939—1940-ben. A németek nyomására azonban felemelték a márka árfolyamát. 1941-től kezdődően azonban a márka-árfolyam állása egyre jelentéktelenebb tényezővé vált; ez az ügy a németek számára csak addig volt érdekes, míg fizetniük kellett a magyar áruszállításokért. 1941 második felétől a magyar szállítások kifizetését a német kormány fokozatosan beszüntette, és a növekvő tartozások kiegyenlítését mindinkább a magyar államra hárította át. Eleinte ezt úgy oldották meg, hogy a Nemzeti Bank, illetve a budapesti pénzintézetek konzorciuma „kölcsönzött" a Deutsche Verrechnungskasse-nak, illetve fizetett ki a magyar tőkéseknek 300 millió márkát. 1942 nyarától azonban a német tartozások oly rohamosan nőttek, hogy rendezésükre államközi tárgyalások váltak szükségessé. A német kormány szokásos cinikus nyíltságával ekkor már kifejezésre juttatta, hogy ez az adósság a továbbiakban még jelentősen nőni fog, vagyis nem hajlandók a magyar szállításokat megfizetni, ezt teljesen a magyar kincstárra hárítják át. Mint Litter, a német pénzügyminisztérium egyik vezető tisztviselője kijelentette: a magyar szállítások zömét „. . . tulajdonképpen. . . a közös háborúhoz való kontribució-

[335] *Kállay:* Id. mű, 287. old.

nak kell tekinteni, amelynek ellenértéke el lesz könyvelve... Az ilyeténképpen felírt összegeknek mikénti rendezése a háború befejezése után felmerülő és elintézendő kérdés!"[336]

A magyar uralkodó osztályok arra számítottak, hogy ez a befektetés számukra busásan megtérül, részint a leigázott országok kifosztása révén, főként pedig a háború általuk várt győztes befejezése után. Ennek megfelelően azután a német adósságok 1942-ben és 1943-ban rohamosan tovább nőttek. Míg 1941 végén 140 millió márka volt a német tartozások összege, addig 1942-re ez 506 millióra ugrott, ami már több mint 800 millió pengőt tett ki. Ennek méreteire jellemző, hogy a magyar kincstár bankjegykibocsátással fedezett saját szükséglete ugyanekkor közel 40%-kal kevesebb volt. „A német kincstárnak tehát mi 60%-kal többet hitelezünk — állapítja meg a Nemzeti Bank elnöke —, mint a magyar kincstárnak. Itt tehát igen nagy megterhelésről van szó!"[337] 1943-ra azonban még ez a hatalmas összeg is több mint megkétszereződött, 1035 millió márkára emelkedett![338]

A fedezetlen kiszállítások következtében növekedő német tartozások, az ún. márkaszaldó 1941 és 1943 között már közel két milliárd pengőre rúgott, ugyanakkor a bankjegyszaporulat mintegy hárommilliárd pengő volt, vagyis a német adósság okozta a bankjegyszaporulat 61%-át.

Világosan látható tehát, hogy 1941 és 1943 között — tehát amikor Magyarország közvetlen háborús igénybevétele még nem volt túlságosan nagymérvű — a fedezetlen bankjegy-

[336] OL Küm. gazd. pol. Magyar—német tárgyalások dosszié. 1942.
[337] OL 42-es bizottság jkv. 1943. április 8. XXXI. 384. old.
[338] Statisztikai Szemle, 1946. 131. old.

Év	Bankjegy-szaporulat	Német tartozások növekedése	Német tartozások aránya a bankjegyszaporulatban
	millió P		%
1941	598	326	54
1942	974	558	57
1943	1433	964	67

kibocsátást, ha közel sem teljesen, igen nagy mértékben a német fasizmus kiszolgálása okozta.

Ezek az adatok eléggé egyértelműen bizonyítják, hogy Kállay állítása nem felel meg a valóságnak. Ha valakinek mégis kételye volna, hallgassuk meg, mi volt a németek véleménye erről a kérdésről.

A német Külügyminisztérium iratai között található Clodius 1943. május 30-i összefoglalása, amelyben a következőket írta a német—magyar gazdasági együttműködésről: „Általában el kell ismernünk, hogy Magyarország Németországgal szembeni gazdasági kötelezettségeinek teljesítésére törekszik." Magyarország egyike azon országoknak, amelyek legtöbbet szállítanak Németországnak — szögezi le a továbbiakban, majd így folytatja: „Tény az, hogy a Wehrmacht-megrendelések teljesítése egyetlen országban sem megy annyira rendben, mint Magyarországon."

Igaz ugyan, hogy egyes mezőgazdasági terményekből nem teljesítették a vállalt kötelezettségeket, de „összefoglalva meg kell állapítani, hogy a magyar kormány magatartása a gazdasági élet területén nem ad semmiféle okot komolyabb német panaszra."[339]

Ennyit a gazdasági szabotázs meséjéről.

[339] GFM 2—94. 106299. Clodius 1943. május 30-i feljegyzése.

Voronyezs

Egyes katonai szakértők nem csupán a magyar, de a világtörténelem egyik legsúlyosabb katonai összeomlásaként tartják számon a 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófáját. Horthyt azonban — úgy tűnik — ez a kérdés meglehetősen kevéssé érdekelte, emlékirataiban ugyanis csak annyiban emlékezik meg a 2. hadsereg összeomlásáról, hogy „a Voronyezs mellett folyt harcok során a mi csapataink egészen kivételesen súlyos veszteségeket szenvedtek".[340]

De talán kezdjük az elején. Utaltunk már Ribbentrop és Keitel 1942 januári látogatására, melynek során követelték az egész mozgósítható magyar hadsereg frontra küldését. Az alku nem tartott sokáig; már Ribbentrop megmondta Keitelnek, az egész magyar hadseregre nem számíthat, viszont megelégedhet a kétharmad részével.[341] Ennyit meg is kapott. Eredetileg 15 harcos és 8 megszálló hadosztályt kértek, s 7 gyalogos és 1 páncélos harcoló, valamint 7 megszálló hadosztály kiküldésébe egyezett bele a kormány. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar haderő felszerelése messze elmaradt a követelményektől, s hogy a frontra küldött 2. magyar hadsereg hadfelszerelését a németeknek kellett szállítaniuk, úgy világos, hogy a magyar haderőnek számban, s még inkább felszerelésben legértékesebb részét adták oda a németeknek. Természetesen Adonyi Ferenc nem így látja. Szerinte az a körülmény, hogy nem adták oda az egész hadsereget, bizonyítja, hogy a háború döntő időszakára tartalékolták az erőket.[342] Adonyi azonban a fasiszta német

[340] *Horthy:* Id. mű, 229. old.
[341] GFM 2—93. 104502.; 104513.
[342] *Adonyi:* Id. mű, 42. old.

hadsereggel való együttműködés apoteózisát kívánja megírni, így ítéletei egyoldalúak és hamisak. Egyoldalúak és hamisak nemcsak a mi véleményünk szerint. Hallgassuk meg, mit mond erről a kérdésről Andreas von Bálványi szolgálaton kívüli vezérőrnagy. Szerinte a német követelések mértéktelenek voltak, és a 2. hadsereg felszerelését csakis az 1. és 3. hadsereg anyagának igénybevételével lehetett valamelyest teljessé tenni.[343]

A magyar kormány tehát legértékesebb, sőt — mondhatjuk — egyetlen értékes hadseregét küldte a frontra, bocsátotta a németek rendelkezésére.

Nem feladatunk itt a 2. magyar hadsereg tevékenységének részletes történetét nyújtani.[344] Ismeretes, s az emigrációs munkák is részletesen leírják a hadsereg nyári hadmozdulatait s téli összeomlását.

A 2. magyar hadsereg 1942 nyarán aktívan bekapcsolódott a Szovjetunió elleni hadműveletekbe. Részt vett a német hadsereg sikeres nyári offenzívájában, s elérte a Don vonalát. A megszállási feladatokat betöltő egységek a brjanszki erdő környékén folytatták harcukat a partizánokkal. A magyar fasiszta csapatok loptak, raboltak, a tisztek, altisztek, de a legénység egy része is a rablásoknak ellene szegülő helyi lakossággal szemben vadállati kegyetlenséggel járt el.

1942 nyarán a német csapatok újabb döntő offenzívára készültek. Céljuk a fontos stratégiai jelentőségű Sztálingrád

[343] *Andreas von Bálványi:* Der Untergang der 2. ungarischen Armee am Don 1943. Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift. 1960 december.

[344] A kérdésre vonatkozóan részletesen lásd: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Zrínyi Kiadó 1958. Összeállította: *Horváth Miklós.*

elfoglalása volt, amivel egyszerre kívánták biztosítani a kaukázusi olajvidék megszerzését és Moszkva bekerítését. Hitler és vezérkara úgy gondolta, hogy Sztálingrádnál döntő és megsemmisítő győzelmet arathatnak a szovjet hadsereg fölött. Éppen ezért a német hadsereg legjelentősebb erőit összpontosították a déli frontra. A támadásban a csatlós országok csapatai is szerepet kaptak. A 2. magyar hadsereget a Don-kanyarban, mintegy 200 km-es szakaszon, a német egységek északi szárnyának biztosításával bízták meg. A közel 200 km hosszú vonal védelme a 2. magyar hadsereg számára túl nagy feladat volt. A csapatok szinte állandóan a frontvonalban tartózkodtak, tartalék jóformán egyáltalán nem állt rendelkezésükre. Ugyanakkor felszerelésük hiányos volt; miután a németek nem szállították az ígért fegyvereket, nem rendelkeztek elég nehézfegyverzettel. Ruházatuk nem felelt meg a hideg télnek, élelmiszeradagjuk egy részét pedig a tisztek sikkasztották el.

A szovjet hadsereg, amely hónapokon át házról házra hősiesen védte Sztálingrádot, 1942. november 19-én ellentámadásba ment át, s november végére a várostól északra s délre áttörve a németek és szövetségeseik vonalát, bekerítette az itt harcoló mintegy 300 000 főnyi német hadsereget. A német haderő több kísérletet tett a bezárt egységek felmentésére, ezek azonban mind eredménytelenek maradtak, a bekerítő szovjet egységek egy része nyugat felé nyomult előre, másik részük pedig megkezdte a bezárt német erők felmorzsolását, mely 1943. február 2-án Paulus tábornok s megmaradt egységeinek fogságbaesésével véget ért. A volgai csata, mely mintegy 100 000 km² területre terjedt ki, s közel kétmillió embert közvetlenül érintett, sorsdöntő jelentőségű volt a második világháború menetében. A német csapatok az

itt elszenvedett vereséget már nem tudták kiheverni, kezdeményező szerepük megszűnt. A sztálingrádi hadművelettel kezdetét vette a nagy szovjet offenzíva, amely nemcsak a szovjet területek megtisztításához, de a fasiszta hatalmak teljes vereségéhez vezetett. A sztálingrádi szovjet győzelem nagy erkölcsi és katonai támogatást jelentett a többi frontokon, megkönnyítette az angol csapatok sikereit Észak-Afrikában, lelkesítőleg hatott s fellendítette az elnyomott országok németellenes, antifasiszta partizánmozgalmait. Sztálingrád döntő fordulat volt a második világháború menetében.[345]

A sztálingrádi fordulat a Donnál állomásozó magyar hadsereg katonai katasztrófáját előrevetítette. A szovjet csapatok január 12-én támadásba lendültek. A további események gyorsan zajlottak. A védővonalat áttörték, s annak ellenére, hogy Hitler utasítására Horthy megtiltotta a magyar hadsereg visszavonulását, a felbomlott csapatok fejvesztve menekültek. A visszavonulás tán még szörnyűbb volt, mint a csata. A behavazott, nehezen járható utakat hatalmas tömeg lepte el; aki lelépett az útról, elveszett. 7000 magyar katona lelt fagyhalált a visszavonulás alatt. A német csapatok akadályozták a magyar egységek visszavonulását. Saját menekülésük érdekében a magyar katonákat vetették áldozatul. Mintegy 40 000 ember lelte halálát, s mintegy 70 000 került, nagyrészt sebesülten, szovjet fogságba. A magyar hadtörténelem legnagyobb katonai veresége volt ez. Odaveszett az egész hadsereg, a nehézfegyvereknek mintegy 70—80%-a, sőt a személyi fegyverek egy része is,

[345] Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. 1941—1945. Moszkva 1962. IV. 64. és köv. old.

mivel a katonák, menekülésüket könnyítendő, puskájukat is eldobálták.

A voronyezsi katasztrófát a közvélemény előtt igyekeztek eltitkolni, de Sztálingrád és Voronyezs mementóként lebegett a magyar uralkodó osztályok szeme előtt.

Tekintettel arra, hogy a 2. hadsereg összeomlása már 1943-ban számos vitára adott alkalmat a német és magyar katonai vezetés között — a németek a magyar csapatokat hibáztatták az orosz áttörés sikeréért —, az emigrációs munkák egy része részletesen foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Rámutatnak, hogy 1. a magyar csapatokat erejüket meghaladó védővonalon sorakoztatták fel, 2. a németek nem szállították az ígért felszerelést, így a németek bűne, hogy a magyar hadsereg januárra már rendkívül leromlott állapotban volt, 3. a német tartalék haderő cserbenhagyta a magyar csapatokat, ami a katasztrófát elmélyítette.

Mindezen szempontok igazak, megfelelnek a valóságnak. Csupán Adonyi nem sorakoztatja fel ezeket érveléseiben. Ő ugyanis a németekkel való együttműködést — még könyvének írásakor is — a régi felfogásban, csatlós szerepben szemlélte, ezért csak óvatosan tesz néhány megjegyzést a német hadvezetésre. Fő feladatát abban látja, hogy igazolja magát, illetve a magyar hadsereget a német vádakkal szemben. Leszögezi, a magyar katonák teljesítették Hitler parancsát: az utolsókig kitartani. „Kitartottak oly sokáig, ameddig egyáltalán lehető volt." Egyébként is ő nem akarja felvetni a felelősség kérdését, „mert egy szövetségi háborúban a szövetségesek elidegenülése rosszabb, mint a csatavesztés".[346]

[346] *Adonyi:* Id. mű, 56. old.

Az emigráns irodalom — Adonyitól eltekintve — egységes a németek felelősségének hangoztatásában. Nem kevésbé egységesek viszont a magyar hadvezetés és a kormány felelősségének elhallgatásában is. Vajon a doni katasztrófáért csak Hitler a felelős? Tény, hogy Hitler 1942 karácsonya előtt levelet intézett Horthyhoz, követelvén, hogy intézkedjen, a magyar csapatok az ún. merev védelmet alkalmazzák a doni arcvonalon. Horthy kísérletet sem tett ennek a javaslatnak megmásítására, jóllehet a magyar hadvezetés tisztában kellett legyen azzal, hogy a magyar hadsereg fegyverzete valóban nem elégséges egy erősebb, páncélosokkal támogatott támadás feltartására, s ilyen körülmények között a merev védekezés, ténylegesen nagy erejű szovjet támadás esetén, a siker legkisebb reménye nélkül a magyar haderő óriási veszteségeit, teljes pusztulását eredményezi. Hangsúlyozzuk, mindezzel Horthynak, még inkább a vezérkarnak tisztában kellett lennie; ennek ellenére Horthy utasítására 1942. december 27-én kiadták Szombathelyi vezérkari főnök parancsát. Ez többek között a következőket mondta: „Legfelsőbb Hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van."[347]

Feltételeznők, hogy ezek után legalább megtették a szükséges intézkedéseket a magyar hadsereg helyzetének a körülmények engedte biztosítására. Nem így történt. A német hadvezetőség, miután decemberben a magyar arcvonaltól délre a szovjet támadás sorozatosan felmorzsolta a német erőket, számolt azzal, hogy előbb-utóbb ezen a front-

[347] A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. 121. old.

szakaszon is támadás várható. 1942 végén megalakították az ún. Cramer-hadtestet, melyet különböző erős német páncélos egységekből és a magyar páncélos hadosztályból hoztak létre. A magyar hadvezetés megnyugtatására január 1-én a Cramer-hadtestet a magyar hadvezetésnek rendelték alá. Pár nap múlva azonban kiderült, hogy a hadsereg elhelyezésébe a magyar hadseregparancsnokságnak egyáltalában nincs beleszólása. Mit tett erre a magyar hadvezetés? Miután a németek kifejtették — a magyar hadvezetés számára egyáltalán nem megnyugtató módon —, milyen szempontok miatt nem engedélyezik a Cramer-hadtest olyan elhelyezését, amely a magyar védővonalnak bizonyos biztonságot nyújtana, siettek kijelenteni, nehogy a németek megsértődjenek: „A magyar hadseregparancsnokság az együttműködést biztosítani és nem nehézségeket akar okozni."[348]

Ami pedig azt illeti, hogy a felső hadvezetés hogyan gondoskodott a hadseregről, arról a január 9-i helyzetjelentés tájékoztat:

„Jelentem, hogy a hds. ruhaellátási helyzete annak következtében, hogy a tényleges elhasználódásnak megfelelő igényléseink csak részben nyertek kielégítést, rohamosan romlik. 1942 december havi anyagi helyzetjelentésemben foglaltak kapcsán a sürgősségre való tekintettel külön táviratilag is jelentem, hogy a zubbonyok 25%-a, 1. lábbelinek 40%-a, nadrágok 50%-a és a fehérnemű 75%-a elhasználódott, sürgősen kicserélendő, illetve pótlandó volna, 2. lábbeli 10%-át pedig nagyobbra kell kicserélni, nyomatékosan kérem tehát a december havi igényléseimet kielégíteni,

[348] A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. 36. old.

illetve annak teljesítését következményeinek mérlegelésével elbírálni. Különösen válságos a hds. fehérnemű helyzete. Az emberek zöme szakadozott, teljesen elhasznált, javíthatatlan fehérneműt hord, egy része pedig már ing nélkül jár, mert e cikkekből a tényleges szükségletnek 10%-át sem kaptuk meg. A ruházat és különösen a fehérnemű lerongyolódott állapota nem csak eü. szempontból rendkívül veszedelmes és káros, hanem erkölcsileg is romboló hatású. A szövetséges csapatok, de különösen a németek ruházata ugyanis általában sokkal jobb állapotban van, s ez a legénység önérzetét bántja és önbizalmát rendíti meg."[349]

S mit tettek a január 12-i sikeres áttörés után? Kértek, könyörögtek, hogy a tartalékokat bevethessék, de a németek elutasító álláspontját mindig tudomásul vették. Kérték a németek beleegyezését, hogy a bekerítéssel fenyegetett egységeket visszavonhassák, de ha a németek, abból a célból, hogy saját egységeiket mentsék a magyar csapatok feláldozása révén, úgy a magyar hadvezetés végrehajtotta a német utasítást.

Íme, egy kivonat a 2. hadsereg vezérkari főnökének 1943. január 16-i telefonbeszélgetéséből:

„A hds. pság. a Hgr. B-nek[350] 18,40 h-kor jelentette: »ha ma 20 h-ig nem érkezik a hds. pság-hoz más döntés, akkor *elrendeli a VII. hdt. és az 1. pc. ho. visszavételét*«.

A Hgr. B válasza 19,55 h-kor érkezett távmondatilag: »a 23. és 19. k. ho. állásait a führer döntése szerint minden

[349] Ugyanott, 136. old.

[350] Rövidítések: Hgr. B = Heeresgruppe B (német hadseregcsoport); hds. pság = hadseregparancsnokság, hdt. = hadtest; k. ho. = könnyű hadosztály; pc. ho. = páncélos hadosztály; pcs. = parancs; ho. = hadosztály.

körülmények között az utolsó emberig tartani kell. Az 1. pc. ho. a Cramer hdt-nek marad alárendelve.«

A pcs. vétele után a hds. pk. úr Legeza vőrgy-nak, a VII. hdt. pk-ának távbeszélőn a következő pcs-ot adta: »Felsőbb pcs-ra a 23. és 19. k. ho-oknak az utolsó emberig ki kell tartani! Egy lépést hátrajönni nem szabad. — A legkíméletlenebb rendszabályokkal kell megakadályozni, hogy egy ember is hátra jöjjön. Csak meghalni lehet, de hátrálni nem!«"[351]

A 2. magyar hadsereg helyzetének kilátástalanságával tehát a hadvezetés teljesen tisztában volt. Nem lehetett meglepetés, hogy közel egy heti reménytelen harc, borzalmas anyagi és személyi veszteségek után az ellenállás teljesen összeomlott, s fejvesztett menekülés indult meg. A hadseregvezetés azonban, mint addig, most sem a borzalmas szenvedésen keresztülment katonákat, hanem a németek érdekeit nézte. Jány Gusztáv hírhedt napiparancsa nem kapott helyet az emigrációs írásokban. Érthető, hiszen ez a 2. hadsereg pusztulásában nem csupán a német, de a magyar hadvezetés felelősségét is felveti.

„1. A 2. magyar hds. elvesztette becsületét, mert kevés — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott. Állásainkból ellenséges túlerő kivethetett még akkor is, ha a csapat kötelességét megtette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becstelenség az a lelkeveszett, fejnélküli gyáva menekülés, mit látnom kellett, miért most a szövetséges német hds. és az otthon mélységesen megvet bennünket. Ehhez minden oka meg is van.

[351] A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. 161. old.

2. Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit. Azon a területen, hol gyülekezésünket elrendelték, hol az ujjászervezést végrehajtjuk, ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul vagy el nem pusztul.

3. A rendet és a vasfegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. Ennél kivétel nincs, legyen az tiszt vagy rendfokozat nélküli honvéd, aki parancsomnak nem engedelmeskedik, az nem érdemli meg, hogy nyomorult életét tovább tengesse, és nem engedem, hogy szégyenünket bárki is tovább nagyobbítsa." [352]

Voronyezs történetével kapcsolatban tehát nemcsak a német hadvezetés és a német SS-eknek a magyar hadsereggel kapcsolatos kegyetlenségeiről kell beszélni, ahhoz a magyar kormány és hadvezetés kegyetlensége is hozzátartozik.

Természetesen mindenki megkapta a jutalmat: a több mint 100 000 magyar katona jórészt az orosz hómezőkön a fakeresztet — vagy többnyire még azt sem —, Jány Gusztáv vezérezredes pedig március 31-én, a führer főhadiszállásán a vaskeresztet . . .[353]

Fordulat és kiugrási kísérletek

Kétségtelen, hogy 1942 márciusában, mikor Kállay átvette a kormányt, Hitler fegyveres hatalmának tetőpontján állott. Kállay is erre az időpontra és erre a tényre hivatkozik,

[352] A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. 179. old.
[353] Ugyanott, 349. old.

midőn vitázik azzal a Nyugaton is felmerült állásponttal, hogy csak akkor fordult a nyugati hatalmakhoz, mikor már Németország veresége elkerülhetetlennek látszott.[354]

Kállay igyekszik állításait, ha nem is tényekkel, hiszen ilyen tényeket nehezen tudna felsorakoztatni, de legalább szépen hangzó eszmefuttatásokkal alátámasztani. A magyar politikát nem a katonai vereségtől való félelem vezette a nyugati hatalmak felé, hangoztatja, hanem erkölcsi meggyőződés. A magyar politika évszázadokon keresztül mindig a nyugati kultúra felé vonzódott — fejtegeti tovább. A nyugati orientáció tehát nem opportunizmus eredménye.[355]

Vajon hol volt azonban ez az erkölcsi meggyőződés a magyar politikában 1933-ban, mikor a magyar külpolitika először sietett szövetséget kötni a nácizmussal, hol volt ez az erkölcsi meggyőződés 1939-ben, mikor csatlakoztak a német vezetésű antikomintern paktumhoz s kiléptek a nyugati vezetés alatt álló Népszövetségből, s hol volt 1940-ben, midőn a háromhatalmi egyezményt aláírva szövetkeztek a tengelyhatalmakkal, vagy hol volt 1941-ben, mikor önként léptek a háborúba a Szovjetunió ellen, s üzentek hadat az Egyesült Államoknak. Valótlan tehát Kállay állítása, amint tudatos hamisítás a magyar vezető körök nyugati kulturális vonzódásáról beszélni. Az ellenforradalom vezető politikusai, ideológusai gyakran hangoztatták Nyugathoz tartozásukat Kelettel — Kelet alatt a kommunizmust értve — szemben. De Nyugathoz tartozásuk pontosabb megjelölést is nyert. Nem általában Nyugatról volt szó, s különösen nem a

[354] *Kállay:* Id. mű, 347. és köv. old.
[355] Ugyanott, 353. old.

francia vagy angol Nyugatról, tehát a polgári demokratikus Nyugatról. A Nyugat számukra Németországot, a nyugati kultúra a német kultúrát jelentette. De még ezt is korlátozhatjuk. Nem a munkásmozgalmi, nem is a weimari demokrácia Németországát, hanem a konzervatív, junker, militarista Németországot, melynek hagyományait a hitleri Németország teremtette magasabb fokon újjá, s vitte el a végletekig. Nem a haladó német kultúráról volt szó, hanem a retrográd szellemtörténetről, az arisztrokratikus konzervatív világnézeti elemekről.

A Horthy-rendszer politikájában Németország volt a Nyugat. A keresztény germán közösséghez való tartozás jelenik meg Szekfűnél a 20-as évek elején írt munkájában,[356] s ide lyukad ki Hóman 10 évvel később a magyar külpolitikai orientáció történelmi előzményeit kutatva.[357] Németországról, mint életre-halálra megbízható és szótartó szövetségesről beszél Horthy 1938 áprilisi rádióbeszédében.[358] Ha politikai megfontolások mellett beszélhetünk érzelmi-ideológiai momentumokról, úgy a Horthy-rendszer minden ellentét dacára, ezernyi szállal kötődött Németországhoz, s jórészt csupán a néha felülkerekedő reálpolitikai megfontolások irányították tekintetét Nyugat felé.

Folytathatjuk még Kállay érveinek cáfolását. A könyvében elmondottak szerint azzal kezdte munkáját, hogy megtartotta a külügyi tárcát, hogy módja legyen külpolitikai elképzeléseinek megvalósítására;[359] ezzel szemben a külügyi tárcát kormányra lépésekor felajánlotta elődjének, kinek kataszrofá-

[356] *Szekfű Gyula:* Három nemzedék. Budapest 1921. 106. old.
[357] Budapesti Szemle, 1931.
[358] Lásd Horthy Miklós titkos iratai. 172. old.
[359] *Kállay:* Id. mű, 355. old.

lis politikájával állítólag már kezdettől szembefordult.[360] Aki Kállay könyve alapján ismerkedik a háború alatti magyar viszonyokkal, annak úgy tűnhet, mintha itt a baloldali — polgári baloldalt értve ez alatt — sajtó élvezte volna a kormány támogatását, s a jobboldali sajtó küzdött volna nehézségekkel. Pedig nehéz lenne felsorolni a több száz napi, heti s időszaki lapot, melyeket 1938 óta — mint liberális demokrata vagy szociáldemokrata sajtóorganumokat — betiltottak, megszüntettek. Nem kétséges, csak az írhat arról, hogy „a mi sajtónk udvarias volt a szövetségesekkel és soha sem támadta Nagy-Britanniát vagy Amerikát,"[361] csak az kockáztathatja meg az állítást, hogy szabadon lehetett például az angol rádió adásait hallgatni, aki arra számít, hogy állításait úgysem ellenőrizheti senki, s olvasói abszolút tájékozatlanok a magyar viszonyokat illetően, s aki elfeledkezik arról, hogy a jobboldali magyar sajtó — s ebben a kormánysajtó vezető szerepet vitt — odáig jutott a háború alatt a politikai és erkölcsi süllyedésben, hogy Kállay is kénytelen volt megróni, hangsúlyozva, hogy sok esetben a náci sajtón is túltesz az uszításban, s mégis túlzás „Pinkel-Judnak nevezni az amerikai köztársasági elnököt."[362]

Ennyit az erkölcsről, a kulturális vonzódásról s a tisztességről. Térjünk tehát vissza a politikai tényekhez, melyek nem kevésbé szólnak Kállay ellen. A volt miniszterelnök szerint ugyan már 1942 őszén elhatározták, hogy érintkezésbe lépnek a nyugati hatalmakkal, de mivel a törökországi vízum

[360] Nem kétséges, az ajánlat taktikai jellegű volt, számítani lehetett arra, hogy a sértődött Bárdossy nem fogadja el a felajánlott tárcát.

[361] *Kállay:* Id. mű, 360. old.

[362] *Saly:* Id. mű, 551. old.

megszerzése sok nehézségbe ütközött, a kapcsolatfelvételre csak 1943 februárjában — sajátos módon Sztálingrád és El Alamein után — került sor. A tény tehát, melyet a történész ellenőrizni tud, mindenekelőtt az, hogy *1943 januárjában* történt az első hivatalos érintkezés a nyugati hatalmakkal. Ekkor utazott Isztambulba Frey András, a „Magyar Nemzet" külpolitikai munkatársa, a magyar kormány üzenetével. Az üzenet érdemleges pontjai — Kállay szerint — a következők voltak:

1. A magyar hadsereg nem fog ellenállni, amennyiben reguláris angol—amerikai csapatok érkeznek az országba.

2. A magyar kormány elvileg hajlandó a németek ellen fordulni.

3. A tárgyalások felvételének célja nem a Horthy-rezsim változatlan átmentése.[363]

Frey tárgyalásainak nem volt nagy jelentősége, mert a nyugati hatalmak szélesebb körű felhatalmazással és konkrétabb tárgyi feltételek alapján kívántak tárgyalásokba bocsátkozni. Egyébként is a Frey Andrással küldött üzenetnek volt egy olyan pontja is, melyről az angolok egyébként sem voltak hajlandók tárgyalásokat folytatni. Kállay ugyanis — aki könyvében állandóan azt hangsúlyozza, hogy a Nyugattal való kapcsolatot tartotta az ország legfontosabb kérdésének — akkor nem a németekkel való szembefordulás módját, ennek katonai részleteit kívánta tisztázni, hanem garanciát kért az angoloktól az 1943-as magyar határok elismerésére, sőt azt a garanciát a tárgyalások sine qua non-jának tekintette.[364]

[363] *Kállay:* Id. mű, 370. old.

[364] GFM 2—94. Woermann 1943 februári feljegyzése.

Ily módon a Nyugattal való tárgyalások megindulásának *tényleges eredménye* csupán az volt — amivel felelős külpolitikusok nem nagyon dicsekedhettek —, hogy Woermann, a német Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, már 1943 februárjában részletes jelentést nyújthatott át Ribbentropnak Szent-Györgyi és Refrey (a név a jelentésben tévesen szerepel) isztambuli tapogatózásairól.

De a német Külügyminisztériumban nem csupán ezekről a tárgyalásokról szereztek tudomást. 1943 februárjában Nememendzsoglu török külügyminiszter felvetette azt a gondolatot, hogy a Balkán államok létesítsenek blokkot Németország veresége esetére — szovjetellenes éllel. Márciusban a németek már tiltakoztak a tárgyalások ellen a magyar kormánynál.[365] A magyar kiugrási tapogatózások következő mozzanata Barcza György vatikáni látogatása volt. A németek Barcza vatikáni tárgyalásairól is azonnal tudomást szereztek, s tiltakoztak is ellene.[366]

Természetesen az ilyen tárgyalások, melyekről a németek azonnal tudomást szerezhettek, nem nagy jelentőséggel bírtak, s alapos kételyeket támaszthattak ezek komolyságában is. A Nyugattal folytatott tárgyalásokról — többek között — Windisgraetz Lajos herceg informálta mindig a német kémszolgálat budapesti ügynökeit. A hírek eredete Bethlen Istvánhoz vezetett vissza. Bethlen ugyanis, aki ezeknek a béketapogatózásoknak egyik kezdeményezője volt, minden lépésről tájékoztatta Sigray Antalt, a magyar legitimisták vezetőjét, aki ezután Windisgraetz Lajossal közölte az újabb fejleményeket. Windisgraetz viszont Imrédy Bélának

[365] Ugyanott, 106085. 1943. március 18-i feljegyzése.

[366] Ugyanott, 106139. Jagow 1943. április 10-i feljegyzése. Lásd még *Kállay:* Id. mű, 383. old.

s a német biztonsági szolgálat embereinek adta tovább értesüléseit — amint ez a német biztonsági szolgálat irataiból most kiderült.[367]

Volt azonban egy közvetlenebb útja is annak, hogy a németek tudomást szerezhettek Kállayék nyugati próbálkozásairól. Még pedig közvetlenül a magyar kormány által tárgyalni kiküldött ügynökök. Így például Hátszegi-Hatz, a vezérkar kémelhárító osztályának beosztottja, volt szófiai katonai attasé, 1944 elején Isztambulban tárgyalt. Feladata végeztével, visszatérőben Magyarországra, Szófiában megszakította útját, s részletesen tájékoztatta az ottani német követet tárgyalásainak eredményéről, az amerikaiak által megszabott feltételekről stb. Pár nap múlva pedig már a német Külügyminisztériumban feküdt a szófiai német kémszolgálat vezetőjének jelentése az egész ügyről.[368] A németek megtudhatták, hogy a tárgyalások nem sokat haladtak előre. A Hátszegi-Hatz-cal tárgyaló két amerikai megbízott hangsúlyozta, hogy aktív németellenes kém- és szabotázstevékenységet várnak a magyaroktól, valamint felkészülést a németekkel való katonai szembefordulásra. Hatz kijelentette, hogy ezt nem vállalják, majd az amerikaiak kérdésére, hogy akkor mit tárgyaljanak, azt bizonygatta, hogy a magyar kormány halálos ellensége a bolsevizmusnak, s ennek megfelelően értékelje őket a nyugati kormány.

A Nyugattal való tárgyalások ilyen módon való kiszivárgása valóban világosan tükrözte a magyar politikai vezetésnek nemcsak könnyelműségét, hanem kétszínűségét is. Ha ugyanis ezek időpontjait összevetjük a frontok eseményeivel, rögtön kitűnik, hogy a háborúból való kiugrást nem

[367] GFM 2—2090. 462430. 1943. április 6-i jelentés.

[368] Ugyanott, 2—99. 109732. Beckerle 1944. február 1-i jelentése.

— mint Kállay állítja — a nyugati polgári demokráciák iránti *szimpátiából,* hanem a német vereség okozta *katonai kényszerből* próbálták végrehajtani.

Kállay könyve a Freynek adott utasításokból külön kiemeli, hogy nem a kormányt, a rendszert, hanem az országot igyekezett menteni. (Ezt Ullein-Reviczky is igyekszik megerősíteni.) Valójában azonban a különböző fővárosokban, Isztambulban, Bernben, Stockholmban, Lisszabonban folytatott tárgyalásokon magyar részről a fő kérdések mindig a határkérdések s a rendszer fenntartásának kérdése volt.[369] Ezt Veesenmayer 1943. december 14-i jelentése éppúgy megerősíti, mint a Geheime Reichspolizei 1943. szeptember 30-i összeállítása, mely a következő címet viseli: *„Összeállítás a birodalommal való szövetség felszámolására irányuló magyar kísérletekről érkezett jelentésekről.”*[370]

Nem változott a helyzet 1943 augusztusában, mikor már Keleten megtört a németek utolsó nagy offenzívája, Nyugaton pedig megtörtént az angol—amerikai csapatok szicíliai partraszállása. Horthy a következő feltételekkel volt hajlandó a különbékéről tárgyalni:

1. Az orosz csapatok ne mint megszállók tartózkodjanak az országban.

2. Kapjanak kötelező ígéretet arra, hogy a rendszer hatalmon maradhat.

[369] Kállay a „Hungarian Querterly"-ben, [New York, 1962. április—június] „Come over" (Kiugrás) címmel írt kisebb tanulmányt, amelyben a Svájcban tárgyaló Bakách-Bessenyei első, 1943 augusztusi és szeptemberi jelentéseit teszi közzé. Bakách—Bessenyei is a határokra kívánt biztosítékot kapni, az amerikai megbízott, Tyler azonban visszautasította a követelést.

[370] GFM 2—94. 106683.

3. A szövetségesek ismerjék el a Kállay-kormányt, melybe esetleg — talán 1919 októberéhez hasonlóan — hajlandók lesznek néhány szociáldemokratát (nyilván Peyerre gondoltak) is bevenni.[371]

Kállay[372] s az ő nyomán Kertész[373] is megemlékezik az előzetes megállapodásról, melyet a szövetségesek részéről Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, Nagy-Britannia törökországi követe s magyar részről Veres László kötöttek 1943. szeptember 9-én. (Erre a megegyezésre Magyarországon nem találtunk dokumentumot, s Ullein-Reviczky néhány évvel korábban írt munkája, jóllehet Veres tárgyalásairól megemlékezik, megállapodásról nem ír, s azt állítja, hogy az angolok egy semleges országba delegált követ útján kívántak tárgyalni.)[374]

Ha mégis elfogadjuk a megállapodás tényét, úgy ennek leglényegesebb pontjai kimondották, hogy mihelyt a szövetséges csapatok elérik az országhatárt, nyilvánosságra hozzák Magyarország kapitulációját. Magyarország csökkenti a katonai együttműködést a németekkel, s visszavonja csapatait a Szovjetunióból.

Magyarország fokozatosan csökkenti gazdasági együttműködését Németországgal, s visszautasítja a német haditermelésben való részvételt.

Magyarország vállalja, hogy ellenáll minden német megszállási kísérletnek s a vezérkart átszervezi úgy, hogy a hadsereg képes legyen a németekkel való szakításra és szembefordulásra.

[371] GFM 2—2090. 452456. A Biztonsági Szolgálat 1943. október 26-i jelentése.

[372] *Kállay:* Id. mű, 373. old.

[373] *Kertész:* Id. mű, 68. old.

[374] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 177. old.

Ezek mellett voltak kisebb jelentőségű pontok a megállapodásban, részben az átállás utánra vonatkozóan, részben információk szolgáltatására, részben a magyar légitéren való szabad átrepülésre vonatkozóan. Mindez Kállay könyvében megtalálható.[375]

Kertész azonban ezzel kapcsolatban legalább óvatosan fogalmaz, s utal arra, hogy *nem bizonyult könnyűnek e feltételek teljesítése*. Kállay viszont röviden summázva megállapítja, hogy mindent megtettek a magyar csapatok visszavonására, s legalábbis csökkentették azok létszámát: *„Így a lényeges részét ennek a célnak elértük"* — állítja fennhéjázón.

Valójában azonban megállapítható, hogy az előzetes egyezmény utáni időben egyáltalán nem csökkentették a Szovjetunióban levő csapatok számát, s a Hitlerhez intézett levélen kívül, amelyben kérték a magyar csapatok hazaengedését — semmit sem tettek ebben a kérdésben.

Kállay hangsúlyozza, hogy megengedték a nyugati repülőknek az átrepülést Magyarországon, *„Németország viszont nem kapott engedélyt, hogy Magyarországon légitámaszpontot létesítsen."*[376] Az állítás első része megfelel a valóságnak, a másik része viszont nem. 1943 őszén ugyan ténylegesen visszautasított egy német kérést újabb repülőbázisra vonatkozóan, de Kállay nyilván megfeledkezett a németek már meglevő magyarországi repülőtereiről, pedig a másodikat éppen az előzetes egyezmény megkötése után adták át a németeknek. Jagow német követ 1943. október 31-i jelentésében pedig már látja, hogy a németek számára előnyös, ha a nyugati repülők nem bombázzák Magyarországot, hiszen a

[375] *Kállay:* Id. mű, 373. old.
[376] Ugyanott, 376. old.

hadiipar 60%-a Németországnak termel. Egyébként a németeknek — mint megállapítja — Börgöndnél már van repülőterük, s most Szombathelynél kapnak újabbat.[377]

A gazdasági együttműködés csökkentéséről, úgy hisszük, nem kell több szót ejtenünk; arról pedig az előbb idézett jelentés is eléggé tanúskodik, hogy mint *„utasították vissza"* Kállayék a német haditermelésben való további részvételt.

Ami pedig a német megszállási kísérleteknek való ellenállást illeti, erről még lesz alkalmunk szólni; azt azonban már most itt leszögezhetjük, hogy a vezérkar átszervezésére semmiféle kísérlet nem történt, így a hadsereg vezetése továbbra is a teljesen németbérenc vezetés kezében maradt.

Az előzetes egyezménynek tehát csupán a *lényegtelen* pontjait hajtották végre; a megállapodás azon részei, melyek valóban komolyabb németellenes kiállást jelentettek volna, *papíron maradtak.*

Vitathatatlan tény: a Kállay-kormány 1943-ban sok kisebb intézkedéssel próbálkozott elhatárolódni a németektől. Ezek a kisebb intézkedések — mint a német Külügyminisztérium anyagából kiderül — elegendőek voltak arra, hogy a német kormány gyanúját s haragját kiváltsák, elegendőek voltak arra, hogy szavakban kimutassák, nem azonosítják többé magukat a németekkel, de nem voltak elegendőek arra, hogy a szavakból tettek legyenek: ehhez hiányzott a bátorság, az ügyesség s nem utolsósorban az új szavakat tápláló belső meggyőződés. Kállaynak az 1942-esnél finomabban fogalmazott beszédei, melyekben distancírozni kívánta magát a

[377] GFM 2—94. 106785. Jagow október 31-i jelentése.

németektől, s többször megismételt — de mindig visszautasított — kérések a magyar megszálló csapatok visszavonására éppúgy szerepelt a németeknél a Kállay-kormány bűnlistáján, mint a Ciano kivégzése alkalmából a felsőházban elmondott, Cianót méltató beszédek, a kormánypárt lapjaiban mind gyakrabban feltűnő nyugati jelentések s a különböző semleges országokban folyó tapogatózások, melyek rendre a németek tudomására jutottak.[378] A németek tudtak tehát a tárgyalásokról, Kállayék pedig a tárgyalásokon felmerült feltételeket nem voltak hajlandók végrehajtani, tehát nem lehettek eredményesek.

Így ezek a Nyugattal való tárgyalások legfeljebb „történelmi alibi" céljaira szolgáltak Kállayék számára. Ezek történetét ma is erre használják. De a tények világánál hamar kiderül, mi a különbség a látszat és valóság, a hamis alibi és a tényleges tettek között.

A Kállay-kormány bizonytalansága, ingadozása, mely a nyugati hatalmakkal való tárgyalás során is kitűnt, elsősorban arra a teljesen irreális politikai koncepcióra vezethető vissza, mely a kormány felfogásában még 1943-ban is dominált. Noha Sztálingrád s a vele szoros kapcsolatban levő Voronyezs, a 2. magyar hadsereg pusztulása kétségkívül hozott már változást a magyar politikában, Kállay a képviselőház külügyi bizottságának 1943. február 19-i ülésén felfogását még mindig a következőképpen fogalmazta meg:

„Magyarország a Nyugat elleni háborúban nem érdekelt, a hangsúly Magyarország számára a Keleten folytatott háborún van... Magyarország kétfrontos harcot vív, mégpedig Oroszországban és a belföldön, mivel a bolsevista aknamunka nyomai a belső fronton világosan tapasztalhatók."[379]

[378] GFM 2—99. 109770. Memorandum a magyar kormány magatartásáról. — Az anyag összefoglalja a legfőbb tényeket, melyeket a német Külügyminisztérium kifogásol.

Kállay külpolitikája tehát még 1943 elején is megelégedett azzal, hogy a nyugati hatalmakkal szembeni háborútól elhatárolja magát, de ezzel teljesen összeegyeztethetőnek tartotta a Szovjetunió elleni harc folytatását. Irrealitása elsősorban abban állt, hogy a nyugati hatalmak s a Szovjetunió között ténylegesen fennálló ellentéteket mértéktelenül — saját elképzeléseinek megfelelően — felnagyította. Külpolitikájának másik fontos pillére a nyugati hatalmak esetleges balkáni partraszállásán nyugodott. Kállay és Horthy egyaránt arra számítottak, hogy a harcok súlypontja 1943-ban a Balkánra tolódik át, s ezért elégséges, ha kapcsolataikat a nyugati hatalmakkal rendezik. Ilyen körülmények között Horthy még 1943 nyarán is helyeselte a Szovjetunió elleni háborút, sőt a német követtől kérte, hogy a magyar csapatok több elismerésben részesüljenek a német hadvezetés részéről.[380]

Horthy kérésénél érdemes egy pillanatra megállnunk. Ribbentrop június 26-án szigorúan titkos táviratában a kérésre a következőket válaszolta a követnek: *„a keleti magyar katonai teljesítmények akárcsak legcsekélyebb elismerése semmilyen körülmények között sem jöhet számításba, mivel a magyarok katonailag teljesen csődöt mondtak"*.[381] Egyébként is, ez csak fölöslegesen növelné a magyarok elbizakodottságát — állapítja meg. Néhány hét múlva, Mussolini bukása után[382]

[379] GFM 2—2090. 452445. A Biztonsági Szolgálat 1943. március 13-i jelentése.
[380] GFM 2—94. 106395. Jagow 1943. június 21-i jelentése.
[381] Ugyanott. 106407.
[382] 1943. július 25-én Mussolinit a király lemondatta, s a fasiszta

azonban mind a magyar, mind a német álláspont módosult. A németek úgy látták, hogy egyre jobban ingadozó szövetségesük további kompromittálása céljából mégis helyes nyilvánosan is megemlékezni arról, hogy magyar csapatok is harcolnak a Szovjetunió ellen. Ezért 1943 augusztus elején a Wehrmacht jelentése, a háború során először, dicsérőleg emlékezett meg a magyar csapatok harci tevékenységéről. A magyar kormánynál azonban közben az ellenkező folyamat ment végbe. Mussolini bukása után a balkáni angol partraszállást egész közelinek ítélték, másrészt annyit már megértettek, hogy a Szovjetunió elleni háborúban való aktív részvétel legalábbis elismerésre nem számíthat a nyugati hatalmak részéről. Mindezen szempontok következtében a magyar cenzúra törölte a Wehrmacht jelentéséből a magyar csapatokra vonatkozó dicsérő részt.

A német követ persze tiltakozott: *„Akörül nem volt kétség, hogy Magyarország mindent megtesz, hogy a Magyarország, illetőleg Anglia és Amerika közötti hadiállapot tényét elfeledtesse. Oroszországgal szemben azonban mindenekelőtt nyilvánosan állást foglalt. Most felmerül a gondolat, vajon nem óhajtják magukat az Oroszország elleni háborútól distancírozni”* — írta Jagow augusztus 7-i jelentésében.[383]

1943 augusztus végére, szeptemberre a külpolitikai helyzet az addiginál is kritikusabbá vált. A nyugati hatalmak ugyanis egyre kevésbé honorálták Kállayék *„tapogatózásait”*, konkrét tetteket, így mindenekelőtt a háborúból való kiugrást szorgalmazták.

kormány helyett katonai kormányt nevezett ki. Evvel Olaszországban megszűnt a fasizmus, s az új kormány hamarosan (szeptember 8.) fegyverszünetet kért a nyugati hatalmaktól.

[383] GFM 2—94. 106505. Jagow 1943. augusztus 7-i jelentése.

A magyar kormány, illetve a Horthynál összehívott koronatanács azonban nem tudta elhatározni magát a cselekvésre. Még mindig a balkáni partraszállásban reménykedtek. Pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre már 1943 júliusi memorandumában utalt arra, hogy: *„bizonyos katonai és politikai jelek és megfontolások arra engednek következtetni, hogy a Balkán mégsem válik döntő jelentőségű csaták színhelyévé.”*[384]

1943 őszéig azonban Kállayék nem voltak hajlandók többet tenni, jóllehet az uralkodó osztályok egyes angolbarát körei már azt a kérdést is felvetették, vajon a Kállay-kormány egyáltalán posszibilis-e még a nyugati hatalmak szemében? Felvetődött a németekkel való aktív szembefordulás lehetősége is, de Kállayék nem akarták sem személyes hatalmukat, sem esetleg egész hatalmi rendszerüket kockára tenni. Az olasz fegyverszünet után tartott koronatanácson is a határozat a régi volt: várni.[385]

Ezzel egyidőben azonban a Bácskában és Kárpát-Ukrajnában a partizánveszély miatt részleges mozgósítást hajtottak végre.

Horthyék tehát lényegében még ekkor sem tettek semmit, így valóban kissé üresen hangzik Kertész megállapítása: *„a vezető magyar államférfiak és diplomaták hajlandók voltak minden kockázatot vállalni, és buzgón törekedtek minden lehető előkészítő lépést megtenni az angol—amerikai megszállásra.”*[386]

Néhány mondattal később azonban Kertész — ha közvetve is — kénytelen beismerni, hogy a magyar kormánypolitika korántsem törekedett minden eszközzel a nyugati hatalmakkal való együttműködésre, hiszen a nyugati hatalmak

[384] Bajcsy-Zsilinszky memorandumát közli: *Kállay:* Id. mű, 241. old.
[385] GFM 2—94. 106588. Jagow 1943. szeptember 11-i jelentése.
[386] *Kertész:* Id. mű, 73. old.

azt követelték, hogy szálljanak szembe a németekkel, *„de soha sem jelölték meg ennek az öngyilkos akciónak az előre-látható jutalmát"*.

Ilyen körülmények között — szögezi le Kertész, s nyilván ez volt a Kállay-kormány akkori véleménye is — egyelőre a tengellyel való *korlátozott* együttműködés látszott a legjobb megoldásnak. Ez a *„korlátozott együttműködés"* a tengellyel, ez volt Kállay nyugatbarátságának a maximuma. „A miniszter-elnök — írja Szentmiklósy Andor, a Külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője a Svájcban tárgyaló Bakách-Bessenyeinek 1943. szeptember 6-án — a jelenlegi politikát kívánja folytatni, a folyamatos elkülönüléstől a ténylegesen nem hadviselő állapotig, míg végül megszerezzük akció-szabadságunkat. Azonban ő maga óhajtja megállapítani a folyamat lépéseit, mivel teljesen ismeri a helyzetet..."[387]

1943 késő őszén azonban ismét változott a helyzet: a teheráni konferencia hírei eljutottak Magyarországra is, Ullein-Reviczky, akit 1943 őszén küldtek Stockholmba követnek, hamarosan jelentette: nem lesz angol—amerikai invázió a Balkánon.[388]

Ettől kezdve a nyugatiakkal folytatott diplomáciai tárgya-lások hangneme is megváltozott: most már a nyugatiak azt javasolták, hogy a kormány különbéke javaslataival a Szovjetunióhoz forduljon.[389]

A Kállay-kormány politikai koncepciója, mely a nyugatiak-kal való megegyezésen s a Szovjetunió elleni háború folyta-

[387] Hungarian Quarterly, 1962 április—június.
[388] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 180. old.
[389] Ezt a német jelentések is megemlítették. [GFM 2—99. 109709. Ugyanott Huene lisszaboni német követ 1943. november 12-i jelentése. 106813.]

tásán alapult, ezzel teljesen csődbe jutott. Képesek voltak-e valami újra? Lényegében nem. Ullein-Reviczky még 1944 februárjában is, mikor a szovjet csapatok már alig 100 km-nyire voltak az országhatártól, még mindig a régi feltételeket szajkózta: amennyiben angol—amerikai csapatok érkeznek a határra, leteszik a fegyvert.[390] De az angol—amerikai csapatok ekkor még Nápoly és Róma között harcoltak.

Lassanként persze Kállay Miklós ráébredt arra, hogy szá-mításaiba valamelyes — nem is csekély — hiba csúszott. Erről tanúskodik március 1-én a követekhez küldött kör-levele: *„Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az angol—amerikai politika fogja Közép- és Kelet-Európa sorsát meg-határozni. Ez a feltételezés nem vált be a jelenre nézve!"*

Mi legyen tehát az új célkitűzés? A háborúból való kiugrás, a béke a Szovjetunióval? Nem!

„Teljesen tisztáznunk kell — írja a továbbiakban —, *hogy Oroszországot illetően nem változtathatunk defenzív állás-pontunkon...*, *ami nem jelenti azt, hogy mi már eleve és mind-örökre odaadjuk magunkat valamiféle oroszellenes vagy komintern-ellenes politikának. Mi hajlandók vagyunk jó szomszédként együtt élni Oroszországgal."*

Valóban bölcs s reális megítélése volt ez az 1944 tavaszi helyzetnek a magyar kormányfő részéről! Miután megtámad-ták a Szovjetuniót, és csapataikat a szovjet hadsereg szét-verte, arról akarta biztosítani a Szovjetuniót, hogy a jövőben nem fog *éles szovjetellenes* politikát folytatni.

Az új koncepció lényege azonban csak most következik. *„Magyarországnak ezért időt kell nyernie, mert az idő segíteni fog helyzetünkön... Meg vagyok győződve, hogy meg tudjuk*

[390] *Ullein-Reviczky:* Id. mű, 183. old.

védeni a Kárpátokat, természetesen, ha az oroszok nem akarnak minden áron áttörni a Keleti-Kárpátokon".[391]

Akik kézhez kapták Kállay március 1-i helyzetösszefoglalóját, s képesek voltak reálisan megítélni a helyzetet, azok képet alkothattak már a magyar külpolitika csődjéről. Nem irreális elképzeléseket, eszmei tisztaságot vagy más célkitűzést kell számon kérni Kállaytól, csak egyet: reálpolitikát. Fogadjuk el, hogy 1943 első felében még úgy ítélte meg a helyzetet: angol—amerikai csapatok szállják meg a Balkánt; a nyugati hatalmak s a Szovjetunió között oly mélyek az ellentétek, hogy antibolsevista álláspontját hangoztatva nyugodtan átevezhet a demokrácia táborába. Fogadjuk el, hogy ezt a nézetet 1943 nyarán s kora őszén is fenntartotta, mikor egyre több forrásból értesülhetett arról: a nyugatiak többre becsülnek egy németellenes tettet, mint sok demokratikus frázist. De vajon 1943 utolsó hónapjainak eseményei, a teheráni egyezmény híre, a nyugati hatalmak javaslatai, mely szerint a Szovjetuniót is be kell kapcsolni a fegyverszüneti tárgyalásokba, nem kellett volna arra a reálpolitikai meggyőződésre juttatnia, hogy a Szovjetunió nélkül nem tud a háborúból kiugrani? Vajon nem kellett volna eljutnia ahhoz, hogy korábbi álláspontját módosítania kell, s nem lehet fenntartani azt az álláspontot, hogy a baloldalnak másként beszél, mint a katonáknak? A tiszteknek és a nemzetvédelmi kereszteseknek a határok védelméről, a harc folytatásáról beszélt,[392] hangoztatva: senkit sem támadunk meg — mintha 1941-ben másképp történt volna —, de

[391] Az új koncepciót Kállay a követekhez intézett 1944. március 1-i levelében fejti ki. [*Kállay:* Id. mű, 397—400. old.]

[392] GFM 2—99. 109759. 109786. Jagow 1944. február 21-i és 28-i jelentése.

senki se támadja meg Magyarországot sem. Ha a kisgazdákkal vagy szociáldemokratákkal beszélt, akkor a demokratikus átalakulás lehetőségeit csillogtatta meg. Egyetérthetünk Jagow jellemzésével, ki szerint Kállay hazudik, nincs meggyőződése, állandóan taktikázik. Tegyük hozzá, addig taktikázott, míg teljesen eltaktikázta az országot. Erről figyelemre méltó javaslata elkészítése után két héttel bizonyságot szerezhetett: a javaslathoz még nem is a Szovjetunió, de saját szövetségesei, a németek szóltak hozzá.

Az ország német megszállása és Horthy hadserege

„Minden magyar, akár paraszt, munkás vagy katona, aki tevékenységével csökkenti megterhelésünket, a führer tartalékát erősíti a birodalomban. Minden magyar, aki értünk vérzik, csökkenti a mi véráldozatunkat, erősíti tartalékunkat a további hadvezetés céljaira"[393] — állapította meg jelentésében Edmund Veesenmayer SS standartführer, akit a német Külügyminisztérium 1943 őszén Budapestre küldött a politikai helyzet tanulmányozása céljából.

A német hadvezetőség s a német Külügyminisztérium 1943 őszétől már bizonyos aggodalommal szemlélte a magyarországi fejleményeket. Már ekkor elhatározták, hogy ha szükségesnek látszik, erőszakkal is beavatkoznak. Veesenmayer kiküldetése éppen azt célozta, hogy ennek lehetőségeit, politikailag legjobb módszereit kidolgozza.

[393] GFM 2—9941—106872.

Veesenmayer rendkívül terjedelmes jelentésben fejtette ki véleményét a magyarországi helyzetről. Mindenekelőtt a megszállás időpontját kell helyesen megválasztani — hangsúlyozta. — Jelenleg ez még korai lenne; majd ha a szovjet csapatok még inkább előnyomulnak. Másrészt Veesenmayer egyértelműen leszögezte, hogy magyar megoldás kell, azaz a megszállás ne szüntesse meg a magyar állam bizonyos szuverén jogait. Ennek legjobb módja az, ha Hitler meghívja Horthyt s rábeszéli „... a mézeskalács és korbács módszerének ügyes alkalmazásával" új kormány kinevezésére; ennek miniszterelnökét természetesen a németek jelölnék ki. Veesenmayer le is szögezi, milyen témakörből lehetne meríteni azokat az érveket, amelyekkel Horthyt meg lehet győzni. Mindenekelőtt a bolsevista veszélyt kell határozottan előhozni, majd néhány Habsburg-ellenes kijelentést kell tenni, s végül meg kell kockáztatni egy ígéretet, hogy az ún. „udvari zsidókat" (hofjuden) kímélni fogják.

Miután Horthyt így meggyőzték — s hogy ez sikerül, abban Veesenmayer nem kételkedett —, akkor teljhatalmú német megbízottat kell küldeni az országba.

1944 februárjában Horthy levelet intézett Hitlerhez, újból kérve, hogy a keleti fronton levő magyar alakulatokat engedje hazatérni. Horthy levele — amely Kállay új koncepciójának szellemében fogant — kifejtette, hogy a magyar csapatok a Kárpátok vonalán fogják felvenni a harcot a szojvet csapatokkal.[394] E levél még inkább meggyorsította Hitler készülődéseit, jóllehet a magyar kormány február 10-én elhatározta, hogy mihelyt a szovjet csapatok elérték Lemberget, általános mozgósítást rendel el.[395] A magyar kormány

[394] Lásd Horthy Miklós titkos iratai. 409. old.
[395] GFM 2—99. 109743. Jagow 1944. február 10-i jelentése,

továbbra is kínosan ügyelt arra, hogy ne vágja el a németekhez fűződő szálakat. 1944 februárjában már lázasan folytak az előkészületek Kossuth halála 50. évfordulójának a megünneplésére, amelyet a magyar függetlenség gondolatának kívántak szentelni. Ezzel egy időben azonban hivatalosan meghívták a reichsjugendführert, a birodalmi ifjúsági vezetőt is, vegyen részt a március 15-i ünnepségeken.[396]

Ezek a gesztusok azonban nem befolyásolták az ország megszállására tett német előkészületeket. 1943 őszétől nemcsak a német Külügyminisztérium foglalkozott egyre többet a magyarországi fejleményekkel; a vezérkar is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Magyarországon a kormányban megvan a hajlandóság a nyugati hatalmakkal való megegyezésre. A nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalásokról ugyan értesülve voltak, de természetesen nem tudták, ezek a tárgyalások az általuk ismerteknél nem jutottak-e tovább. Egyébként is úgy ítélték meg, hogy „... csupán az ellenség kompromisszumot elutasító magatartása miatt nem vezettek eredményre a magyar kormány által tűrt, sőt támogatott törekvések".[397]

Világossá vált előttük, hogyha a Kállay-kormány nem is vonta vissza csapatait a szovjet frontról, újabb csapatok harcbavetésére nem számíthatnak, sőt a gazdasági szállítá-

[396] GFM 2—99. 109766. 1944. február. 23
[397] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Bd. IV. 1944. január 1. — 1945. május 22. Eingeleitet und erläutert von Percy Ernst Schramm. (Kriegstagebuch des OKW). Frankfurt am Main 1961. 181. old. A német megszállás katonai vonatkozásait feldolgozza: Kun József: Magyarország német megszállásának előkészítése és végrehajtása. (1943. szeptember—1944. március.) Hadtörténelmi Közlemények. 1963. I.

soknál is egyre több nehézséggel találják szembe magukat.[398] Olaszország átállása megérlelte tehát az elhatározást: vigyázni kell, nehogy hasonló eset Magyarországon és Romániában is megismétlődjék, s ennek érdekében a Wehrmachtsführungsstab 1943. szeptember 30-án javaslatot terjesztett elő Magyarország megszállására és a magyar hadsereg lefegyverzésére. A terv arra épült, hogy az ország megszállásában román és szlovák csapatoknak is részt kell venniük.

Az elképzelés az volt, hogy az országot három hadműveleti területre osztják. Az első zóna a Dunántúlt és a Duna—Tisza közét foglalná magában Budapesttel — itt van a magyar haderő zöme — itt a Wehrmachtnak kell tevékenykednie; a második rész — Kelet-Magyarország — a román csapatok hadműveleti területe lesz; végül, a harmadik zónában — Északkelet-Magyarországon — a német és szlovák csapatoknak együttesen kell az esetleges ellenállást leküzdeniük.[399]

Az első terv a megszállás részleteit is kidolgozta az 1. és 3. zónára vonatkozóan: 8 nap alatt lehet a megfelelő csapatokat összevonni — állapították meg —, amelyek délről, nyugatról és északról támadnának Magyarországra. A terv, megjelölve a megfelelő hadosztályokat, leszögezte, hogy bár a román közreműködés politikai veszélyekkel jár, figyelembe véve az erőviszonyokat, nem lehet róluk lemondani.[400] Elhatározták, hogy a magyar hadsereggel

[398] Kriegstagebuch des OKW. 189. old. — Ezeket a szempontokat említi a Margarethe-terv előzményeiként.
[399] Ugyanott, 190. old.
[400] Ugyanott.

kapcsolatos magatartást a politikai helyzethez igazítják; ha a Szovjetunió területén levő magyar ún. megszálló hadosztályokat is le kellene fegyverezni, úgy azokat munkaszolgálatra fogják alkalmazni.

A terv azonban hamarosan számos változáson ment keresztül. A szovjet hadsereg támadása újabb és újabb erőket vont el, s mivel úgy látták, hogy a magyar fejlemények semmiképp sem sürgetik a beavatkozást — általában fenntartva a tervet — úgy döntöttek, hogy a megszállásban részt vevő egységeket nem jelölik meg előre.

Egyébként is, november 7-én a vezérkar már közölte, hogy a keleti frontra küldött újabb csapatok kiesése folytán a rendelkezésre álló erők ellenállás esetén nem elégségesek a megszállás biztosítására. November 11-én készen állt az új terv, amelynek végrehajtását december 10-én lehetne elkezdeni. Nagyjából ekkor már úgy döntöttek, hogy lehetőleg saját erőből hajtják végre a megszállást. Úgy vélték, ezt csak abban az esetben nem tudják végrehajtani, ha Románia és Magyarország egy időben kísérelné meg a háborúból való kiugrást.

A konkrét végrehajtásra még nem ment ekkor sem utasítás, de december elején Foertsch tábornokot, a délkeleti hadseregcsoport vezérkari főnökét is beavatták a tervbe.[401]

Január végén, február elején a vezérkar újból átvizsgálta a Margarethe-terv részleteit; ismét arra a meggyőződésre jutottak, hogy román közreműködés nélkül a megszálláshoz nincs elegendő erejük. Növelték ugyan a megszállásban részt vevő SS-egységek számát, de még így is szükségesnek

[401] Nem sokkal ezután kidolgozták a Margarethe II-t is. Románia megszállására. Ebben esetleges magyar részvétellel számoltak.

tartották, hogy a 360 000 főre becsült (Magyarországon tartózkodó) magyar hadseregben szakadást idézzenek elő.

Antonescu látogatása során (1944. február 26—28.) Hitler tájékoztatta a román fasiszta miniszterelnököt Magyarország közeli megszállásáról, s abban való esetleges román részvételről. A tábornok rendkívüli örömmel fogadta a közlést, de természetesen a román területi követelésekkel hozta a kérdést összefüggésbe. Ettől a továbbiakban sem volt hajlandó eltérni, s a führer jobbnak ítélte, ha eltekint a román részvételtől. Annyi megnyugtatást mindenképpen okozott Antonescu látogatása, hogy Hitler meggyőződött róla, közvetlen román kiugrás veszélye nem fenyeget, a Margarethe II. tervet félre lehet tenni, és minden erőt a Margarethe I. végrehajtására kell összpontosítani.

Február 28-án tehát Hitler kiadta utasítását a Margarethe I. végső változatának kidolgozására, a következő kiegészítő szempontok figyelembevételével:

1. Lehetőleg az országon (Magyarország) belül történjék a felvonulás, átvonuló csapatok formájában („Trójai ló vállalkozás").

2. A csapatmozdulatokat leplezni kell, mintha más célt szolgálnának.

3. Erősíteni kell a támadó egységeket: ejtőernyős részlegekkel, páncélos és motorizált erőkkel, több rendőri egységgel és a luftwaffe erőivel.

4. Ki kell jelölni a legfontosabb hadigazdasági és politikai megszállási célokat.[402]

Február 29-én ennek megfelelően Bécs környékén megkezdték a motorizált erők összevonását. Ezzel egy időben

[402] Kriegstagebuch des OKW. 193. old.

elhatározták, milyen erőket küldenek, látszólag átutazás céljából Magyarországra — részben Nyugatról, részben a Balkánról —, hogy azok ott időben bekapcsolódhassanak a hadműveletekbe.

Eredetileg március végére számoltak a hadműveletekkel, de március 3-én Hitler úgy döntött, hogy ez túl késői terminus, s újabb két hadosztály bevonásával megsürgette az előkészületeket. A vezérkar úgy vélte, legkorábban március 12-én tudná a csapatokat felvonultatni, de a támadást akkor még csak korlátozott erőkkel lehetne megindítani. A készenléti állapot után tehát további öt napra van szükség. Hitler március 4-én jóváhagyta ezt a tervet. 4-én és 5-én kiment tehát a parancs a hadsereg, az SS különböző részlegeihez. A parancs szerint csapatösszevonásokat kell végrehajtani a Bécs környéki hadgyakorlatok céljából.

A szovjet csapatok március 4-i sikeres támadása Tarnopolnál újabb nehézségeket támasztott. A Magyarország ellen készülő csapatok egy részét ismét a szovjet frontra kellett irányítani. Helyükre a nyugati megszálló erőktől vontak el újabb egységeket. Hitler Magyarország megszállását minél gyorsabban be akarta fejezni, hogy azután az itt felvonultatott erők egy részét minél hamarabb a szovjet frontra dobhassa.

Március 7-én Foertsch tábornok ismét megjelent Hitler főhadiszállásán. A tábornok, aki a konkrét hadműveletek irányítására kapott megbízást, március 18-át jelezte a támadás lehetséges kezdeti időpontjának. Végül is úgy döntöttek, hogy kedvezőbb a hét végét, a vasárnapot, március 19-ét választani a megszállás napjául.

Március 8-án Foertsch tábornok a Magyarországra irányuló hadműveletek irányítására Bécsben felállította főhadi-

szállását. Az esetleges szövetségeseket — árulásoktól félve — nem értesítették. Úgy döntöttek, elegendő, ha az eredeti terv első hadműveleti zónáját — a Tiszáig — elfoglalják.

Március 12-én kiment a hadműveleti parancs, amely négy oldalról koncentrálta a támadást Budapest ellen, hangsúlyozva a magyar csapatok lefegyverzésének szükségességét és mindenféle ellenállás könyörtelen leküzdését. Délről a Bánát, Újvidék és Eszék felől két hadosztály és különböző SS-egységek, Nyugatról, Horvátország és Szlovénia térségéből szintén két hadosztály támadott volna. A súlypont — az eredeti tervtől eltérően — nem délről, hanem északnyugatról indult volna, ahonnan három hadosztály, köztük motorizált és páncélos egységek és kiegészítő csapatok indultak volna Magyarországra, végül Szlovákiából is kiegészült volna a támadás néhány ezreddel.

A rendkívül gondosan előkészített terv utasítást tartalmazott a csapatok magyarországi viselkedésére, a magyar katonák esetleges megnyerésére vonatkozóan, továbbá a Romániából induló olajszállítmányok ideiglenes beszüntetésére, a balkáni csapatokkal való vasúti összeköttetésnek a Zágráb—Belgrád vonalra való átterelésére stb.[403]

Foertsch tábornok főhadiszállásához rendelték Stahl tábornokot a szerzett zsákmány elosztásának szabályozására. Megállapodtak, hogy lehetőleg csak katonai zsákmányt ejtenek, „a gazdaságot lehetőleg kevéssé zavarják", mivel ennek zavartalan továbbműködése szükséges. Kijelöltek eredetileg 100, később 250 repülőgépet abból a célból, hogy Budapest ellen propagandarepülést végez s propagandaanyagot dob le.

[403] Kriegstagebuch des OKW. 196—197. old.

Tudott-e a magyar kormány a készülő német megszállásról? Nem kétséges, ezt az eshetőséget már 1943 ősze óta számításba vette Kállay. Gondolataiban szerepelt, mint olyan tényező, amelyet lehetőség szerint el kell kerülni.

1944 elején már nemcsak elméletileg merülhetett fel a német megszállás eshetősége. Erre mutat, hogy Papen 1944 januári látogatása során Kállay szóvátette, hogy Magyarországon dolgozó német ügynökök jelentése jutott kezei közé, amelyekben azok számot adnak a nyilasokkal folytatott tárgyalásaikról, akik Magyarország megszállását és a német birodalomba való betagozását kérik. Papen természetesen durva hamisításnak minősítette az egészet.[404] Kállay azonban 1944 március elején már ennél konkrétabb adatokkal is rendelkezett a német megszállás közeledtéről. Burgenlandból erős német csapatösszevonásokról adtak hírt. A Kállay-kormány azonban ellenintézkedésekre, esetleges védekezésre egyáltalán nem gondolt. Megelégedett azzal, hogy kérdést intézett a német követség egyes beosztottjaihoz, mivel magyarázzák ezeket a csapatösszevonásokat. Fütterer német légügyi attasé, akinél a vezérkari főnök helyettese érdeklődött, először közölte, hogy nincs tudomása a dologról, a Wehrmacht főparancsnokságának utasítására megnyugtató választ adott: a német csapatok kiképzés céljából tartózkodnak a magyar határon — mondotta —, s „felháborodva" utasított vissza minden gyanúsítást a csapatok esetleges terveivel kapcsolatosan. Még ő ment át támadásba, hangsúlyozva, hogy meggondolkoztató jelnek tartja, hogy a magyar kormánynál ilyen nagy izgalmat keltenek a német csapatmozdulatok. Bajnóczy vezérkari főnök helyettese megrémült

[404] GFM 2—99. 109738. Ribbentrop 1944. január 7-i feljegyzése.

attól a gondolattól, hogy esetleg megbántotta a „nagy szövetségest"; sietett kijelenteni, hogy nem is a katonák bűne volt ez a feltételezés, hiszen a vezérkar egyáltalán nem nyugtalankodik, csupán a civil körök mutatnak bizonyos fokú idegességet.[405]

Reális politikusok számára a német válasz aligha lehetett megnyugtató. Kállayék azonban úgy vélték, hogy „német invázió Magyarországon politikailag stratégiai, katonailag taktikai hiba lenne". Éppen ezért a németek nem készülhetnek megszállni az országot, csupán fenyegetőzni akarnak. Kállay könyve szerint Keresztes-Fischer, Szombathelyi és ő egy véleményen voltak: nem kell jelenleg német megszállástól tartani.[406]

Felmerül persze a kérdés: tényleg ennyire vakok lettek volna a magyar politikusok? Bár túl sok előrelátást — a tények ismeretében — a Kállay-kormány egyetlen tagjáról sincs okunk feltételezni, nem kétséges: nem voltak, nem lehettek ennyire vakok, hogy ne számoltak volna a katonai megszállással. Sokkal inkább arról van szó, hogy Kállay utólag szükségesnek tartja megmagyarázni, hogy — jóllehet mintegy 10—12 nappal a megszállás előtt már konkrét értesüléseik voltak a német csapatösszevonásokról — miért nem tettek semmit az ország védelmére. Kállay legalább szükségesnek tartja, hogy valami magyarázatot találjon erre a megmagyarázhatatlan tehetetlenségre. Horthy ezt is fölöslegesnek véli; ő megelégszik a német követ és katonai attasé tagadó válaszának leírásával.[407]

[405] GFM 2—99. 109813. Jagow 1944. március 13-i jelentése.
[406] *Kállay:* Id. mű, 408—409. old.
[407] *Horthy:* Id. mű, 249. old. — Adonyi szerint „Megütközéssel figyeltük az eseményeket Magyarország határain, különösen Burgenland területén, a már 1944 februárban kezdődő német csapatösszevonásokat melyeket a vezérkar azonnal a kormány tudomására hozott." [*Adonyi:* Id. mű, 59. old.]

Kállay még egy okot említ, ami miatt nem tehetett semmit az esetleges védekezés érdekében. Szerinte két harcrakész hadtest volt, az egyik az Északi-Kárpátokban, a másik Erdélyben, s ezeknek áthelyezése nyugatra hetekig tartott volna. Ez az érv sem hangzik azonban túl meggyőzőnek, bár ugyanezt hangoztatja többek között Adonyi is.[408] Egyrészt aligha hihető, hogy hetekig tartott volna a haderő szükséges átcsoportosítása, hiszen a támadó német csapatok mozgósítása és felvonulása egy hét alatt megtörtént. Másrészt Kállay maga azt írja, hogy nem számított *azonnali* megszállásra; s ha ez igaz, akkor felmerül a kérdés: miért nem próbálta a német hadsereg fenyegető mozdulatait bizonyos csapatösszevonásokkal ellensúlyozni?

Ha a magyar kormány elszánta volna magát az ellenállásra, úgy erre lehetett volna módja. Hiszen február végén érkeztek az első hírek a német csapatösszevonásokról, a támadásig tehát több mint három hét telt el. Ez alatt át lehetett volna csoportosítani az erőket — a német adatok szerint Magyarországon három és félszázezer ember állt ekkor fegyverben, bár fegyverzete alatta maradt a németekének —, s az ellenállást sem tekinthetjük kilátástalannak, figyelembe véve, hogy a szovjet haderő alig 100 km-re állt a határtól, s a németek a legnagyobb erőfeszítéssel szedték össze a megszálláshoz szükséges német csapategységeket. 1944 elején Magyarország — a szovjet fronton lévő egységektől eltekintve — két páncélos, egy lovas, kilenc gyalogos hadosztállyal, valamint két hegyidandárral rendelkezett. Igaz, feb-

[408] *Adonyi:* Id. mű, 60. old.

ruárban ebből a Kárpátoknál felvonultatták az egyik páncélos, valamint két gyalogos hadosztályt, továbbá a két hegyidandárt, de még így is volt az ország területén kilenc ún. kivonuló sorhadosztály, amelyeket bizonyos tartalékhadosztályok egészíthettek ki. Számbelileg a magyar hadsereg — minden egyéb tartalék behívása nélkül — nem maradt alatta a megszállásra felvonuló német erőknek. A magyar kormány azonban nem tett semmit. Így, midőn március 14-én Bécsben Foertsch törzsénél egy utolsó megbeszélésre került sor, a német katonai vezetők megelégedéssel állapították meg: mivel magyar részről eddig nem tettek semmit, improvizált szervezett védekezést nem lehet végrehajtani, tehát az akciót gyorsan be fogják fejezni.[409]

A német Külügyminisztériumban azonban még nem mondtak le arról a korábbi tervükről, amelyet Veesenmayer is kifejtett, s amely szerint Magyarországon távolról sem olyan reménytelen a helyzet, hogy csupán a katonai támadás lenne a kiút. A Külügyminisztérium, a Biztonsági Szolgálat magyar szakértői továbbra is úgy ítélték meg, helyesebb — s a németek számára eredményesebb és hasznosabb lenne —, ha megpróbálnák a magyar uralkodó osztályok és kormánykörök teljesen németbarát elemeivel átvenni a hatalmat; az ország német megszállása tehát erre irányuljon. A cél nem nyílt katonai fellépés, hanem Magyarország evolúciós (azaz nem erőszakos) úton történő megszerzése kell legyen. Ebben az elképzelésben Horthynak jutott volna a kulcsszerep, hiszen ha őt sikerül pozíciójában megtartani, várható

a) a belpolitikailag konszolidált, németbarát Magyarország;

[409] Kriegstagebuch des OKW. 198. old.

b) a honvédség és karhatalmi alakulatok készenlétben maradnak és rendelkezésre állanak a birodalomnak;

c) a magyar térség totális gazdasági kimerítése teljesen biztosítva lesz;

d) román és magyar csapatok nyerése és számos német hadosztály bevetésének megtakarítása.

„Ezeket a messzemenő eredményeket viszonylag egyszerű eszközökkel lehet elérni" — így szólt a továbbiakban a Hitlerhez eljuttatott beadvány — kiindulópont a führer üzenete kellene hogy legyen, Horthyhoz személy szerint, akire tudvalevően a führer személyisége mindig erős hatással volt. „. . . a kormányzó által legalizálva széles alapon nyugvó, a jobboldali kormányszárnytól a Magyar Megújulás Pártján — a Magyar Nemzetiszocialista Párton keresztül egészen a nyilaskeresztesekig kiterjedően kormány alakítandó . . ."[410]

A memorandumban előterjesztettek lényegében megegyeztek Veesenmayer korábbi javaslatával. Veesenmayer december 19-én már leszögezte a véleményét a megszállás kérdésében. Hangsúlyozta, hogy Horthy német szempontból teljesen használható, csak klikkjétől — melynek tagjai közül elsősorban Bethlen és Keresztes-Fischer a „veszélyesek" — kell megszabadítani. A magyar helyzet szerinte viszonylag gyors beavatkozást kíván, de a problémát Horthyval kell megoldani, lehetőleg úgy, hogy Imrédyt nevezze ki miniszterelnökké.[411] Így Hitler érdemesnek tar-

[410] Procès . . . XXXV. Közli magyarul *Zsigmond László:* Két dátum. Történelmi Szemle, 1958. 226. old.

[411] GFM 2—94. 106842. Egyébként ugyanezt tanácsolta Ribbentropnak Jagow követ is, hangsúlyozva: vegyék rá Horthyt új kormány kinevezésére. [GFM 2—94.]

totta, hogy március 15-én délután még egyszer megbeszélje a kérdést Ribbentroppal és Himmlerrel. A megbeszélésen a két módszer együttes felhasználása mellett döntöttek, azaz a katonai megszálláshoz kívánták megkapni Horthy jóváhagyását. Még aznap elment Horthyhoz a meghívás, hogy legkésőbb 18-áig (19-ére tűzték ki, mint már utaltunk rá, a hadműveletek megindítását) tegyen látogatást Hitlernél.[412]

Ribbentrop március 15-én kora délután táviratozott Jagow követnek. Utasította: még aznap este keresse fel Horthyt. Közölje vele, Hitler Obersalzbergben tartózkodik, s katonai kérdésekről tárgyal a szövetséges hatalmak államfőivel. Antonescu és Pavelič már jártak Hitlernél, hamarosan várják a bolgár miniszterelnököt is. Kéri Horthyt, látogasson el ő is. A látogatás során mód nyílik a februárban küldött, még megválaszolatlan levél megtárgyalására is. Utasította továbbá Ribbentrop a követet, hangsúlyozza a kormányzónak, hogy előbb a következő hét elejére tervezték a látogatást, de a keleti front eseményei Hitlert sürgősen a főhadiszállásra szólítják, ezért legkésőbb pénteken (17-én) este vagy szombaton (18-án) reggel szeretne Horthyval találkozni.[413]

Valóban, Jagow este az Operában magánkihallgatást kért Horthytól, s a késő esti órákban tolmácsolta Hitler kérését: keresse őt fel a kormányzó Klessheimben.[414] Horthy másnap reggel tanácskozásra hívatta Kállayt, Ghyczy külügyminisztert, Csatay honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkari főnököt. Ezen a tanácskozáson Kállay kifejtette, hogy német megszállástól kell tartani.

[412] Kriegstagebuch des OKW. 198—199. old.
[413] GFM 2—99. 109815. Ribbentrop március 15-i távirata.
[414] Ugyanott, 109816. Jagow 1944. március 16-i jelentése.

Ezen a megbeszélésen kisebb vita alakult ki, hogy a kormányzó elfogadja-e Hitler meghívását? Kállay — mint írja — ellenezte ezt, s ebben nincs is okunk kételkedni.[415] Horthy szerint elsősorban Szombathelyi beszélte rá őt a meghívás elfogadására. Mint Horthy írja, Szombathelyit az a remény vezette, hogy a kormányzó rábeszélheti Hitlert a magyar csapatok hazaengedésére.[416] Kállay is állítja, hogy Szombathelyi érvelésében ez a gondolat felmerült. Így legfeljebb azon lehet elgondolkoznunk, milyen politikai látókörrel és tájékozottsággal bírtak az ország felelős politikusai: államfője, miniszterelnöke és vezérkari főnöke, ha még ebben a szituációban sem a német megszállással számoltak, hanem abban bizakodtak, hogy sikerül újabb engedményt kicsikarniuk Hitlertől.

Elutazása előtt Horthy megígérte Kállaynak: nem egyezik bele Kállay *„politikai"* feláldozásába, sőt még tárgyalni sem hajlandó erről a kérdésről. Hangsúlyozni fogja, hogy semmilyen körülmények között sem tűrheti, hogy beavatkozzanak saját, illetve a parlament jogaiba.[417]

Horthy nem emlékezik meg erről az ígéretéről. Egyébként is, Hitler jóval tisztábban látta, mit várhat Horthytól. Már előkészítették a közös jegyzőkönyv tervezetét, amelyben a tárgyalások eredményét óhajtották rögzíteni.

A jegyzőkönyv első pontja leszögezi, hogy az új magyar kormány, amely a németek beleegyezésével alakul meg, kötelezi magát, hogy végig kitart a háborúban Németország mellett. Az új kormány elnöke Imrédy Béla lesz, a honvédelmi miniszter Rátz Jenő. A németek igényt tartanak arra,

[415] *Kállay:* Id. mű, 414. old.
[416] *Horthy:* Id. mű, 250 old.
[417] *Kállay:* Id. mű, 416. old.

hogy a kormány többi vezető személyiségét kijelöljék, illetve kinevezésüket jóváhagyják.

Az új kormány belső és külső támogatása érdekében német csapatok érkeznek az országba — hangzott a második pont.

A további pontok rögzítették, hogy az új kormány az ügyeket „a birodalmi kormánnyal való legteljesebb egyetértésben" — „in engstem Einvernehmen mit der Reichsregierung" — vezeti. Ennek ellenőrzésére és segítésére teljhatalmú birodalmi megbízottat (reichsbevollmächtigter) neveznek ki. A jövőben a magyar hadsereg a német hadseregfőparancsnokság utasítása szerint működik. Végül a kormányzó szózatot intéz a magyar néphez, a katonákhoz és a hatóságokhoz, azzal a felhívással, fogadják barátságosan a bevonuló német csapatokat.

A melléklet tartalmazza a további teendőket is. A magyar csapatokat keleten a német egységeknek rendelik alá, a román határon megszűnik az „előkészület"; német segítséggel újjászervezik a hadsereget, a légierő teljesen betagozódik a Luftwaffeba, végül, fokozott szállítási tevékenységgel segítik a német hadigépezetet.[418]

Március 17-én Hitler kézhez vette a német vezérkar követeléseit, melyeket a hadsereg vonatkozásában az újonnan alakítandó magyar kormány elé terjesztett:

1. A vezető katonai helyeket németbarát tisztekkel betölteni;
2. a hadsereget az OKW utasítása szerint kell átszervezni;
3. a keleti fronton levő megszálló hadosztályokat közvetlenül a német hadseregnek kell alárendelni;

[418] GFM 2—99. 109832. 1944. március 18-i feljegyzés.

4. a lembergi parancsnokságot meg kell szüntetni;
5. mindenféle katonai készülődést a román-magyar határon azonnal abbahagyni;
6. német támogatással 4—5 megbízható, harcrakész hadosztályt felállítani;
7. a harc- és munkaképes lakosság összeírása; további megszálló és harci egységek felállítása Keletre, esetleg Istriába és Franciaországba;
8. növekvő munkabefektetés a magyar hadiiparteljesítmények emelésére; elsősorban a hadianyag- és olajtermelést, valamint a mezőgazdasági kivitelt kell növelni;
9. megbízható teljesítése a növekvő szállítási igényeknek.[419]

Március 18-án Hitler ezeknek a tervezeteknek szellemében kezdte a tárgyalást. „Ahelyett, hogy csapataink hazarendelésével kezdte volna" — írja Horthy tettetett naivitással —, az olasz kiugrás példáját idézte, és közölte, hogy ennek megakadályozására „arra kényszerül, hogy megtegye intézkedéseit". Horthy tiltakozott a kiugrás vádja ellen, s megkérdezte, hogy Hitler intézkedései a megszállást jelentik-e? Hitler igenlő válaszára Horthy felháborodottan távozott a szobából.[420]

Horthy — mint könyvében leírja — ezek után tájékoztatta kíséretét a történtekről. Elhatározták, hogy azonnal elhagyják Klessheimet. Szombathelyinek közvetlenül a tárgyalások után készült feljegyzése azonban ezen a ponton is rávilá-

[419] Kriegstagebuch des OKW. 199. old.

[420] *Horthy:* Id. mű, 251—252. old. — Horthy titkos iratai között található az 1944. március 19-i koronatanács jegyzőkönyve; itt Horthy részben másként számolt be Hitlerrel folytatott első megbeszéléséről. Állítólag kijelentette, hogy a német megszállással való fenyegetőzést „blöff"-nek tartotta. [Horthy Miklós titkos iratai. 429. old.]

gít Horthy torzítására: „A Főméltóságú Úr nyilatkozatát tudomásul vettük, és kértük őt, hogy délután a tárgyalásokat még vegye fel Hitlerrel, és amennyire lehet, igyekezzen meggyőzni őt arról, hogy teljesen az ő vonalukon állunk, és mindent elkövetünk, hogy győzelmüket előmozdítsuk."[421]

A közös — mint Horthy írja: —, „egyáltalán nem kedélyes" ebéd után, Szombathelyi szerint, újabb kétórás megbeszélés volt Hitler és Horthy között. (Horthy erről a megbeszélésről nem tesz említést.) Hitler továbbra is ragaszkodott a megszálláshoz, de minden jel arra mutatott, hogy Horthy ekkor még nem adja ehhez a beleegyezését.[422]

Hitler mindenesetre ez után a beszélgetés után, március 18-án délután 17 órakor adta ki a parancsot a Margarethe-terv végrehajtására.[423]

A külügyminiszterek, honvédelmi miniszterek és vezérkari főnökök tanácskozása után Szombathelyi próbálta Hitlert a megszállásról lebeszélni. Hitler meg is kérdezte Keitelt, lehetséges-e visszavonni a rendeletet, mire Keitel nemleges választ adott. Szombathelyi szerint a beszélgetés 16,45 és 18,40 között zajlott le, ami arra utal, hogy a parancsot, melyet 17 órakor adtak ki, még vissza lehetett volna vonni, hiszen a német csapatok még nem léphették át a határt.[424]

Horthy emlékiratai a nap hátralévő eseményei közül még

421 Magyarország és a második világháború. 451. old.

422 A március 19-i koronatanácson részletesen beszámolt Horthy erről a második találkozásról, hangsúlyozva, hogy nem írta alá a németek által kért proklamációt, amely szerint „az ő hozzájárulása után jöttek be Magyarországra a német megszálló csapatok."

423 GFM 2—99. 109839. 1944. március 19-i feljegyzés.

424 Lásd Magyarország és a második világháború. 453. old.

két mozzanatot említenek. Az első Hitlerrel való újabb tárgyalása, a másik Ribbentrop látogatása.

Horthy állítólag kijelentette Hitlernek, hogy megszállás esetén lemond, s ezt a kijelentését még akkor is fenntartotta, amikor Hitler a következőket mondotta: „Szavamat adom önnek, hogy a német csapatokat azonnal visszavonom, mihelyt olyan magyar kormány alakul, amely bizalmamat bírja."[425]

Ezek után került sor Ribbentrop látogatására, amely alkalommal a német külügyminiszter a közös közlemény aláírását kérte. A közös közlemény szerint a német csapatok „kölcsönös megállapodás alapján" érkeztek az országba. Horthy visszautasította az ő beleegyezését is tartalmazó nyilatkozat aláírását.[426]

Szombathelyi feljegyzésének tanusága szerint Horthy itt mindenekelőtt a két esemény időbeli felcserélése révén szépítette saját szerepét. Ribbentrop ugyanis este 7 és $^{1}/_{2}8$ között kérte fel Horthyt a nyilatkozat aláírására: Horthy ezt ténylegesen megtagadta. Ezek után azonban Szombathelyi és Sztójay kijelentették Ribbentropnak: „a Főméltóságú Úr nem akar szakítani, hajlandó még ezekről a dolgokról beszélni, csak a tekintetben áll fenn zavar, hogy nem tudja, milyen konkrét kívánalmakat akarnak vele szemben támasztani." Ribbentrop erre még egyszer összehozta Horthyt Hitlerrel. Szombathelyi szerint ez a beszélgetés már enyhébb hangnemben zajlott le, s Hitler itt ígéretet tett, hogy román csapatok nem vesznek részt az ország megszállásában.[427]

425 *Horthy:* Id. mű, 253. old.

426 Ugyanott, 255. old.

427 Magyarország és a második világháború. 455. old. — Nagyjából ugyanígy szól a koronatanácson elhangzott beszámoló Horthy titkos iratai szerint is. [427. old.]

Kertész ugyancsak két Horthy—Hitler találkozásról ír. De szerinte a második alkalommal Horthy beleegyezett, hogy a helyén marad, amennyiben a megszállás kizárólag katonai jellegű lesz, s politikai szuverenitása bizonyos vonatkozásait nem érinti.[428]

A pontos részleteket elég nehéz rekonstruálni, amennyiben forrásaink zömmel a tárgyaláson részt vett magyar politikusok beszámolóira szorítkoznak, akiktől nem állt távol a szépítési tendencia. A német vezérkar naplója mindenesetre megkönnyíti, hogy eligazodjunk a nap eseményeiben. A napló szintén három Hitler—Horthy megbeszélésről emlékezik meg, s miután két megegyezés nélküli beszélgetésről számol be, a harmadikat így foglalja össze: „A várakozás ellenére, 20 óra körül a kormányzó még egyszer bement a führerhez. Ezen az újabb megbeszélésen kijelentette, hogy most már teljesen megértette a führer szándékait, és hajlandó teljesíteni követeléseit."[429]

Nem kétséges tehát, hogy Horthy és Hitler utolsó beszélgetése során a kormányzó beleegyezett az ország német katonai megszállásába, s vállalta, hogy ennek ellenére továbbra is kormányzói székében marad. Kétségtelen viszont, hogy a pontos részletek nem kerültek tisztázásra. A német vezérkar naplója ezt így összegezi: „Mivel a tárgyalások ilyen formában folytak le, nem nyílott mód arra, hogy a vezérkar irodájának katonai követeléseit előterjesszék; hasonlóan nem kerülhetett sor a már előkészített jegyzőkönyv aláírására sem."[430] Horthy természetesen nem írja le, hogy ténylegesen hozzájárult a megszálláshoz, viszont könyvében maga

[428] *Kertész:* Id. mű, 73. old.
[429] Kriegstagebuch des OKW. 201. old.
[430] Ugyanott.

is elismeri, hogy Edmund Veesenmayer, az új német követ s egyben „*reichsbevollmächtigter*" még útközben, a vonaton jelentkezett nála, s azonnal megkezdte vele tárgyalásait az új miniszterelnök személyét illetően. Ha Horthy nem járult volna előzőleg hozzá a megszálláshoz, vajon miért bocsátkozott volna Veesenmayer vele tárgyalásokba az új miniszterelnök kinevezéséről, hiszen formálisan Veesenmayernek erre semminemű jogalapja nem volt. (Itt emlékeztetünk a fentebb már közöltekre, hogy Horthy elutazása előtt még nagy hangon biztosította Kállayt: nem enged beavatkozást saját, illetve a parlament jogkörébe.)

Horthy két szempontot hangsúlyoz cselekedetei mentségéül: egyrészt azt, hogy az ellenállás kilátástalan volt, másrészt pedig, hogy azt remélte, hogy ha helyén marad s a németek számára megfelelő kormányt nevez ki, akkor Hitler kivonja csapatait az országból.[431]

Ami az ellenállás reménytelenségét illeti, az előzőekben már utaltunk rá, hogy semmiféle előkészületet nem tettek, jóllehet legalább 10 nap idejük lett volna. Adonyi könyve szerint az ország 9 hadosztálya közül 3 a Dunántúlon állomásozott; a 16. mozgósított hadosztály Szolnok, a 2. páncélos hadosztály Kecskemét körül összpontosult; ezeknek a nyugati határra való átszállítása nem lett volna nagyobb feladat, mint a német csapatok Pestre vezénylése Burgenlandból. Ez utóbbi ugyanis néhány óra alatt történt meg.[432]

Kertész szerint azért sem lehetett szó ellenállásról, mivel valamennyi katonai vezető Németországban tartózkodott.[433]

[431] *Horthy:* Id. mű, 254. old.
[432] *Adonyi:* Id. mű, 58—60. old.
[433] *Kertész:* Id. mű, 73. old.

Kállay mindkét okra hivatkozik, s érvelését azzal egészíti ki, hogy a katonai parancsnokok egyébként sem engedelmeskedtek volna. (Itt nyilván megfeledkezik arról, hogy fél évvel március 19-e előtt egyezményt kötött az angolokkal, amelynek értelmében le kellett volna váltania a németbérenc katonai vezetőket.)

Mindezek azonban — véleményünk szerint — csak külsődleges, formális érvek. Hiszen Kállay maga is elismeri, hogy lehetett volna még a munkásokra támaszkodva ellenállást hirdetni. Erre azonban a hadsereg tétlensége mellett nem vállalkozott, „mivel ez elválasztotta volna a népet uraitól".[434]

Az akkori magyar vezető katonai körök álláspontját legjobban tükrözi a Hitlerrel való együttműködés helyességét ma is nyíltan hirdető Adonyi Ferenc kijelentése: szerinte ugyanis az ellenállás „nem szolgálta volna a magyar érdekeket".[435]

Ki tudhatta volna jobban Adonyi Ferencnél, mi a magyar érdek, akiről Veesenmayer 1944. június 1-i jelentéséből megtudhatjuk: „Adonyi Ferenc őrnagy teljesen német beállítottságú."[436]

Hitler lényegében megvalósítottnak látta terveit a Horthyval való megbeszélés után. Elhatározta, eltekint a Budapest ellen irányuló propaganda-repüléstől, hasonlóan nem hajtja végre a Vár megszállását. A Pfuhlstein tábornok irányította ún. átvonuló csapatok békésen nyomuljanak Budapest felé, a főbb stratégiai pontokat pedig ejtőernyősök foglalják el. Úgy vélte, Horthy beleegyezése után csökkentheti a megszálló csapatok számát. A Belgrád körül gyülekező vadászhadosztály, valamint a Nyugatról áthozott páncélos hadosztály bevetésétől eltekint, hasonlóan visszaküld Dániába néhány speciális egységet.[437]

[434] *Kállay:* Id. mű, 423. old.
[435] *Adonyi:* Id. mű, 60. old.
[436] GFM 2—99.

1944. március 19-én hajnali 4 órakor tehát Belgrád felől három hadosztály, Zágráb felől két hadosztály, Bécs körzetéből két páncélos hadosztály, végül Krakkó térségéből egy motorizált hadosztálynyi katonaság nyomult be Magyarország területére.

„Ellenállásra sehol sem találtak" — szögezi le az OKW naplója. A magyar hadsereg egy része ilyen értelmű utasítást kapott, részben pedig hajlandónak nyilatkozott csatlakozni a Wehrmachthoz. Tervszerűen sikerült az ejtőernyősök leszállása, valamint az ún. átvonuló csapatok bekapcsolódása a megszállásba.[438]

A német megszállás nemcsak katonai ellenállásba nem ütközött, az antifasiszta front felkészületlensége folytán, nem kellett megküzdenie a nép spontán ellenállásával sem.

... A német csapatokkal bevonuló Gestapo, nyilas s más szélsőjobboldali ügynökei segítségével azonnal megkezdte a baloldali elemek letartóztatását. Most már nemcsak a kommunistákat üldözték, de letartóztatták a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt vezetőinek jó részét is. Szervezeteiket, sajtójukat pedig szétdúlták. Hasonló sors jutott az uralkodó osztályok angolbarát csoportjai vezetőinek osztályrészéül is. Képviselők, felsőházi tagok, újságírók, ismert zsidó származású vezetőtőkések kerültek a németek fogságába.

[437] Kriegstagebuch des OKW. 202. old. — A német feljegyzések szerint csupán az újvidéki garnizont kellett lefegyverezni.
[438] Ugyanott.

A németek terve tehát bevált a magyar uralkodó osztályok és Horthy újabb árulása folytán, a néptömegek passzivitása közepette, sikerült ellenállás nélkül megszállniok az országot.

Március 21-én az északi és déli hadseregcsoport között az összeköttetés helyreállt, s a Tisza vonaláig a megszállás teljesen befejeződött. Evvel egy időben — tekintettel arra, hogy katonai erejüket nem látták elégségesnek az ország egész területének szisztematikus megszállására — a Tisza vonalát lezárták.

Katonai szempontból tehát a megszállás zavartalan volt. A politikai fejlemények távolról sem voltak ilyen egyértelműek. A német vezérkar véleménye szerint, midőn Horthy Klessheimben, ha hosszas vita után is, de beleegyezett az ország megszállásába, sőt midőn Veesenmayer 18-áról 19-ére virradó éjszaka a vonaton jelentkezett nála, közölvén, hogy a jövőben ő tölti be Magyarországon nemcsak a követi, de a birodalmi főmegbízotti tisztet, még igen pozitív hangnemben tárgyalt vele.[439] Budapesten viszont ismét rossz tanácsadói befolyása alá kerülve, vonakodott a Hitler által javasolt miniszterelnöki kinevezést — Imrédy személyében — végrehajtani.[440] A kormány kinevezésének elhúzódása mindenesetre arra a döntésre vezette Hitlert, hogy az eredetileg is Magyarországra szánt, de a klessheimi tárgyalások után visszatartott Belgrád környéki hadosztályt mégis Magyarországra küldje.

Március 22-én már avval foglalkoztak, hogy amennyiben záros határidőn belül nem alakul meg a kormány — Horthy

[439] GFM 2—99. 109841. Veesenmayer Budapestről küldött első jelentése, 1944. március 19.

[440] Kriegstagebuch des OKW. 203. old.

március 20-án bejelentette, hogy hivatalnok-kormányt akar, ebbe azonban Veesenmayer, Berlinből kapott utasítás alapján, nem egyezett bele[441] —, úgy erőszakkal elfoglalják a Várat,[442] s a magyar hadsereget feloszlatják, majd német vezetés alatt újjászervezik, avval a szándékkal, hogy a Tiszától nyugatra csupán két kisebb magyar egység maradjon, ezzel szemben a folyótól keletre öt hadosztályt állítanának fel.[443] Erre azonban nem került sor, mivel 23-án — mint ismeretes — Sztójay Döme megalakította kormányát. A kormány ugyan nem nyerte el egyértelműen a németek tetszését, de bíztak abban, hogy a továbbiakban a kormányt a szélsőjobboldal más erősségeinek bevonásával kiegészíthetik.

Nyitva maradt továbbra is a hadsereg kérdése. Veesenmayer, aki már korábban is az óvatos és ügyes politika hívének mutatkozott, március 21-én a magyar hadsereg felszámolása helyett annak a Szovjetunió elleni háborúban való aktív felhasználása mellett foglalt állást. „Világos előttem — írja március 21-i előterjesztésében —, hogy a legfontosabb feladat abban áll, hogy a jelenleg Magyarországon állomásozó német csapatokat messzemenően szabaddá tegyem." Ennek döntő kérdése — fejtegeti tovább — a magyar hadsereg használhatósága. A jelenlegi helyzet a szuverenitás megőrzésének látszatát kelti, ez tette lehetővé a kormányalakítást, s így ma mind magyar, mind német részről a „kameradschaft" és a „waffenbruderschaft" a vezérmotívum. Ezt a helyzetet a magyar hadsereg lefegyverzése — ámbár techni-

[441] GFM 2—99. 109866. Veesenmayer 1944. március 20-i jelentése.

[442] Veesenmayer jelentése szerint ezt 3 óra alatt tudnák végrahajtani. [GFM 2—99. 109886. Március 22-i jelentés.]

[443] Kriegstagebuch des OKW. 204. old.

kailag keresztülvihető — erősen zavarná. Fennáll a veszélye annak, hogy

a) visszalép a kormány és a kormányzó;
b) egységes, a baloldaltól a jobboldalig terjedő oppozíció jön létre;
c) passzív ellenállás kezdődik, amiben a magyaroknak nagy gyakorlatuk van;
d) ez esetleg általános sztrájkba is átcsap;
e) nem lesz ugyan erős ellenállás, de a német csapatokat leköti.

Veesenmayer véleménye tehát: ne legyen lefegyverzés — mellyel Weichs, a megszálló csapatok parancsnoka és Greiffenberg katonai attasé is egyetértett. — Bizonyos, hogy a közös háborúra való hivatkozással minden német követelést keresztül lehet vinni. „Én állandóan újabb követeléseket fogok támasztani" — folytatja Veesenmayer, majd így fejezi be előterjesztését: „Fontosabb Magyarországot nyugalomban tartani és erőit önkéntes együttműködés alapján a végsőkig kihasználni, mint veszélyes intézkedések által egészen új és radikális helyzetet teremteni."[444]

A Külügyminisztérium azonban Veesenmayer elképzeléseivel nem értett egyet. Ribbentrop, Ritteren, a német Külügyminisztériumnak a führer főhadiszállására küldött képviselőjén keresztül két nap múlva válaszolt Veesenmayer előterjesztésére, közölve: „az egész általános vonalat a lefegyverzés kérdésében tévesnek tartja". Ribbentrop szerint a Margarethe-terv célja az volt, hogy a magyar hadsereget e fontos stratégiai pontjáról kikapcsolják, s esetleges politikai változást megelőzve „ártalmatlanná tegyék".

[444] GFM 2—99. 109911. Veesenmayer 1944. március 21-i jelentése.

A Külügyminisztérium szerint illúzió az az elképzelés, hogy a magyar nép „átdolgozása" Horthy maradása, az új kormány beiktatása és a kameradschaft, waffenbruderschaft hangoztatása révén már rendben van.

„Önnek tehát — hangzik továbbá a német külügyminiszter Veesenmayerhez intézett átirata — legfontosabb feladatát, a magyar hadsereg minél gyorsabb ártalmatlanná tételét kell intézkedéseiben mindenekelőtt szem előtt tartania, s nem engedhető meg, hogy másodrangú szempontok, mint a kormányzó vagy az új kormány helyén maradása, vagy a német Wehrmacht köreiből származó ellentétes befolyás ettől a céltól eltávolítsa."

Természetesen a német Külügyminisztérium sem „primitív értelemben" gondolta a lefegyverzést: nem kell az utolsó szálig lefegyverezni, csupán annyira, hogy ne legyen képes a német hadsereget esetleg hátba támadni. Ribbentrop elhibázottnak tartotta a Veesenmayer által javasolt waffenbruderschaft-propagandát is; leszögezte: a »kameradschaftlich« szót most nem a németek, hanem Szombathelyi használta abban a parancsában, melyben utasította a hadsereget, hogy ne lőjenek a benyomuló németekre. Természetesen a megszállás gyors végrehajtása érdekében ezt pillanatnyilag hasznosnak ítélték, de hiba lenne további hangoztatásával illúziót kelteni."[445]

A Sztójay-kormány kinevezése után világossá vált, hogy a német vezető köröknek nincs egységes álláspontja a magyar hadsereg további sorsát illetően. A kérdés alakulását nagymértékben befolyásolta, hogy nem csupán Veesenmayer és Ribbentrop foglalt el ellentétes álláspontot, de a német

[445] GFM 2—99. 109965. Ritter 1944. március 23-i átirata.

vezérkar is inkább Veesenmayer véleményén volt. Ebben döntő szerepet játszott, hogy a német hadsereg helyzete a keleti front déli szárnyán rohamosan rosszabbodott. Miközben a németek Magyarország megszállásával voltak elfoglalva a szovjet csapatok Tarnopolnál áttörték a frontot.[446] Két-három nap alatt rendkívül veszélyes helyzet állt elő, amely a német hadvezetés számára parancsolólag előírta, hogy erre a frontszakaszra újabb erősítéseket küldjön. Március 25-én Hitler két — Magyarországot megszálló — hadosztálynak adott utasítást, hogy Lemberg környékére vonuljanak, s így a keleti frontot megerősítsék. A katonai helyzet fenyegetése volt tehát az egyik tényező, amely a német vezérkart arra a meggyőződésre vezette, hogy a magyar hadsereg felhasználása mellett döntsön. A német vezérkar álláspontját nyilván nagymértékben befolyásolta, hogy a legjobb benyomásuk volt a magyar vezérkarral való együttműködésről — szemben a német Külügyminisztériummal, mely ezt a magyar Külügyminisztériumról már nem mondhatta —, s a németek kiszolgálása iránti készség a vezérkarnál azonnal megmutatkozott. A vezérkar március 25-én közölte, hogy ha szükséges, 10 nap alatt mozgósít, s 8 hadosztályt bocsát a németek rendelkezésére a keleti frontra való bevetés céljából.[447]

Míg a vezérkarnál ezek a meggondolások éreztették egyre erősebben hatásukat a magyar lefegyverzés kérdésében, addig

[446] Kriegstagebuch des OKW. 205. old.

[447] Kriegstagebuch des OKW. 240. old. — Arról a nyolc hadosztályról volt szó, mely — mint jeleztük — már februárban kivonulási állományos volt. Ez is bizonyítja, mennyire hamis a katonai ellenállás lehetetlenségéről szóló állítás. Hiszen a német megszállás előtt több mint két hét állt volna rendelkezésükre a nyolc hadosztály mozgósítására, feltéve, hogy a vezérkar ekkor is hasonló aktivitást fejtett volna ki.

Veesenmayer a Külügyminisztériumot próbálta politikai jelentéseivel álláspontjuk módosítására késztetni. Március 25-én jelentette, hogy beszélt Sztójayval, a kormány többi tagja jelenlétében. Sztójay közölte, hogy a magyar csapatok kaszárnyazárlata deprimálólag hat és nyugtalanságot kelt. Veesenmayer nem fűzött jelentésében további kommentárt a kérdéshez, de a továbbiakban azokat az eredményeket ecsetelte — nyilván nem minden cél nélkül —, amelyekről az új kormány számot adott: jelentősebb mennyiségű kukorica kiszállítása Németországba, zsidóellenes intézkedések, lépések a haditermelés fokozására stb.[448]

Március 26-án Veesenmayer két jelentést is küldött ez ügyben. Ez elsőben beszámol arról, hogy Weichs vezérezredessel látogatást tett Horthynál.

A megbeszélésen — melyen német részről Greiffenberg, magyar részről Csatay és Szombathelyi is részt vett — katonai kérdések, mindenekelőtt a magyar hadsereg lefegyverzése domináltak Horthy — a jelentés szerint — kifejtette: eddig a kaszárnyatilalom és a Tisza-vonal lezárása érthető volt, de most már veszélyezteti az együttműködést. A magyar hadseregnél erős nyugtalanság mutatkozik, melyet nem tud levezetni, tekintettel arra, hogy maga sem érti ezt az intézkedést. Horthy hangoztatta: csak bizonyos határig tud elmenni, azon túl kénytelen lenne lemondani. „Ő szeretne a német csapatoknak segítségére lenni a bolsevizmus leverésében, és hajlandó lenne a rendelkezésre álló erőket mozgósítani, avval az előfeltétellel, hogy a magyar csapatokat a tradicionális fegyverbarátság szellemében kezelik."[449]

[448] GFM 2—99. 109926. Veesenmayer 1944. március 25-i jelentése.

[449] GFM 2—99. 109958. Veesenmayer 1944. március 26-i jelentése.

A második jelentés arra utal, hogy nemcsak Veesenmayer, de a megszálló csapatok parancsnoka, Weichs vezérezredes is osztja a birodalmi megbízott véleményét. Weichsszel történt beszélgetéséről számol be itt, aki szerint fokozódik a feszültség a német és a magyar csapatok között. A követ tájékoztatja a Külügyminisztériumot Weichs véleményéről, amely szerint csak harcok árán volna lehetséges a magyar hadsereg lefegyverzése, s erre nincs elegendő katonasága.[450]

Lehet, hogy Hitlert tájékoztatták Veesenmayer március 26-án kelt jelentéséről, feltehető azonban az is, hogy a súlyos helyzet késztette döntésre. Mindenesetre tény, hogy 26-án délután úgy döntött: a magyar egységek harcbadobásának rendkívül nagy jelentősége van, s bár még a lefegyverzés kérdésében nem kíván véglegesen határozni, ideiglenesen a magyar csapatok felhasználását kéri. Greiffenberg katonai attasén keresztül személyes üzenetet küldött a magyar vezérkarnak, hangsúlyozva, hogy „a keleti fronton a helyzet komoly döntéseket és gyors cselekvést kíván. Arról van szó, hogy az oroszokat minden erő bevetésével megállásra kell kényszeríteni, zárt frontot kell alkotni, hogy ezáltal a délkeletet a háború és a bolsevizmus borzalmaitól megóvják."[451] Hangsúlyozta, hogy ő is minden erőt a keleti front déli szárnyára vezényel, s azt óhajtja a szövetségesektől is, kéri tehát, hogy a Kárpátokban állomásozó magyar csapatok (két gyalogos és egy páncélos hadosztály, valamint két hegyivadász zászlóalj) nyomuljanak előre a frontra, és a heeresgruppe süd parancsnoksága alatt csatlakozzanak a

[450] Ugyanott, 109972. Március 26-i távirat.
[451] Kriegstagebuch des OKW. 240. old.

Galíciában harcoló VII. magyar hadtesthez; ezzel egy időben javasolta sürgős mozgósítási terv kidolgozását.

Hitler ekkor feloldotta a magyar hadsereg kaszárnyatilalmát, s a Tisza-vonalnál felállított zárat is. Mint Veesenmayer jelentette, intézkedései jó visszhangra találtak a magyar vezérkarnál.[452]

A végleges döntés ugyan még hátra volt, de kilátásai egyre nyilvánvalóbbá váltak. Március 27-én a délkeleti egységek főparancsnoka foglalt állást a lefegyverzés ellen, hangoztatva, hogy „a tisztogatás után szervezett árulástól nem kell tartani; ez a hadseregen belül a régi kormány idején is erősen kérdéses volt".[453] Újabb kedvezőtlen hírek érkeztek a bukovinai frontszakaszról is, amelyek világossá tették, hogy azonnal szükséges újabb csapaterősítések odavezénylése. Ilyen körülmények között ült össze 1944. március 28-án délután Hitlernél megbeszélésre Ribbentrop, Veesenmayer, Himmler, Keitel, a vezérkar főnöke, Todt, a hadműveleti osztály vezetője s helyettese, Warliment tábornok, valamint Weichs vezérezredes.

[452] GFM 2—99. 109974. Veesenmayer 1944. március 26. 23,30 órai jelentése. — Keitel utasítására Greiffenberg már március 24-én közölte a magyar vezérkarral, hogy az országnak a Tiszától keletre eső részét hadműveleti területnek nyilvánítják. Az itt állomásozó magyar csapatokat német vezetés alá helyezik, s kinevezik a kelet-magyarországi hadműveleti terület német katonai parancsnokát. [GFM 2—99. 109933. Veesenmayer 1944. március 25-i jelentése.]

Ez a döntés kapcsolatban állt Antonescu március 23-i, Hitlernél tett látogatásával. Ennek során követelte, hogy a magyar csapatok ürítsék ki Észak-Erdélyt, mindenekelőtt a Székelyföldet, s Hitler ezeket a területeket adja vissza a románoknak. Hitler ezt a követelést kerülte meg avval, hogy a Tiszától keletre eső területet német hadműveleti területnek nyilvánította. [Kriegstagebuch des OKW. 238—239. old.]

[453] Kriegstagebuch des OKW. 241. old.

Weichs a megbeszélésen a következő javaslatokat terjesztette elő:

a) német támogatással erős nacionalista propagandát kezdeni;
b) megtisztítani a magyar tisztikart;
c) megjavítani a hadsereg felszerelését;
d) német vezetésű kiképzést biztosítani;
e) általában erős német befolyással maradjon meg a magyar hadsereg, de hadosztály legyen a legnagyobb egység.

Az értekezlet résztvevői a magyar haderők mozgósítása mellett szóltak, s a megbeszélésen végül Hitler is amellett döntött. Hitler ugyan távolról sem volt megelégedve a helyzettel, de utalva a kormányzó és a „nemesség" félelmére a bolsevizmustól, kijelentette: „a lefegyverzést nem kell végrehajtani, de a magyar egységeket csak fokozatosan vessék harcba, hogy kellően kézben tudják őket tartani; a lényeg, hogy ne túlságosan sok saját erőt kössenek le."[454] A döntéshez az addig ellenkező álláspontot elfoglaló Ribbentrop és Himmler is hozzájárult. Még aznap este Ribbentrop utasította Veesenmayert, hogy „a német—magyar viszonyban mostantól a jövőre nézve a waffenbruderschaft jelszava értékesíthető."[455]

A döntést másnap közölték a magyar kormánnyal és vezérkarral, hangsúlyozva, hogy egyelőre megelégednek három újabb hadosztály felállításával és frontraküldésével, s a kilátásba helyezett további öt hadosztály helyett az ipari és mezőgazdasági szállítások fokozását és a magyarországi németekből újabb SS egységek felállítását kérik. A mozgósított egységeket német vezetés alá vonják, ugyanakkor négy-öt német hadosztályt továbbra is az országban hagynak.[456] Az elképzelés az volt, hogy mindezen lépések, valamint a magyar hadsereg vezetésében végrehajtandó tisztogatás után az országban maradt magyar haderőnek ne legyen harci értéke. Magyar részről örömmel vették az újabb utasításokat — szögezi le a német vezérkar naplója —, úgy látszik nem vették észre a benne rejlő szándékot.[457]

Másnap már megtörténtek az intézkedések, hogy a megszálló német hadosztályok egy részét a keleti frontra, más részét a Tito vezette jugoszláv partizánok ellen ismét bevessék. Ugyanaznap a Kárpátokban állomásozó magyar egységek átlépték a határt, s megindultak a frontra.

A helyzet Magyarországon stabilizálódott — Hitlerék számára a legkedvezőbb formában. Nem csupán harc nélkül sikerült az országot elfoglalni, de Horthy a jobboldali politikusok s a hadsereg vezetőinek segítségével olyan helyzetet teremtett, melyben a megszálló hadosztályok fele felszabadult, sőt a magyar hadsereg erőit is bevetették a Szovjetunió elleni háborúba.

Ezek után tegyük mérlegre Kállay és Horthy állításait. Mindketten, különösen Horthy, azt hangoztatják, hogy a kormány azzal, hogy nem mondott le tisztségéről, legalább annyit elért, hogy továbbra is biztosította magának a hadsereg fölötti rendelkezést.[458] Az emigráns irodalom ezt a

[454] Ugyanott, 242—243. old.
[455] GFM 2—99. 109981. Ritter 1944. március 28-i utasítása.

[456] Valóban, május—júniusban csupán két teljes német páncélos hadosztály volt Magyarországon, négy másik hadosztály csupán felállítás alatt levő keretet képezett. [Kriegstagebuch des OKW. 829. old.]
[457] Kriegstagebuch des OKW. 243. old.
[458] *Kállay:* Id. mű, 433. old. — Kállay ugyan eleinte megpróbálta rávenni Horthyt, hogy mondjon le tisztéről. [*Horthy:* Id. mű, 266. old.]

beállítást akarja óvni, midőn egy szót sem ejt azokról a tárgyalásokról s problémákról, melyek a magyar hadsereggel kapcsolatban a megszállás után felmerültek.

Lehet, hogy Adonyi nem ismerte ezeket a tárgyalásokat, bár az is lehet, hogy a *„szövetségi hűségről"* alkotott felfogásába nem illettek azok a tárgyalások, melyeknek során a németek vonakodtak waffenbruderekként kezelni azokat a katonákat, kiket Adonyi és a magyar vezérkar más vezetői német érdekekért oly szorgosan tereltek a halálba.

Horthy viszont részt vett a megbeszéléseken. Úgy véljük, hogy sokkal fontosabb aktus volt ez a megbeszélés, semhogy egyszerűen elfeledkezhetett róla. A megbeszélés leírása azonban egyrészt felvetette volna a kérdést, hogy mivel indokolható Horthy március 18—19-i magatartása, ha — mint az események mutatták — Hitler még a magyar hadsereg fenntartására sem tett neki ígéretet. Másrészt, nem volt számára kívánatos e tárgyalás leírása azért sem, mivel — ha Hitler nem is, Horthy *tett* ígéretet. Ígéretet tett arra, hogy még több katonát ad a németeknek a Szovjetunió elleni harcra, jóllehet ennek értelmetlenségével maga is teljesen tisztában volt.

Előbb már említettük Adonyi németbarát magatartását, amiről Veesenmayer is tanúskodott. Nem lehet tehát csodálkoznunk, hogy szerinte *„helytelen az a beállítás, mintha a német hadvezetőség katonai téren 1944. március 19-e után túlzott követelményekkel lépett volna fel."*[459]

Könyvének későbbi részében táblázatot közöl, mely szerint míg 1943-ban hat megszálló hadosztállyal (kilenc ún. könnyű hadosztály) vett részt a magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban, addig 1944 nyarán már 14 hadműveleti és három megszálló hadosztályt vetettek be.[460] Adonyi mintegy félmillió emberre becsüli az 1944-ben fronton levő magyar alakulatok létszámát: ugyanezt a számot adja meg a német vezérkar naplója is. Adonyinak ez a szám azonban még mindig nem elegendő: ennek megítélésében nyilván az is szerepet játszott, hogy a németek kívánságára ő lett 1944-ben a vezérkari főnök szárnysegédje.

S ki lett a vezérkari főnök? Hadd idézzük itt Veesenmayer két jelentését. Az első 1944. május 2-án kelt; ebben Veesenmayer közli, hogy megfelelő politikai nyomással sikerült elérnie Vörös János[461] kinevezését vezérkari főnökké, jóllehet, mintegy 30, szolgálatban idősebb tiszt volt nála. Viszont Vörössel igen jól együtt tud működni, s ő hajlandó a németek minden kívánságát teljesíteni. Vörös meg is kezdte tevékenységét; Veesenmayer már május 11-i jelentésében szól az első eredményekről, ugyanis koronatanács volt, s ezen, Vörös János segítségével, sikerült egy sor németbérenc tisztet a magyar hadsereg legfontosabb helyeire kineveztetni; olyan pozícióba, ahol addig a németekkel szemben tartózkodóbb emberek ültek.

Így keresztülvitték, hogy Bajnóczy helyett László Dezső legyen a vezérkari főnök helyettese. (László korábban a

[459] *Adonyi:* Id. mű.

[460] Áprilisban vonult a frontra a korábban a Kárpátokban állomásozó 16. és 24. gyalogos hadosztály, az 1. és 2. hegyidandár és a 2. páncélos hadosztály. Májusban a 20. és 25. gyalogos hadosztály, valamint a 27. könnyű hadosztály (ez volt az a három hadosztály, melyet Hitler március 24-én kért), júniusban a 7. gyalogos hadosztály és az I. lovas hadosztály, júliusban a 6., 10. és 13. gyalogos hadosztályok. Ezzel az 1944. március 19-én rendelkezésre álló teljes magyar haderőt frontra küldték. [Kriegstagebuch des OKW. 822—836. old.]

[461] Ismeretes, hogy Vörös János 1944 novemberében átment a szovjet csapatokhoz, s egy ideig az Ideiglenes Kormánynak is tagja volt.

mozgósítási osztály vezetője volt; számára írta 1941 júniusában Himer tábornok a *„merkzettel”*-t, melynek alapján a vezérkar követelte a hadba lépést.) Az első hadsereg parancsnokát, Lakatos Gézát, a nyilas Beregffy fogja felváltani. Négy idősebb, a németeket nem elég készségesen kiszolgáló tábornokot leváltanak, új parancsnokot kap a 5. hadtest, új személyzeti főnöke lesz a Honvédelmi Minisztériumnak, s az 1. hadsereg vezérkari főnökét is kicserélik.[462]

Veesenmayer tehát *Vörös János segítségével* teljesen gleichschaltolta a magyar hadsereg vezetését. De ennél a gleichschaltolásnál még valaki segédkezett. A személycserékről a döntéseket a koronatanács hozta, s a koronatanácson Horthy Miklós elnökölt. Az a Horthy Miklós, aki hat héttel korábban, a német megszálláskor azért nem mondott le tisztségéről, hogy *„a hadsereget kezében tarthassa”*. S íme, most sajátmaga járul hozzá, hogy mindazokat a katonai vezetőket, kik esetleg hozzá közelebb állnak, mint a németekhez, lecseréljék. Ő maga járul hozzá, hogy a magyar hadsereg elitjének tartott, páncélosokkal és nehéz motorizált lövegekkel felszerelt lovas hadtestet a frontra küldjék. Persze feltételeket szabott, de miért éppen most tartották volna be a németek ígéretüket. Így veszett oda a Horthy-hadsereg „szemefénye” a Pripjet mocsarakban, ahol a németek visszavonulását kellett az utolsó emberig fedezniök.

Az elesett katonák között egyeseknél megtalálták Horthy Miklós április 15-i lelkesítő napiparancsát . . .

[462] GFM 2—99. 110280. Veesenmayer 1944. május 2-i és 11-i jelentése — A német vezérkar naplója elégedetten állapítja meg: „A magyar vezérkar teljes mértékben megfelelt a németek által előadott kívánságoknak és a hadsereg mozgósítása gyorsabban történt, mint az kezdetben várható volt.” [Kriegstagebuch des OKW. 829. old.]

Horthy emlékműve

Horthy emlékirataiban az 1944-es helyzetet a következő szavakkal jellemzi: *„A németek ezt meg azt kívánják — és a minisztertanács hozzájárul.”*[463] Valóban, ez meg is felel a valóságnak. A németek a megszállás után rendkívül széles körű követelésekkel álltak elő, s a követeléseket a magyar kormány teljesítette is.

Már március 20-án a német Külügyminisztérium jó néhány vezető munkatársa: Schmidt, Ruhle, Six és Benzler Budapestre érkezett Veesenmayer munkájának támogatására. Néhányan, így Schmidt, a sajtófőnök, csak néhány napig maradt Pesten, de ez alatt az idő alatt kidolgozták a kulturális megszállás programját, amelynek egyes pontjait a zúzdákba küldött könyvek, a beszüntetett újságok jelezték a legvilágosabban. Mások állandó beosztást kaptak.[464]

Veesenmayer — aki német követi és reichsbevollmachtigter címen valójában az ország ura lett — közvetlen törzsében ott volt Benzler mint legfőbb gazdasági felelős. De kiegészült a társaság a legkülönbözőbb — repülőgépgyártási, fegyvergyártási, munkaerő-ellátási — szakértők bevonásával. Ezeknek a szakértőknek mindenekelőtt az volt a feladatuk, hogy „a magyar ipar teljesítőképességét továbbra is a német kívánságok érdekében kihasználják.”[465]

A német Külügyminisztériumnál egymás után jelentkeztek a német gazdasági minisztériumok, s jelentették be igényüket, hogy személyes megbízottat akarnak küldeni Magyar-

[463] *Horthy:* Id. mű, 258. old.
[464] GFM 2—99. 109862 és 109993.
[465] Ugyanott.

országra a magyar gazdasági élet kiaknázásának irányítása céljából. A Pénzügyminisztérium átirata, melyben dr. Breyhart javasolja pénzügyi tanácsadónak Veesenmayer mellé, hangsúlyozza: ahhoz, hogy a „közös háborúhoz legjobban kiaknázhassuk a magyar forrásokat", számos pénzügyi intézkedésre van szükség. Növelni kell az adóbevételeket, le kell csapolni a fölös vásárlóerőt, s mivel várható, hogy ugrásszerűen növelni fogják az ország gazdasági igénybevételét, egyensúlyt kell tartani pénzügyileg.[466]

Speer, a mindenható hadianyag és hadfelszerelésügyi miniszter, Sehm tanácsost kívánta Magyarországra küldeni. Feladata: „biztosítani, hogy a magyar ipar a német repülőipar igényeinek megfelelően zavartalanul tovább dolgozzon, és intézkedéseket, döntéseket eszközölni, melyek alkalmasak a magyar ipar teljesítőképességének a német igényeknek megfelelő további kihasználására."[467]

Az élelmezésügyi miniszter is javasolta mezőgazdasági szakértő kiküldését, nem kétséges, milyen célokkal.

Veesenmayer első Magyarországról küldött jelentéseiben már szerepel megbeszélése Benz német professzorral, aki a magyar olajmezőket vizsgálja felül, miként lehetne a legrövidebb időn belül tovább fokozni a termelést.[468]

1944. április 1-én a németek megbízottat neveztek ki „a fegyverkezés és haditermelés irányítására Magyarországon". Ennek jórészt az volt a feladata, hogy támogassa a megszállás után kinevezett Sztójay-bábkormány minisztériumát az ország gazdasági erőforrásainak totális mozgósításá-

[466] GFM 2—99. 109888. 1944. március 22-i pénzügyminiszteri átirat.

[467] Ugyanott, 109882. 1944. március 22-i távirat.

[468] Ugyanott, 109915. Veesenmayer 1944. március 24-i jelentése.

ban. Az elképzelés az volt, hogy a közös hadfelszerelési — lőszergyártási, repülőgépgyártási — programokat tovább bővítik, s más gyártási ágakra kiterjesztik. Elhatározták, hogy rövid időn belül 50 000 munkást visznek Németországba munkára, valamint a mezőgazdasági tartalékok jó részét is kiszállítják.

A német Külügyminisztérium hamarosan foglalkozni kezdett a Magyarországon folytatandó gazdaságpolitikával. Veesenmayer kiszámította, milyen pénzügyi szükségletei vannak a megszállásnak. Úgy vélte, a Magyarországon tartózkodó német megszálló csapatok költségei havi 200 millió P-t tesznek ki. Ebből 90 millió a Wehrmacht, 50 millió az SS és 60 millió a Luftwaffe szükségleteit fedezné. A németek véleménye szerint természetes volt, hogy ennek költségeit a magyar kormány viselje. A megszállás költségeivel együtt azonban biztosítani akarták, hogy a magyar gazdasági javak kiszállítására meglegyen a pénzügyi fedezet, ez Veesenmayer véleménye szerint havi 80 millió P-re emeli a Magyarország által eddig is nyújtott klíringhitelek összegét. Mindez mintegy további 160 millió P értékű német ipari áttelepítések és nyersanyagkitermelés fokozásának finanszírozását célzó igénnyel egészült volna ki. Veesenmayer világosan látta, hogy — függetlenül annak további gazdasági kihatásától — ez a megterhelés teljesen felbomlasztja a magyar pénzügyi helyzetet, s rohamos inflációhoz vezet.[469]

Sztójay Döme miniszterelnök és Reményi-Schneller pénzügyminiszter, akiket Veesenmayer tájékoztatott a német pénzügyi követelésekről, igyekeztek azokat csökkenteni, de végül havi 200 millió P fizetésébe így is beleegyeztek.[470]

[469] GFM 2—99. 110010. Veesenmayer 1944. április 13-i jelentése.

[470] Ugyanott, 110172. Veesenmayer 1944. április 17-i jelentése.

A különböző német gazdasági szervek és minisztériumok féktelen igénye Magyarország mind teljesebb gazdasági kizsákmányolására már a kizsákmányolás szervezettségét is veszélyeztette. Szükségessé vált egységes irányelvek kidolgozása. Ebből a célból hívtak össze 1944. április 15-re Hitlernél megbeszélést, melyre Speer, Funk, Racke, Ribbentrop miniszterek és Veesenmayer voltak hivatalosak.[471]

Az itt született elvi döntések alapján 1944. április 19-én a német Külügyminisztériumban megbeszélést tartottak a Magyarországon folytatandó gazdaságpolitika elveiről. Megállapodtak, hogy ami a pénzügyi kérdéseket illeti, semmi fontos német hadiérdeket nem lehet a magyar infláció veszélye miatt mellőzni, csupán arra ügyeljenek, ne fokozódjék túl gyorsan az infláció.

Ami a magyar mezőgazdaságot illeti, azt a legteljesebben a német ellátás igényeinek kell alávetni, s „amit csak lehetséges, ki kell hozni" belőle. A nyersanyagtermelést —, mint leszögezték — szintén maximumig kell fokozni. Az ipart pedig a német hadiipari termelés kiegészítésére kell beállítani. A magyar szállításokért — ezt ismételten leszögezték — természetesen nem fizetnek, s ezért a klíringhitelt havi 120 millió pengőre kell felemelni.

Ezek mellett minél több magyar munkaerő Németországba irányítására is igényt tartottak. Mindenekelőtt zsidó kényszermunkások rendelkezésre bocsátását s Németországba deportálását írták elő.

Végül leszögezték, hogy a magyar külkereskedelmet csak annyiban engedélyezik, amennyiben ez nem mond ellent a német érdekeknek.[472]

[471] GFM. 2—99. 110095. Lammers április 8-i levele Ribbentrophoz.
[472] Ugyanott, 110242. Clodius 1944. április 23-i feljegyzése.

Alig egy héttel a német igények e megfogalmazása után a magyar bábkormány miniszterelnöke már arról számolt be, hogy jelentős mennyiségű kukoricát szállítottak Németországba. Április—májusra viszont jóval nagyobb arányú szállításokat irányoztak elő;[473] megkezdődött az ország tartalékainak elherdálása. Tekintettel arra, hogy 1944-re nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok, nem tudjuk egyértelműen megállapítani, milyen mennyiségekről volt szó. Egyes adatok szerint a magyar kormány 700 000 t-t ígért, de csak 100 000 t-t szállított, más adatok viszont 4—500 000 t tényleges gabona kiszállításáról emlékeznek meg.[474]

A gazdasági kifosztásnak mindezen módszerei 1944. június 2-án törvényes formát nyertek Boden, az új német gazdasági megbízott és Imrédy magyar gazdasági csúcsminiszter nagyszabású „egyezményében". Ennek aláírására Milch államtitkár, Göring helyettese is Budapestre utazott. Az egyezmény — „A magyar gazdaság betagozása az összeurópai tervezésbe" — szerint Magyarországnak fokoznia kellett a légelhárító ágyúk, géppisztolyok s repülőgépek gyártását a német hadigépezet számára. A szállítások mellett a megszállás finanszírozását is szabályozták, leszögezve, hogy a magyar kormánynak ún. háborús alapra kell befizetnie azt a pengőösszeget, mely a Wehrmacht magyarországi szükségleteit — személyi kiadásokat, utazási költségeket, épületeket stb. — elégítik ki. Erre a magyar kormány havi 200 millió P-t vállalt magára, de kötelezte magát nemcsak minden magyarországi német kiadás fedezésére, hanem

[473] Ugyanott, 109998. Veesenmayer 1944. március 28-i jelentése.
[474] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 297. old.

minden megrendelés és magyar szállítás finanszírozására is.[475]

Magyarország 1944 márciusában történő német megszállása tehát kényre-kedvre kiszolgáltatta az országot a náci garázdálkodásnak, s lehetőséget adott Magyarország nyílt kifosztására. Az addig közös katonai gyártási programok teljesen német vezetés alá kerültek. 1943-ban indult meg közös német—magyar vállalkozásként a három legnagyobb magyar gépgyárban a Messerschmitt 110 és 210 típusú repülőtestek és a Daimler Benz típusú repülőmotorok gyártása, elsősorban német szükségletre. A megszállás után korlátlan német ellenőrzés alá helyezték a magyar repülőgépipart. A német hadvezetőség a magyar és egyes német repülőgépgyárakat két ún. munkaközösségbe (Arbeits Gemeinschaft) egyesítette. Az egyik a repülőgéptesteket — Wiener Neustadter Flugzeugwerke, Dunai Repülőgépgyár, Magyar Vagon- és Gépgyár —, a másik a repülőmotorokat — Steyer-Daimler-Puch A. G., Dunai Repülőgépgyár — gyártotta. A két munkaközösség gyártási terve havi 550 repülőgéptest és 650 repülőgépmotor gyártását tűzte ki. A „munkaközösségben" minden vonalon a német vállalatok irányítottak. A technikai vezetés teljesen a németek kezében volt, és a szerződés még azt is kikötötte, hogy az egyes vállalatok gépparkját tetszés szerint lehet egyik országból a másikba átirányítani. Ez végeredményben azt jelentette, hogy a magyar tőkések beleegyeztek abba, hogy üzemeik gépparkját Németországba szállítsák. A németek a Sztójay-féle bábkormánnyal kineveztettek egy repülőgépipari kormánybiztost, aki igen széles hatáskörrel rendelkezett, s

[475] GFM 2—99. 110467. Veesenmayer 1944. június 2-i jelentése.

más háborús termelés rovására is biztosíthatta a repülőgépgyártás folyamatosságát. A munkaközösségi megállapodás kapcsán 50 millió márkás beruházással a Kőbányai Sörgyárak bombabiztos sziklapincéjébe helyezték át az üzemet.[476]

A nyersanyag-kiszállítások pedig valóban maximális határig emelkedtek. Ha a magyar kormány nem is tudott eleget tenni korábban vállalt kötelezettségének, 1,5 millió tonna bauxit kiszállításának, mivel a termelés már nem érte el ezt a színvonalat — 9 hónapra állnak rendelkezésünkre statisztikai adatok —, a termelt 760 000 tonna bauxitból 692 000 tonnát valóban Németországba szállítottak. A háború küszöbén megindított, 1938-ban még csak 42 000 tonnára rúgó kőolajtermelésből pedig, melyet a háború éveiben rohamléptekkel fejlesztettek, 1943-ra 842 000 tonnára fokoztak, az addigi 50% körüli kivitel helyett még nagyobb mennyiségeket szállítottak Németországba. 1944-ben — ismét csak 9 hónapra állnak rendelkezésre adatok — a 625 000 tonnára rúgó magyarországi kőolajtermelés 77%-a, több mint 841 000 tonna került Németországba.[477]

Veesenmayerrel együtt érkezett Budapestre Eichmann — a Gestapo különítménye is. Tevékenységük, 450 000 zsidó vallású lakos deportálása sokkal közismertebb, semhogy az erről szóló német jelentések ismertetésére ki kellene térnünk.

Egy kérdés merül még fel: mit tett Horthy azalatt, mialatt a németek gazdaságilag fosztogatták az országot, deportálták a vidéki zsidó lakosságot, koncentrációs táborba hurcoltak számos, Horthyhoz közelálló politikust.

[476] Központi Gazdasági Levéltár. Magyar Vagon és Gépgyár 23. és OL Küm. Békeelőkészítő Bizottság anyaga. II/2—28/13.

[477] Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 113. old. Magyar Statisztikai Évkönyv. 1943—46.

Horthy válaszol a kérdésre: ismerteti a német Külügyminisztérium táviratát, melyben utasítják Veesenmayert, lehetőség szerint tartsa távol a kormányzót minden politikai tevékenységtől, szigetelje őt el a Várban. Valóban, a német Külügyminisztérium iratai között felleltük a hivatkozott utasítást.[478]

Horthy állítása azonban mégis egyoldalú. Megfeledkezik arról, hogy Veesenmayernek nem okozott különösebb nehézséget őt távoltartani a politikai élettől. Ha — állítólag — azért maradt a helyén márciusban, hogy mentse, ami menthető, akkor logikus lett volna, hogy aktívan bekapcsolódva a politikai ügyekbe, igyekszik a németek s bábkormányuk intézkedéseit fékezni, ellensúlyozni. Nem ez történt. Nem Veesenmayernek kellett őt a politikai élettől távoltartania, saját maga vonult vissza attól. Két és fél hónapig egyedüli nyilvános politikai szereplése a frontra induló katonák ünnepélyes búcsúztatása s a már idézett lelkesítő hadparancs kibocsátása volt.[479]

Vajon Horthy a politikai tevékenységtől való visszavonulásban az általa kinevezett kormánytól kívánta distancírozni magát? Lehetséges. De ha el is fogadnók ezt a szubjektív szándékot, a politikusokat nem szándékaik, hanem tetteik s azok objektív eredményei alapján kell lemérnünk. Objektív eredménye pedig a visszavonulásnak csupán az volt, hogy

[478] GFM 2—99. 110047. Altenburg 1944. április 2-i jelentése.

[479] Ha Horthy igyekszik felelőssége csökkentése érdekében szerepét 1944-re vonatkozóan a minimumra csökkenteni, úgy a nyugatnémet történetírás egyes képviselői az ellenkező végletet képviselik, kijelentvén „a magyar államvezetés nem volt 1944-ben Hitler akaratnélküli csatlósa" [*Andreas Hilgruber* megállapítása: Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1962. december. 689. old.

szabadon folyhatott a németek és a Sztójay-kormány garázdálkodása. Valójában azonban nem csupán passzív visszavonulásról volt szó, felhatalmazást adott a kormánynak a rendeleti úton való kormányzásra. Így midőn felmerült, hogy korábban minden lényeges kormányrendeletet be kellett mutatni a kormányzónak, Sztójay arra hivatkozott a minisztertanácsi ülésen, hogy: „a Kormányzó Úr Ő Főméltósága az összes zsidórendeletre vonatkozólag szabad kezet adott az ő vezetése alatt álló kormánynak, és ezek tekintetében nem akar befolyást gyakorolni."[480]

Horthy maga is elismeri, hogy az invázió, a németek újabb veresége biztatta ismét cselekvésre. Ez már önmagában is utal arra, hogy Magyarországon belül semmi esetre sem voltak olyan erős akadályok, melyek korábban a cselekvésben megakadályozták volna. Valóban, június elejéről találunk először egy olyan iratot, melyben Horthy tiltakozik a Sztójay-kormánynak a zsidó lakossággal kapcsolatos brutális magatartása ellen.[481]

Veesenmayernek — figyelembe véve Horthy addigi magatartását — nem volt túl sok aggodalma Horthy szándékait illetően. Véleménye szerint „ezt a levelet nem annyira tiltakozásnak kell tekintenünk, sokkal inkább alibinek az angolok s amerikaiak felé"![482]

Valóban, Horthy még evvel egy időben igyekezett a tiltakozó Rotta pápai nunciust megnyugtatni, hogy nem igazak azok a hírek, melyek szerint a zsidókat Auschwitzba viszik. Mikor a nuncius megkérdezte, ha tényleg munkára viszik őket — mint ahogy Horthy állítja —, akkor miért

[480] OL. Mt. jkv. 1944. március 29.

[481] Lásd Horthy Miklós titkos iratai. 451. old.

[482] GFM 2—99. 110557. Veesenmayer 1944. június 21-i jelentése.

viszik a gyerekeket és öregeket is, Horthy azt válaszolta: emberiességi szempontból, nehogy a családokat elszakítsák egymástól.[483]

Horthy valóban alibit keresett. Azt azonban most már ő is látta, hogy egyszerű írásbeli tiltakozás, ilyen alibi számára már kevés. Annál is inkább, mivel június végén Bethlen István is beadvánnyal fordult Horthyhoz, kijelentvén: „legfőbb ideje volna ... helyéről elzavarni a jelenlegi kormányt."[484] Horthy ezek után mit tett? Elővette régóta melengetett tervét katonai kormány alakítására. A tervet szigorúan bizalmasan közölte valakivel. Az illető, aki elsőnek részesült abban a megtiszteltetésben, hogy Horthy tervéről értesülhetett, Edmund Veesenmayer, Hitler teljhatalmú magyarországi megbízottja volt.[485] Ha előre biztosítani akarta, hogy terve csupán a történelem tanulmányozójának egy dokumentuma, történelmi alibi, de ne reális valóság legyen, úgy nem is tehetett volna mást. Veesenmayer még aznap közölte Horthy szándékát Hitlerrel. A führer válasza nem hagyott kétséget. Tiltakozott a Sztójay-kormány leváltása ellen, hangoztatva, hogy ez szemben áll március 19-cel. Ha Horthy ilyen elhatározásra szánná el magát, úgy visszahívja Veesenmayert, s megteszi az intézkedéseket, hogy az ország megszállása — a szuverenitás eddigi formáit is megszüntetve — érvényesüljön. Hitler azonban bizakodott is. Reméli — írja —, hogy a bolsevizmus elleni harc első

[483] *Himler Márton:* Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. New York. 28. old.

[484] Horthy Miklós titkos iratai. 459. old.

[485] GFM 2—99. 110670. Veesenmayer 1944. július 8-i jelentése. — Veesenmayer szerint Horthy használta a szigorúan bizalmas kifejezést.

előharcosa belátja, minden eltérés a „Klessheimben meghatározott vonaltól" súlyos következményekkel járna.[486]

Veesenmayer másnap tárgyalt Horthyval. A kormányzó azzal kezdte, hogy hivatalosan bejelentette: Sztójayé helyett katonai kormányt alakít, élén Lakatos miniszterelnökkel. Veesenmayert a bejelentés — mint láthattuk — nem érte váratlanul, Horthy jóvoltából nemcsak saját véleményét tolmácsolhatta a kormányzónak, de Hitler üzenetét is. Miután Veesenmayer a lehető legsötétebb színekben felvázolta Horthynak egy ilyen döntés esetleges következményeit, Horthy „megrendült", s közölte: visszalép szándékától.[487]

Veesenmayer rendszeres tájékoztatói pár órával később közölték, „Horthy délelőtt felszólította a kormány tagjait, bocsássák rendelkezésére miniszteri tárcáikat, délután azonban visszavonta kérését."[488]

Horthy tehát újból visszakozott; nem menesztette a Sztójay-kormányt, bár tevékenységét ezek után korlátozta, s a zsidók további deportálását nem engedélyezte. Határozottabb lépésre ismét csak hat heti késéssel határozta el magát, néhány nappal azután, hogy Románia kivált a náci csatlósok közül. Augusztus 29-én kinevezte a Lakatos-kormányt, „hogy mentse, ami még menthető."[489]

Mit akart azonban Horthy még menteni? S hogyan? Horthy nem emlékezik meg részletesen Heinz Guderian német vezérkari főnök látogatásáról, akinek — a tőle már megszokott

[486] GFM 2—99. 110730. A német Külügyminisztérium 1944. július 14-i átirata.

[487] GFM 2—99. 110718. Veesenmayer 1944. július 15-i jelentése.

[488] GFM 2—99. 110721. Veesenmayer 1944. július 15-i jelentése.

[489] *Horthy:* Id. mű, 262. old.

politikai éleslátással — kijelentette: *„a politikában mindig több vasat kell tűzben tartani*.[490] Nem emlékezik meg a minisztertanács szeptember 5-i határozatáról, mely úgy próbálta *menteni, ami menthető*, hogy elhatározta Dél-Erdély megszállását.[491] És elfeledkezik Bakách-Bessenyei svájci kísérletezéseiről, melyekkel 1944 augusztusában ismét a nyugati hatalmaknál keresett egyoldalú különbékét, úgy, hogy a Szovjetunió ellen folytatni akarta a harcot, sőt ahhoz további német segítséget kért. Csak szeptember végén jutott el addig a következtetésig: *„A háborúnak, ha végleg elvesztettük, véget kell vetnünk.*"[492]

Ekkor küldött fegyverszüneti tárgyalásokra delegációt a Szovjetunióba. A fegyverszüneti tárgyalásokról, Hennyey Gusztáv, Horthy utolsó külügyminisztere, 1944 őszének eseményeivel kapcsolatban néhány olyan megállapítást tesz, melyekre érdemes részletesebben kitérni.[493] Hennyey cikkében Horthy Miklósnak Konrad Adenauerhez intézett 1954. november 3-i levelét kívánta alátámasztani. Horthy ebben a levélben leszögezi, hogy az utóbbi időben Magyarország második világháborús magatartásáról olyan állítások terjedtek el, melyek mellett nem mehet el szótlanul.

Melyek voltak azok a hírek, melyek ennyire indulatba hozták az agg admirálist?

[490] *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg 1950. 334—335. old. — Horthy emlékirataiban csak arról ír, hogy nem adott neki semmiféle biztosítékot.

[491] *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Kossuth Könyvkiadó 1960. 27-30 old.

[492] *Horthy:* Id. mű, 269. old.

[493] *Gustav von Hennyey:* Ungarns Weg aus dem zweiten Weltkrieg. Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1962 december. 718. old.

„Mint Magyarország kormányzója — hangzanak a levél idevonatkozó sorai — tanúsítani szeretném Önnek, hogy valamennyi — bizonyos körök által terjesztett — állítás, mely szerint Magyarország az 1944-es esztendőben, a fegyverszüneti egyezmény kapcsán, hajlandó lett volna Németországot hátba támadni, merő kitalálás."[494]

A továbbiakban Horthy azt bizonygatja, hogy jóllehet 1944 őszén a katasztrofális katonai helyzet miatt, midőn Németországot valamennyi többi szövetségese már korábban elhagyta, Magyarország is kénytelen volt fegyverszünetet kérni, sem ő, sem politikai tanácsadói nem voltak hajlandók magukévá tenni a fegyverszüneti egyezmény előírását, mely szerint Magyarország hadat kell üzenjen a fasiszta Németországnak. Ezért — állítja Horthy — majdnem meghiúsult a fegyverszüneti egyezmény, és csupán ideiglenes egyezményt sikerült elérni. Ezután a kérdésre vonatkozó esetleges további információkért utolsó külügyminiszteréhez, a Nyugat-Németországban élő Hennyey Gusztávhoz utasítja a német szövetségi kancellárt.

Jóllehet Horthy a legmelegebb szimpátiájáról és legjobb kívánságairól biztosította Adenauert, mégis — mint már annyiszor — állításaiban ismét eltért a valóságtól; ugyanezt teszi Hennyey is. Tekintsük át tehát röviden az 1944 októberi fegyverszüneti tárgyalások történetét.

Molotov október 8-án fogadta a delegációt — a magyar fegyverszüneti küldöttségnek nem volt szabályos felhatalmazása megfelelő egyezmény aláírására és ez elhúzta a tényleges tárgyalásokat — és közölte, hogy a fegyverszüneti egyezmény előfeltétele: „Magyarország köteles kiüríteni az

[494] Wehrwissenschaftliche Rundschau. 1962 december.

egész általa elfoglalt csehszlovák, jugoszláv és román területeket, illetve e területekről visszavonja az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket az 1937. december 31-én érvényben volt határokra. A kiürítésnek 10 napon belül meg kell történnie. Kezdő időpontnak az a nap számít, amikor a magyar kormány megkapta a nyilatkozatot. A kiürítés megfigyelésére és ellenőrzésére a három szövetséges kormány megbízottakat küld Magyarországra, és e megbízottak a szovjet delegátus elnöklete alatt mint »Szövetséges Bizottság« működnek. Magyarország kötelezi magát, hogy Németországgal minden összeköttetést megszakít, azonnal megüzeni Németországnak a háborút, a szovjet kormány pedig kijelenti, hogy ehhez csapataival kész segítséget nyújtani."[495]

Faragho megtáviratozta e feltételeket Budapestre, hol Horthy október 10-én délelőtt magához hívatta Lakatos miniszterelnököt, Csatay honvédelmi és Hennyey külügyminisztert s néhány más vezetőt, és tájékoztatta őket a feltételekről. Valóban mind Horthy, mind a jelenlevő miniszterek viszolyogtak a fegyverszüneti feltételek elfogadásától, különösen attól, hogy a magyar hadsereget a fasiszta Németország ellen fordítsák.[496]

Hennyey most megjelent cikke szerint — nem látván más kiutat — mint előzetes fegyverszüneti egyezményt kívánták Moszkvában a megegyezést aláírni, abban a reményben, hogy a végleges egyezményig, nyugati segítséggel, megszabadulhatnak a németekkel való szembefordulás kötelezettségétől. Október 10-én tehát, szegezi le Hennyey cikke, úgy a

[495] *Rozsnyói Ágnes:* A Szálasi-puccs. Kossuth Könyvkiadó 1962. 71—72. old.

[496] *Hennyey:* Id. mű, 710—711. old.

kormányzó, mint a miniszterek egyértelműen elutasították a Németországnak szóló hadüzenetet és még határozottabban a német csapatok megtámadását. Hennyey állításával nyilván igazolni kívánván Horthy levelét, aki szerint szintén azért jött létre csupán előzetes fegyverszünet, mivel nem akarták vállalni a Németország elleni hadüzenetet.

Talán avval kezdjük, hogy az ugyan igaz, hogy Moszkvában csupán előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírására került sor. De nem azért volt ez csupán előzetes egyezmény, mivel Horthyék így kívánták, hanem azért, mert a szovjet kormány — a nyugati hatalmakkal való egyetértésben — deklarálta ezt előzetes egyezménynek.[497] (1944 augusztusában a román kormánnyal is csak előzetes egyezmény jött létre, jóllehet a román kormány aktívan szembefordult a németekkel, s csak jóval később született meg a végleges fegyverszüneti egyezmény.)

Valójában azonban Hennyey cikke — Horthy Adenauerhez írt levele szellemében — a további eseményeket is meghamisítja. Október 10-én ugyanis Lakatos miniszterelnök azt javasolta, hogy amennyiben elfogadják az előzetes fegyverszüneti feltételeket, kérjék a szovjet kormányt, állítsa le Malinovszkij marsall délkeletről előrenyomuló offenzíváját, mivel az a veszély fenyeget, hogy az egyetlen ütőképes magyar hadsereget, az 1. hadsereget, az előre-

[497] Teleki Géza gróf, aki tagja volt a moszkvai fegyverszüneti delegációnak, 1955 szeptemberében cikksorozatban emlékezett vissza a tárgyalásokra. [Amerikai Magyar Népszava, 1955 szeptember 2., 9., 16.] Úgy látszik, nem ismerte Horthy hamisítási szándékait vagy nem is óhajtotta azokat támogatni, mivel azt írja, hogy október 8-án Molotov „a végleges fegyverszünet érdekében általa szükségesnek tartott előzetes feltételeket" adta át.

nyomuló szovjet csapatok elvágják a németektől. Ebben az esetben pedig nem tudnák teljesíteni a fegyverszüneti egyezmény előírását, a németek megtámadását.[498] Hennyey ugyan megemlíti ezt a kérést, de a kérés okáról nem beszél.

Ténylegesen október 11-én este,[499] Horthy jóváhagyásával, Faragho aláírta az előzetes fegyverszüneti egyezményt, melyben a magyar kormány vállalta a fasiszta Németországgal való aktív szembefordulást. Faragho még aznap este közölte Horthyval, hogy a szovjet csapatok előrenyomulását ideiglenesen leállítják.[500]

Horthy állításaival ellentétben tehát vállalták Németország megtámadását. Nem kívánjuk kétségbe vonni, hogy Horthy ezt nem akarta teljesíteni, mint ahogy október 14-én Farkas tábornoknak ki is jelentette: „a fegyverszüneti egyezmény e pontját majd valahogyan kijátszom".[501] A proklamáció elhangzása után Hitler rendkívüli megbízottjának, Rahnnak is megerősítette, hogy nem kívánja végrehajtani a fegyverszüneti egyezmény aláírását. Mindez

[498] A Szálasi-per. 134. old. Lakatos vallomása.

[499] Teleki Géza gróf szerint október 11-én reggel 9 óra 30 perckor érkezett a sürgöny: „Magyarország *előzetes* fegyverszüneti feltételeket elfogadja", s egyben kérték az orosz előnyomulás megállítását, hogy a németek megtámadásához szükséges átcsoportosításokat megtehessék. Tekintettel arra, hogy a sürgöny nem ismételte meg az elfogadott fegyverszüneti feltételeket, a szovjet kormány nem akart belegyezni a megállapodás aláírásába. A magyar delegáció kérésének végül mégis helyet adott, 11-én este aláírták az előzetes fegyverszüneti egyezményt. Nem sokkal később megérkezett Budapestről a feltételek jóváhagyását tartalmazó sürgöny.

[500] *Rozsnyói Ágnes:* 1944. október 15. Századok, 1959. 5—6. sz. 873. old.

[501] *Macartney:* Id. mű, II. köt. 393. old.

a kötelezettség jogi elfogadásán mit sem változtat, s nem változtat azon, hogy Horthy a kérdést nem a valóságnak megfelelően adja elő. Hozzátehetjük még, hogy Horthy október 15-i proklamációjának eredeti szövegében a következő mondat is szerepelt: „a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban levőnek tekinti magát". Lakatos miniszterelnök — mint a Szálasi-perben 1946. február 19-én tett vallomásában közölte — azonban ezt a mondatot töröltette a proklamációból.[502]

Horthy nem sokat ír a kiugrás előkészületeiről. Ezzel a szűkszavúsággal híven tükrözi a valóságot, valóban nem is tett sokat ennek biztosítására. Folytatott ugyan két megbeszélést az illegális antifasiszta népfront, a Magyar Front vezetőivel, de ezeknek nem tulajdonított jelentőséget, hiszen Budapest munkásságára, lakosságára nem kívánt támaszkodni.

[502] *Rozsnyói Ágnes:* 1944 október 15. 877. old. — Nem kétséges, hogy Horthy levele s Hennyey cikke újabb kísérlet a történelmi események meghamisítására. (Meg kell jegyeznünk, hogy Horthy könyvében nem is tárgyalja még a fegyverszüneti szerződés kérdését ebben a beállításban. Sőt, jóllehet függelékben közli az október 15-i proklamáció teljes szövegét, a szövegben nem előzetes fegyverszünetről, hanem fegyverszünetről van szó. A Hennyey által közölt proklamáció szövege tartalmazza az „előzetes" kifejezést. A proklamáció október 14-én elkészült szövege még ténylegesen fegyverszünetről szól, később, felolvasás előtt néhány más javítással együtt, beiktatták az „előzetes" szót. Ennek azonban nem volt Horthy levele által tulajdonított értelme. Horthy is ezért közli könyvében a proklamáció első változatát. Ez a hamisítás a magyar emigráció szélső fasiszta köreinek kísérletét célozta és célozza a nyugatnémet revansista körei fokozott támogatásának megnyerésére; ezért írja Horthy — „Deutschland und Ungarn waren Waffenbruder eh und jeh" (Magyarország és Németország mindörökre fegyvertársak voltak) — a német—magyar sorsközösség reakciós, országunknak oly sok katasztrófát okozó mítoszának felelevenítésére.

Véleménye szerint — ahogy ezt Veesenmayer jelentette — *„Budapest egy pestisfészek, lakossága rosszvérű idegen konglomerátum”*.[503]

De nem tett többet a katonai előkészületek terén sem. S mikor október 15-én felhangzott a rádióban az ismeretes fegyverszüneti proklamáció, a vezérkar általa kinevezett vezetői, László és Nádas tábornokok, egyszerűen megtagadták a *„legfelsőbb Hadúr”* parancsainak végrehajtását.[504] Egyébként Horthy maga is, még 15-én megszegte a fegyverszüneti egyezményt; 15-én délután ígéretet tett Rahn német követnek, hogy nem nyitják meg a frontot, míg a németek vissza nem vonultak.[505] Emlékirataiban Horthy erről nem ír, csupán ismerteti Rahn kérését, s azt fűzi hozzá: *„nem adtam semmiféle biztosítékot”*.[506]

Míg Horthy elmulasztotta az előkészületeket a fegyverszüneti egyezmény végrehajtására, a németek és a nyilasok, számolva e lehetőséggel, alaposan felkészültek. Szálasiék a megszállás kezdete óta nagy várakozással figyelték a fejleményeket; várták, mikor üt az ő órájuk. Szálasi állandó összeköttetésben állt Veesenmayerrel, aki róla — többek között — a következőket jelentette: *„Ezen köröknél a legfőbb hajtóerő a gond, vajon a jelenlegi kormány nem fogja-e ki a szelet a vitorláikból. Én egyelőre azt a taktikát követem velük szemben, hogy a mézeskalács és korbács alkalmazásával törekvéseiket számunkra még szolgálatkészebbé teszem.*[507]

[503] GFM 2—99. 110393. Veesenmayer 1944. május 22-i jelentése.
[504] *Rozsnyói Ágnes:* 1944. október 15. 881—883. old.
[505] *Rudolf Rahn:* Ruheloses Leben. Düsseldorf 1949. 265—267. old.
[506] *Horthy:* Id. mű, 274. old.
[507] GFM 2—99. 110073. Veesenmayer 1944. április 3-i jelentése.

Október elejére Szálasi és Veesenmayer már a hatalomátvétel összes kérdéseiben megegyeztek. Október 15-én a nyilas vezérkar a német követségen várta, hogy a németek kezéből átvegye a hatalmat. Ez estére meg is történt. Másnap reggelre pedig Horthy a Várat is feladta. Politikai pályája azonban ezzel még nem ért véget. A németek azt is kívánták, hogy *formálisan* is ő adja át a hatalmat Szálasinak. Horthy könyvében ezt az ügyet is szokásos nagyvonalúságával intézi el. Természetesen azt megemlíti, hogy eleinte visszautasította Szálasi miniszterelnöki kinevezését. Arról azonban megfeledkezik, hogy 16-án délután már aláírta a fegyverszüneti proklamáció visszavonását, s jóllehet azt nem tagadja, hogy 16-án az esti órákban aláírta lemondását és Szálasi Ferenc miniszterelnöki kinevezését[508], igyekszik ezt úgy beállítani, mintha ennek semmi jelentősége sem lett volna a továbbiak szempontjából.[509] Pedig a németek nem véletlenül tulajdonítottak nagy jelentőséget ennek az aktusnak, amely a Szálasi-kormány legalizálását célozta. Míg 1944. március 19-én a német megszállást, most október 15-én a *nyilas rémuralmat* legalizálta Horthy aláírásával.[510]

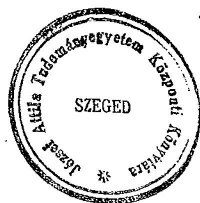
Másnap már össze is ült az első nyilas minisztertanács, mely — mint Veesenmayernak sietve jelentették — havi 200 millió P-ről 300 millióra emelte a németeknek fizetendő hadikiadások összegét.[511]

[508] Az eseményeket részletesen leírja *Rozsnyói Ágnes:* A Szálasi-puccs 99—103. old.
[509] *Horthy:* Id. mű, 280. old.
[510] A „Cél” [1958 október] című nyilas folyóirat erre hivatkozva írja, hogy Szálasi „a nemzet akaratából” jutott kormányra, mely megfelel a demokratikus követelményeknek.
[511] GFM 2—5116.

Ugyanaznap Horthy elhagyta az országot. Elhagyta az országot, mely ekkor már a teljes pusztulás állapotában volt; a Tiszántúlon, a Duna—Tisza közén súlyos fegyveres harcok folytak, Budapesten s a Dunántúlon nyilas rémuralom tombolt, német garázdálkodás folyt. Mindenütt pusztulás, félelem, szenvedés, mindenütt bevetetlen szántóföldek, lerombolt gyárak — ilyen volt már az ország képe. A német határt átlépő kormányzó is elmondhatta: „*Si monumentum requiris, circumspice*" — „*Ha emlékművet keresel, nézz körül!*"

Tartalomjegyzék

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója Szerkesztette: Teleki Éva. A borító és a kötésterv Szántó Tibor munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Gyenes L. György A szedést 1963 X. 28.-án kezdték meg. Megjelent 1964 III. 31.-én 12 000 példányban. Terjedelme 15,2 A/5 ív
PL—31—K—6466
64/31366. Franklin Nyomda Bp. VIII., Szentkirályi u. 28.

21,– Ft

Ránki György

EMLÉKIRATOK ÉS VALÓSÁG MAGYARORSZÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS SZEREPÉRŐL

Magyarország második világháborús szerepéről már számos mű jelent meg a hazai könyvpiacon, és néhány a nyugati országokban is. A háború idején a politikai életben szerepet játszott politikusok közül egyesek kísérletet tettek arra, hogy megmagyarázzák az 1939–1944 közötti magyar politikát, és benne saját szerepüket.

Horthy, Kállay, Ullein-Reviczky és mások különböző meggondolásokból, de közös céllal megírt művei azonos nevezőre hozhatók, amennyiben téves, hamis beállításaik tömkelegével a horthysta külpolitika mentegetését szolgálják; bűneit, hibáit és korlátoltságát magyarázgatják, gyakran a tények letagadásáig is eljutnak.

Ránki György hazai levéltári anyagok – mindenekelőtt a Külügyminisztérium iratai –, és a Londonban található mintegy tízezer magyar vonatkozású egykori német külügyi irat felhasználásával vonja meg az említett emlékiratok valódi értékhatárát. Ezeket az egykorú dokumentumokat – melyek egy része e könyvben kerül először feldolgozásra – állítja szembe, ezekkel cáfolja meg a horthysta emigráció állításait. Az eredeti dokumentumok már önmagukban is ítéletet mondanak arról, hogy mennyit ér s milyen célokat szolgál a második világháborúra vonatkozó horthysta emigráns irodalom.

A szerző ezúttal arra szorítkozik, hogy a második világháborúnak és előzményeinek Magyarország számára legfontosabb állomásain és problémáin haladjon végig. Tudományos igényű vitairata a szigorú tények alapján mond ítéletet a volt magyar uralkodó osztályok vezetőinek politikai szerepéről.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

ANTAL ULLEIN-REVICZKY

UERRE ALLEMANDE
PAIX RUSSE

LE DRAME HONGROIS

HUNGARIAN PREMIER

a personal account of
a nation's struggle
in the second world war

NICHOLAS KÁLLAY

WITH A FOREWORD BY
C. A. MACARTNEY

DIPLOMACY IN

Hungary between N
Soviet R

by
STEPHEN D

University of No
Notre Dam

RÁNKI GYÖRGY

Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről

HORTHY MIKLÓS

EMLÉKIRATAIM

YAR KATONA
A
MA VILÁGHÁBORÚBAN
1941 — 1945

ADONYI FERENC

OSSUTH